

XAYRIDDIN SULTON

SAODAT SOHILI

Qissalar
Hikoyalar
Esselar

G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent — 2005

«KO'NGUL OZODADUR...»

O'sha yili kuz shunday tiniq, shunday ma'yus kelgan ediki, beixtiyor odamning yig'lagisi kelardi.

Kechalari shaharda xazon yoqilardi.

Yarim tunga qadar ravonda o'ltirardim, o'pkam tutun hidiga to'lardi, dimog'im achishib «Zarbulmasal» o'qirdim va qor tushguncha oyog'imga etik sotib olishimgayu qonimga tashna qilgan dissertatsiyani yozib tugatishimga negadir qattiq ishonar edim. Garchi bundoq xomxayollar bilan shu ravonda o'zimni aldab necha kuzu necha bahorni besamar o'tkazib yuborgan bo'lsam-da, bari bir bu safar ishonchim komildek tuyulardi. Deydilarki, ilon-chayonlarni o'rganayotgan odam, oxir-oqibat shu gazandalarga ham mehr qo'yib qolar ekan. Shundanmikan yoki yosh umrimni bag'ishlab o'ltirganim uchunmi, qay bir zamonlarda yashab o'tgan Muhammad Sharif Gulxaniy degan rindnafas bir odam ham endi menga otamdek aziz bo'lib qolgan, uzun, sovuq kechalarda uch xonali bo'm-bo'sh ijara uyda yolg'izlik nimadir — bilmas edim. Oy oxirlarida, shuncha paytdan buyon «og'ziga so'k solib olgan» telefon tuyqusdan tilga kirib, uy bekasi Dinora opa malol keltirmaygina ijara haqini eslatganida, g'oyibga tikilgancha po'pisa qilib qo'yardim: «Xo'sh, mavlono Gulxaniy, beka ijara istar, oqchadan chiqarsinlar! Kechayu kunduz shunda hoziru nozir bo'lsangiz, yo halimxona bundayu zikrxona undami?!» Mavlono Gulxaniy ranjib javob qilar edilarki: «Biz qo'y ko'rmasak ham qiy ko'rgan erduk. Qul bilan quymoq yesang, qustirmay qo'ymas, cho'ri bilan chalpak yesang, qaytarmay qo'ymas». So'ng tumtayib, indamay qolardilar, mening esa, u kishi G'ulom ismimga mutoyiba qilganiga darhol fahmim yetaqolmas, anglab yetgach, bisyor zavqim qo'zib kulib yuborar edim. Umuman,

mening G‘ulomligimu uning Muhammad Sharifligi aksariyat lutfu zarofatlarimizning qizg‘in va tunganmas payroviga aylangan edi. «Nechukkim aytmishlar, — der edilar u kishi soxta qovoq uyub, — qum yig‘ilib tosh bo‘lmas, qul yig‘ilib bosh bo‘lmas». «Haqqast rost, taqsir, — der edim men, — g‘ulomligim chin bo‘lmasa, sizning etagingizdan tutarmidim? Yaxshilar bila yurdung — yetding murodg‘a, yamon bila yurdung — qolding uyotg‘a. Bu o‘zingiz aytgan so‘zlar, tonmassiz, taqsir? Mana, kitobingizning yigirma uchinchi sahifasiga zikr etilibdir. Agar men ahmoq bo‘lmasam, ana, olmaymanmi, shoiri zamon «Ofarin Biyronning ejodida lirik qahramon evolutsiyasi» degan mavzuniyu bo‘lmaymanmi shu paytgacha do‘xtir nauk! Hayf, sizning tarixan cheklangan masalangizgayu hayf mening nodon umrimga!» Bu iddaolarimga javoban mavlono bepisand kular edilarki: «Ushbu so‘zung birla izhori fazl qilg‘oningmi?! Hech bilmas o‘xshayursanki, yumruq yukunib biyk bo‘lmas, echku yugurib kiyyik bo‘lmas».

Shu zaylda kech kirib, qorong‘ilik tushardi. Kechalari esa tushimda gala-gala qush charx urardi. Har qushlarki, aqlingiz shoshadi. Boyo‘g‘li bilan Boyqush, Yapaloqqush bilan Turumtoy, Kordon bilan Ko‘rqush xilvat bir vayronada bazm qurib tinimsiz chug‘urlashar, qizig‘i shundaki, men ularning tiliga bemalol tushunar, tagimga to‘rtta guvala qo‘yib o‘ltirgancha oftob elitib, har biriga jo‘yali-jo‘yali kengashlar berar edim. Ba‘zi tunlar bu matalgo‘y parrandalar momiq patlari bilan yuz-ko‘zim, qo‘l-oyoqlarimni qitiqlab uyg‘otardi, ular meni bedor bo‘lmoqqa, yana «Zarbulmasal» kitobini varaqlamoqqa da‘vat etardilar. Goh esa ko‘zlarimga Ho‘qandi latifning ko‘knori xayolidek chalkash jinko‘chalari orasida, bo‘yradek bir sahnda ko‘kka sachrab yonayotgan gulxan ko‘rinardi. Gulxan tegrasida hammom go‘laxxonasini makon tutgan mavlono Gulxaniy o‘zi singari ozodavash xayol sohiblari — Mahzub, Majzub, Muntazir taxallusli uch rind shoir bilan suhbat qurib o‘ltirgan bo‘lardi. Olov chetida qora qumg‘on biqirlab turadi, jiyda choy hidi atrofga taraladi. Bu manzara esa mumtoz bir adibning ushbu so‘zlarini ko‘nglimga yetaklab keladi: «Men mana shunday gulxan yonida o‘ltirishni

va shu holda choy ichishni juda yaxshi ko'raman. Bu o'ltirishning shoirona, darveshona bir ma'nosi bor. Shu gulxan hayoti hanuz mening esimdan chiqmaydi va shu hayotga hamisha ko'ngilda bir muhabbat saqlayman...»¹ Muhammad Sharif to'rda, boshini quyi egib o'ltiradi, mudom tabassum, kinoya va mutoyiba jilva qilguvchi ozg'in, zahil yuzlarida qayg'u ko'lankasi. Va shunda uni bu choqqa qadar buningdek qiyofada ko'rmaganimni eslab hayratga tolardim. Uning suvratidagi zakiylik, dilkash nekbinlik qayga g'oyib bo'lganini o'ylab boshim qotardi. Gulxan esa charsillab yonadi, tevarakka, uchqunlar sachrab so'nadi. Shu tobda alanga yog'dusi emas, tolesiz qismat yog'dusi Muhammad Sharifning siyratini yoritib turgandek tuyuladi. Shu g'arib, fayzsiz makoniga boqib va shu g'arib, fayzsiz makonidan yulduzlar qadar yuksalib mavlono Gulxaniy ko'zlarini yarim yumgan ko'yi bayt o'qiy boshlaydi:

«Ko'ngul ozodadur, — shivirlaydi uning lablari, — ko'ngul ozodadur, dunyoga arzi ehtiyoj etmaz...»

Bunday lahzalarda Muhammad Sharif ko'zimga naq tajassumi iztirob bo'lib ko'rinadi. Ertalab, uyqudan uyg'onib, kechasi qoralagan qog'ozlarimni titkilaymanu «Gulxaniyning quvnoq hajviyotida...» degan satrlarga nazarim tushib, o'zimga, olamga nafratim oshib ketadi. Bunday lahzalardan so'ng o'lib-tirilib to'ldirilgan sahifa-sahifa qog'ozlarning huzurini savat ko'radi.

Ko'nglim sovib, ishga boraman.

Ishxonadagi butkul faoliyatimni bir og'iz qilib «ozgina» degan so'z bilan ifoda etib qo'yaqolish mumkin. Lekin bu faqat meninggina faoliyatim desam, haqim ketadi. Hammamizning ham hayotimiz ishxonadagi shu «ozgina» degan so'zda mujassam. Har qalay, men o'zim ko'rgan idoralarni aytayapman, boshqalariga kafolat berolmayman. Xullas, ishdagi kun tartibi taxminan shunday: ozgina salom-alik, ozgina gazetxonlik, ozgina kashandalik, ozgina g'iybat, ozgina hasad, ozgina xushomad, ozgina haqiqat, ozgina ovqat, ozgina sayr, ozgina shaxmat. Shu. Kun kech bo'ladi. Darvoqe, bu orada ozgina ish ham qilib qo'yiladi — boshliq so'kmasligi va

---

¹ Abdulla Qodiriy. «Mehrobdan chayon».

vijdon qiynalmasligi uchun. Ilgarilari bu hol menga behad erish tuyulardi. O'zimni xuddi ishlamasdan tishlayotgandek sezardim. Oz-oz o'rganib dono bo'lar ekan kishi — mana, taqdirga tan berib, o'rganib ham ketdim.

Kechqurun uy-uyiga, tepa to'yiga bo'lganida birov do'konga jo'naydi — go'sht istab; birov bog'chaga yo'l oladi — bolasini istab; birovlar esa shahar kezmoqqa tushadi — may istab... Ishqilib, oqshom chog'i har kim ham nimadir istab qoladi.

Men esa imillab uyga qaytaman.

Mavlono Gulxaniyning chindan ham go'lax bo'lganiga ba'zan ishongim keladi: kun bo'yi uyda o'ltiradiyu biror ivirsigan narsaga qayrilib qaray demaydi. Qaytaga, matalgo'y parrandalarini yelkasiga qo'ndirib, uying to's-to'polonini chiqarib, mahmadona qushlari bilan birga bandai bechoralarni g'iybat qilib o'ltirgan bo'ladi: «Muhammad Yusufboy degan sodda bir mardum bozordin o'z zaifasiga kafsh olibdur, bir noshinoxt o'tkinchi kishiga ko'rsatubdirki: «Bu kafsh manim zaifamni ayog'iga loyiq kelurmi?» Ul javob beribdurkim: «Zaifangni ayog'ini kaftimga ko'tarib ko'rganim yo'q». Boyqush bilan Boyo'g'li huhulab kuladi, Turumtoy deraza rafidan qandilga sakrab qihillaydi, Yapaloqqush bilan Kordon uyni boshlariga ko'tarib chah-chah otadi. Muhammad Sharif ham, matalgo'y qushlar ham gurungga shunchalar berilib ketishganki, qo'ng'iroq tugmasini harchand bossam hamki, birortasi eshitmaydi. Axiyri o'zimning kalitimni qulfga solib, eshikni ochib ichkari kiraman. Hangoma qizigan, hech kim menga bosh ko'tarib qaramaydi. Ust-boshimni yechib, oshxonaga o'taman. Turumtoyning hiqirlagan tovushi, sho'x qichqiriqlari qulog'imga chalinadi: «Odamizot orasinda Yodgor po'stindo'z otlig' bir odam bor erdi. Goho o'zini o'tkur so'fi ot qo'yar, goho mirishkoru hushyor va donishmandi ro'zgor olib aytur erdiki: «O'n yoshimda hazrati Nuh payg'ambar obazobda qolg'onlarida kemalarin itarib boham erdim». Va yana aytur erdiki: «Andog' ham ermas. O'n besh yoshimda hazrati Ibrohim alayhissalomni kofirlar manjinaqqa solib o'tga otarda bir poyasinda hozir erdim», der erdi. Boz aytur erdiki: «Andog' ham ermas. Yigirma besh yoshimda hazrati sultoni orifin Xoja Ahmad Yassaviy

xonaqohlarning obod qilurda loy tepib, g'isht bergan man erdim», deb aytur erdi. Ul yerda o'lturg'on yor-jo'ralari aytur erdiki: «Ey, Yodgor aka, rost naql qiling», desalar, aytur erdiki: «Quddus Muhammad bahodirdin bo'lagini bilsam, xudo ursun», der erdi. Yodgorning po'stin tikkanini ko'rsangiz, chokidin barmoq o'tar erdi. Bozorg'a olib chiqsa, xaridorlar barmog'ini chokiga suqub aytur erdiki: «Bu na tikish?» Ul javob berurki: «Musht o'tmasa, xo'b tikish», der erdi...»

Sharaqlab kulgi ko'tarildi. Matalgo'y qushlar patir-putur qanot qoqib, chag'ir-chug'ur bilan qirg'og'idan oshgan zavqu shavqlarini izhor etdilar. Endi hangoma navbati Kordonga yetgan edi, u Muhammad Sharifning tizzasiga qo'nib olib, u yon-bu yon shox tashlab, Bozanda va Navozanda qissasini boshladi. Biroq endi bu qissa qulog'imga kirmas, oshxonadagi kursiga omonat cho'kkancha, Yodgor po'stindo'z sabab xayolim o'zim bilgan odamizot orasiga — ishxonamdagi turli fe'l-atvorlik kishilar sari og'ib ketgan edi.

Yodgor po'stindo'zni o'ylab o'ltirib, avvalo ilmiy rahbarim Eshmuhamedov domla yodimga tushdi va uning aqlu zakovatiga ichimda yana bir karra tasannolar o'qidim. «Gulxaniy tarixan cheklangan», deb oyoq tirab turib olganida u, axir, qanchalar haq ekan! Men nodon, nima uchun ustoz bilan bu borada masala talashib yuribman — o'zim ham hayronman. Eh, mavlono Gulxaniy, agar chindan ham tarixan cheklangan bo'lmaganingizda, Muhammad Yusufboydek go'l bir kimsayu Yodgor po'stindo'z kabi lof bandasini shunchalar mazammatt qilmagan bo'lur edingiz! Axir, bular bukungi men ko'rgan odamizot orasidagi turfa zotlarga qiyos etilsa, Arshi a'loda uchib yurgan farishtalar yanglig' pokdomon emasmi? Bilmaysizki, men xizmat va himmat kamarini bog'lagan mo'tabar idorada bir Rohibar bor edi, lak ming Yodgor po'stindo'zlaringiz yolg'on bobida uning qarshisida ip esholmay qolardi. Bir ayyomi nofarjomda barchamizni mashvaratga chorladilar, guras-guras kelib kursilarni ishg'ol etdik, beshin soniya o'tib Rohibar salobat va ziyo to'kib, anvoyi atirlar isini anqitib huzurimizga tashrif buyurdilar, ortlarinda so'chi barra qo'zi terisidek jingalak Muovin, qo'llarida lagan, oyoq uchinda pildirab keldilar. Rohibar barchamizga

nimtabassumlar ulashib, bir xushxabar ila boshlarimizni falak toqiga yetkurdilarki: «Ayo farzandlarim, bilmagayman hech, sizlarning baxtingizmi bu yoinki mening, har nechuk, Tiyonshon tog‘larining bag‘ridan korxonamizga ajoyib xushhavo chorbog‘lar ato bo‘ldi. Ayni kunlarda baraka topkur binokorlar sizni deb, sizlarning aziz farzandlaringizni deb bunyod bo‘layotgan go‘zal ko‘shklarga so‘nggi pardo berayotirlar. Ayo hamkasblarim, og‘alarim, inilarim, barchangizni ana shu xushhavo chorbog‘lar ila muborakbod etaman. Umid qilamanki va ishonchim komilki, yaqin kunlar ichinda sizlar ana shu muazzam ko‘shklarda o‘ltirib, korxonamizning muhim ishlari ila mashg‘ul bo‘lasizlar, shirinshakar bolajonlaringiz yam-yashil o‘tloqlarda yayrab-yashnab kapalak quvib yuradilar, dilbar rafiqalaringiz esa tonggi shabnamlarni kechib, munaqqash ko‘zalarda muzdek qaymoq keltirib, sizga mehrlarini qo‘shib tortiq etadilar. Korxonamiz bilan chorbog‘lar orasinda muntazam avtoullovlar qatnab turadi. Ayo do‘stlar, tasavvur qilyapsizlarmi, axir qandoq saodatli kunlarga yetib keldikki, bundan buyon bizda uy-joy muammosi degan muammoning o‘zi bo‘lmagay».

Barchamiz azbaroyi hayronlik va shodu xurramlikdan hushimizni yo‘qotar darajaga yetgan edik, tilimiz kalimaga aylanmasdi. Bir payt yonimga qarasam, Jaloliddin degan hamkasabamiz, ko‘ngli mumdek yigit, dastro‘molini ko‘ziga bosib piq-piq yig‘layapti. Hay, telba bo‘lmadingizmi, nega obidiyda qilasiz, desam, sevinchimdan, uka, deydi, sevinganimdan, o‘zimni tutolmasam, qandoq qilayin? Boyoqishning holi kuni menga ma‘lum edi, to‘rt bolayu kasalmand ayoli bilan qariyb o‘n yilning nari-berisi ko‘ch-ko‘ronini ortmoqlab, ijaramajara sargardon yurardi. «Iloyo, — deb piqillardi Jaloliddin, — iloyo Rohibarimizning umrlari uzun bo‘lsin, mingga kirsinlar, deb duo qilardimu, uncha-muncha ichib turaman, uka, duom ijobat bo‘lmasmikan, deb xavotirim bor, qishloqda sakson uchga kirgan onam yashaydi, shularga aytaman, shular duo qiladilar, e, uka, pichoq suyakka borib yetgan edi-ku!» Men ham behad mutaassir bo‘ldim, ko‘p qatori ichimda Rohibarni olqadim. Rohibar minbarni tabarruk qilib tushishlari bilan lip etib Muovin u joyga ko‘tarildi va qo‘lidagi laganga

Rohibarning muborak ismi shariflarini solib andog' elay boshladiki: «Agar biz shundog' dono, shundog' saxiy va shundog' muruvvatli Rohibar qo'l ostida ishlayotganimiz uchun taqdirga minnatdorchilik bildirmoqchi bo'lsak, bir kecha-kunduzda yigirma to'rt soat shukrona aytganim ham qarzimizning o'ndan birini uzolmagan bo'lur edik...» Ko'p suxandon odam edi Muovin! Rohibarning ta'rif-tavsifini Odam Ato zamonidan boshlab kelib shu qadar chapdastlik ila Gitler degan mal'unning nomi bilan chambarchas qilib bog'ladiki, shundog'am tarixiy haqiqatlar kashf etdiki, biz gumroh bandalarning qo'limiz yoqa ushlayverib bo'shamay qoldi va oxir-oqibat, ushlayverib-ushlayverib yoqalarimiz yag'ir bo'lib ketdi. Go'yoki shundog' bo'lgan ekanki, qattol urush chog'larida Rohibarimiz hali qirchillama yigit, radio-karnaydan zafar xabarlarini o'qib, yovga talvasa solib turgan kezlarida Gitler degan padarkush maxluq og'zidan tufuklar sochib qasam ichgan ekanki, Sho'rolar yurtini bosib olgan kunim, Rohibarning tilidan osib o'ldiraman! O', battol, bachchag'ar Gitler! «Umr bo'yi rost so'zdan o'zga so'zni bilmagan Rohibarimizning muborak tillariga haromi Gitler shundoq qasd qilgan edikim, mana, oqibati — o'zi past bo'ldi, jahannam qa'riga qiya bo'lib ketdi! Bizlar esa, baxtiyor zamondoshlar o'laroq Rohibarimizning bulbulkalom tillaridan mana shu xabarni tinglab turibmiz», deya so'ziga nuqta chekdi Muovin. Rohibar kamtar odam edi, Muovin to'lib-toshib so'zlagan damlarda boshini quyi egib, yuzlari loladek qizarib o'ltirdi. Ertasi Jaloliddin ishga xandon-xushon, yashnab-yasharib keldi. Ayoli xastaxonada ekan, xushxabarni aytib suyunchi olsa, mushtiparning yuragi yorilgudek bo'libdi, ortiq shiftga boqib yotolmabdi, eri bilan uyiga qaytibdi — erta-indin chorboqqa ko'chilsa, shoshib qolmayin, deb, axir, matal borkim, kambag'al bo'lsang — ko'chib boq! Hammamiz ham o'zimizcha taraddud boshlab yubordik: kim palos olgan, kim o'rin-ko'rparasini yangilagan, kim hasharga odam aytgan... Ammo oradan hafta o'tdi, oy o'tdi, ikki oy, uch oy — hijratdan darak yo'q. Rohibar ham, Muovin ham pinak buzishmaydi — go'yo hech qachon bunday gap bo'lmagandek. Vaqt o'tar, vaqt o'tgan sari endi biz o'zimiz

ham ishtiboh qila boshlagan edik: rostdan ham shunday gap bo'lganmidi yoinki bu aloq-chaloq bir tushmidi? Shuni ham biror kimsa aniq bilmas edi. Rohibarni hatto yolg'on gapirgan deb xayol qilarga ham hech zotning haddi sig'masdi, binobarin, buning bosirinqi bir tush yoki g'animlar tarqatgan ovoza ekani haqiqatga yaqinroq edikim, axiyri shundoq xulosai hukmga kelindi: bu bo'lmag'ur mishmish mana shu boshi buzuq Jaloliddindan chiqqan bo'lishi mumkin, o'ziam ichib yuradi, gapining ham tayini yo'q, miyanga shundoq bedavo xayol kelsa kelgandir, balki ko'zingga bir balolar chalingandir, lekin battar bo'lgur, nega endi bunga Rohibarning muborak ismi shariflarini aralashtirasan, dayus?! Eh, mavlono Gulxaniy, zamonlar ko'p g'aroyib edi, sharhiga yuz «Zarbulmasal» ham ojiz! Jaloliddin ko'ch-ko'ronini ko'tarib qishlog'iga, sakson uch yashar onasining duosini olgani ravona bo'ldi. Korxonamiz esa shu tariqa chorbog' afsonasini unutdi. Jaloliddinni ham butkul unutib yuborgan edik, o'tgan yili da'atan, ulkan ummon ortidagi tillosi mo'l mamlakatlarning biridan munkillagan alloma chol-kampir uni yo'qlab idoramizga kelib qolishdi. Daqqiyunusdan qolgan bir qo'lyozmaga shu Jalol maxsum ijarama-ijara hijrat aylab yurganida chala-yarim sharh tuzgan ekanki, mazkur sharh hozircha olam aro yagona ekan va o'shal qo'lyozmaga ham jahon ayvonida shu battol Jaloliddindan o'zga kimsaning tishi o'tmas ekan. Ajnabiy allomalar kelib, «mister D'Jalaled-din»ni topib ber, deb turibdi, hammamiz garang, oxiri Rohibar tomonidan farmoni oliy bo'ldikim, Muovin bilan G'ulom o'shal bachchag'arni yerning tagidan bo'lsa ham topib keltirsinlar. Hayyo hayt, deb jo'nadik, ertasi choshgohda arang Jalol maxsumning yurtini topib bordik. Topib bordigu battolning o'zini taniyolmay qoldik: semirib ketibdi, yuzlari yaltiraydi, chatanog'ini kerib lapanglab qadam tashlaydi. Biz borganda bola-chaqasi piyoz yulayotgan ekan. «Mana, — dedi, — shukr, bu yil hosil chakki emas, besh-o'n tonna plandan orttirsak, jujuqlarning rizqi, tag'in ikkitaga ko'payishganmiz, piyozdan ola ketinglar, bo'z yerniki, dorisi kamroq». Rohibarning farmoniyu ajnabiy mehmon daragini aytgan edik, parvo qilmadi, negadir brigadirini maqtab ketdi: o'zi

karis, lekin o'zbek bo'lib ketgan, juda ishbilarmon, dedi. Kelib, Rohibarga ko'rgan-eshitganlarimizni bayon etdik. Rohibar tavoze bilan jilmayib, tarjimon orqali ajnabiy cholkampirga tushuntirdiki, «mister D'Jalal ed-din» hozirgi kunda o'lkamizning sharqiy viloyatlaridan biriga ilmiy safarga jo'nab ketgan va benihoya band, shu sababli janoblardan uzr so'raymiz hamda iltimos qilamizki, bir piyola choyimiz bor, shuhrati yetti iqlimga mashhur o'zbek paloviga marhamat qilsalar. Palov — buyuk san'at asaridir, oh-oh!.. Qiztaloq alloma chol ham o'ziga yetguncha qaysar ekan, «No!» deb bosh chayqab turib oldi, tepakalini yaltiratib, to'tiqushdek yakkash bir gapni takrorlagani takrorlagan: «Mister D'Jalal-ed-din!» Rohibar unga qanday bas keldi — bunisi menga qorong'i, mavlono Gulxaniy. Siz esa... topgan gapingiz — Yodgor po'stindo'z. Qani edi, agar sho'rlik po'stindo'z tirik bo'lsa, boshidan suv o'girib ichar edim.

Qornim ochqab, boshim guvillay boshlaganini sezdim, o'rnimdan turib, choy qo'ydim. Dasturxon yozib, bo'ydoq bir g'ulomni mehmon qilishga taraddud ko'ra boshladim. Ichkari xonada hamon qushlar bazmi avjida, ahyon-ahyon Muhammad Sharifning quv, beozor ovozi eshitilib qoladi. Boyo'g'li boshqalarning tovushini bosib qichqiradi: «O'qug'oning yo'qmu mulla Gulxaniyning «Zarbulmasal» kitobini, anda necha ahmoqlarning fazl bobini bayon qilur».

Boyo'g'lining soddaligidan ich-ichimdan kulaman, u bilan och qoringa bahs ochmoqchi bo'lamanu erinchoqlik g'olib keladi, qaynoq choy ho'plagancha, shang'illab so'ylayotgan Turumtoyning gapiga quloq tutaman: «Odamizot orasida Xolvoqi misgar degan odam bor erdi. Namozshom vaqtida birovni mehmonxonasig'a taom ustig'a mehmon bo'lubdur. Nechand hariflar ishtahoyi taom birla sufra atrofini qurshab o'lturub yerdilar. Xolvoqi misgar eshikdan kirishi birla azon ovozi keldi. Anda o'lturg'on odamlar aytdilar: «Avval namoz o'qub, andin taom tanovul qiloli». «Har kim namoz o'qumasa, taomdin mahrum», dedilar. Xolvoqi misgar aslo namoz uchun peshonasi yer o'pgan yo'q erdi. Ura qo'pub, tahorat qilub, namoz o'qub, andin so'ng nafi birla darjang bo'lub aytar erdikim: «Ey toshni yegur nafs, mani ko'knori

holimg'a boqmay ketimga sovuq suvni sazovor etib, axir meni namozxon qilding, rangimni kahrabodek sarg'artib», der edi...

Kulgining zo'ridan ho'plagan choyim tuyilib, qalqib ketdim, piyola qo'limdan tushib chil-chil bo'lishiga bir bahya qoldi. Matalgo'y, mahmadona qushlar yana qah-qah otib kuldilar — odamizot ustidan, odamizot orasida!

Yo'q, bari bir, Eshmuhamedov domla zakiy odam, «Gulxaniy — tarixan cheklangan», deb chindan ham to'g'ri aytadi. Mavlono Gulxaniy, meni ma'zur tuting-u, lekin andisha degan narsani sizdan anqoning urug'iga ham topib bo'lmaydi. Koinot gultoji va sarvari bo'lmish insoni sharifni allaqaydagi isqirt qushlarga mazax qildirib qo'yganingiz uchun ham har ne jazoga mustahiqsiz. Sizing baxtingiz shundaki, to'qson sakkiz foiz savodsizlik zamonida yallo qilib o'tib ketgansiz — gulxan yonida turshak shimib, qush o'ynatib, baytu g'azal bitib! Eh, mavlono Gulxaniy, biz bilan zamondosh bo'lganingizda edi, holingiz ne kechardi — men tasavvur qilolmayman, qo'limdan kelmaydi. Har qalay, shuni aniq bilamanki, oxir-oqibat «Zarbulmasal» ham chala qolib, tiriklayin ro'yan kavlamoqqa¹ ravona bo'lur edingiz. «Birpaslikka² yo'liqdi, bechora», der edik so'ng ortingizdan bosh chayqab. Mabodo, umr vafo qilib, «Zarbulmasal»ni bitirgan chog'ingizda ham, ahvolingizga maymunu najjorlar yig'lardi. Agar mening so'zlarimga ishtiboh qilsangiz, masalchining holini, ana, Zohidjon Obiddan so'rangiz. Avvalo, millatning badrashk o'g'lonlari na'ra tortib chiqar erdilarki, hayhot, o'zbek eliga bundog' tavqi malomatlar taqqani mulla Gulxaniyga kim huquq berdi, nechun ming yillik urf-odatlarimiz ustidan bu qadar qabih qahqaha ila kuladir? Ba'daz, bo'lak munaqqidlar aytur erdilarki, o'rtoq Muhammad Sharif eskilik sarqiti bo'lmish urfu odatlarni zavq ila tasviru targ'ib etmish, qani, buyoqqa keltiringizlar uni! Yana bir guruh munaqqidlar aytur erdilarki, Muhammad Sharifning ejodi hanuz an'ana botqog'i ichra qolibdur, ko'p

---

¹ R o ' y a n k a v l a m o q — qabrga ketmoq ma'nosida.

² B i r p a s l i k — infarkt.

taassuf! Va nihoyat, ba'zi arbob kimarsalar aytur erdilarki, umuman, g'alati, qahramonlar nomi ham...hm, haligidek — Boyqush bilan Boyo'g'li, andin so'ng, ming chaldevor xususida, o'rtoq Gulxaniy qayerda ko'rdi ekan bundog' vayrona mulkni? Kosa tagida nimkosa yo'qmikan? Va umuman, o'ylab ko'rmoq kerakkim, bu xatolig' tasodifmi, qonuniyat?

Ana shunda ko'rar edik holingizni, muhtaram Muhammad Sharif!

Matalgo'y, mahmadona qushlaringiz o'shal zamon sizni tark aylashardi — pir etib janubga, iliq-issiq o'lkalarga uchib ketishardi. Semizlikdan yoxud tanballikdan ucholmay qolib ketganlari esa darhol jabrdiyda ohangda sayray boshlardilar: «Muhammad Sharif degan zolimning dastidan dod, yigirma yil menga kun bermadi, hamma mehru inoyatini Boyo'g'liga tortiq etib, menga faqat jabru sitam o'tkardi! Dod, dod ustiga do-od!»

Odamizot esa, afsuski, siz kulib aytganingizdek, xom sut emgan bandadir, umr bo'yi tizzangizda o'ltirib, ko'zingizning yog'ini o'yib yemoqchi bo'lgan olchoq quzg'unlarning iflos lafzlariga yana ishonadir...

Mavloni Gulxaniy, naslimiz nazaridan pinhon qolgan umringiz tarixini talqin etmoq umidida behuda urinar ekanman, ko'pincha fikrim mana shu kabi xayollar, ya'ni Eshmuhamedov domlam aytmoqchi, ilmga aloqasi yo'q, mayda-chuydalar ustida tariqdek sochilib ketadi. Xo'p, deb o'ylayman shunday kezlarda, boringki, Muhammad Sharif Gulxaniy tarixan cheklangan bo'laqolsin, ana, deylik, dialektik materializmni tushunib yetmagan ham bo'lsin, lekin bugun biz — tushunib yetganlar go'r qilyapmizmi? Aytaylik, men o'zim yoki domla Eshmuhamedov? «Gulxaniy Madalixon buyrug'iga ko'ra qopga solib, daryoga cho'ktirilgan, degan fikrga qanday qaraysiz, domla?» deb so'rayman goho zerikkanda. «Kim biladi, deysiz, — deb yelka qisadi domla, — tarixchilarning ba'zilari bunga ancha ishonch bilan qaraydilar, ba'zilari shubha bildiradilar. Darvoqe, qop deganingizga esimga tushdi, bir-ikkita yangi qop topib qo'yishimiz kerak, sovuq kelyapti, kartoshka bilan sabzini g'amlasak, qishga turar-a, siz nima deysiz, dehqon bolasisiz-ku, axir?» «Qaydam, — deyman men ham mujmal

qilib, — o‘ra-po‘raga yaxshilab ko‘milsa... Suv kirmasa, chirimaydi». Eshmuhamedov domla go‘yo olamshumul hikmat eshitgandek meni ehtirom bilan yo‘lakkacha kuzatib qo‘yadi. Bechora bilmaydiki, men chindan ham dehqon bolasiman va ayni shu to‘pori g‘urur domlani darvozasidan qop orqalab kirishimga yo‘l qo‘ymaydi. Bundan ko‘ra qopga solinib, daryoga g‘arq bo‘lganim afzal. Bu g‘urur chekinmaguncha domla ham bir qadam chekinmaydi. «Gulxaniy — tarixan cheklangan», deb ilmu urfon ostonasida ko‘kragimdan itargancha turaveradi. Mening esa boyoqish Muhammad Sharifni, ochig‘i, sira ham cheklagim kelmaydi — ozgina vijdoni va es-hushi bor odam «Zarbulmasal»ni qayta bir mutolaa qilsa, bunga ming karra imon keltiradi.

Mavloni Gulxaniy zikr etmish har bir maqol ortidan bir taqdir darichasi yaqqol ko‘rinib turadi.

«Qalb qozoni qaynamas, qaynasa ham quyilmas». To‘g‘ri, deysizmi? O‘lmang.

«Aslni xatosi bo‘lmas, nokasni atosi». Ko‘z o‘ngingizdan bepadar nokaslar guras-guras saf tortib o‘tayotgan bo‘lsa, ajab ermas.

«Haromzodaning quyrug‘i bir tutam». Quyrug‘ini yashirib yurgan haromzodaning kimligini darrov tanidingiz-a? Borakalloh.

«Iki kema tutqonlar qoldi g‘arqob ichinda». Bu, endi, tan olmog‘im kerakki, vijdoni bilan domlasi o‘rtasida sargashta kezib yurgan bir g‘ulom ta‘rifida — ya‘ni kamina qulingiz xususida.

«Ota so‘rab netarsan erni o‘zi bo‘lg‘on so‘ng,
Yo‘l so‘ragan nomarddur ot ustiga mingan so‘ng».

Ot ustida qo‘r to‘kib o‘ltirgan bu odam — domlam Eshmuhamedov. Bechora, ko‘p yillardan buyon egardan tusholmayin qolgan bo‘lsa ham, ba‘zi bir yo‘riqlarda quvvai hofizasi salobatidan bisyor farq qilur. Ayniqsa, domlani qishloq maishati va dehqon mehnati haqidagi tasavvurlari ham xiyla omonat, o‘zi yanglig‘ ko‘hna. O‘ttiz yillar muqaddam matalu topishmoq to‘plagali oxirgi marotaba borib kelgani hisobga olinmasa, domla shundan buyon qishloqni

faqat «oinai jahon»da ko'rib entikadi, xolos: «Oh, — deydi,— oh, go'zal ma'vo! Oh, bobodehqon!» Bilmaydiki, hozir hech qayda dehqon qolmagan, hamma yalpisiga paxtakor bo'lib ketgan. Binobarin, mening paxtakor otam ham hafta sayin avtobusda rayon markazi sari zuv-zuv qatnaydiki, do'kon-po'konga kartoshka, piyoz-miyoz kelib qolarmikan! Qarqunoqdek og'zini ochib o'ltirgan sakkiz bolani masal bilan boqib bo'lmaydi, mavlono Gulxaniy!

«Ore rost aytasiz, — degan guldurak tovushdan cho'chib tushdim. Ro'paramda shamshoddek bo'lib Muhammad Sharif turardi. — Mashoyixlar so'zi budurkim, quruq qoshiq og'iz yirtar».

«Ma'zur tutsinlar, taqsir, — dedim shosha-pisha o'rnimdan qo'zg'alib. — Bu mulohazani zinhor sizga emas, domlam Eshmuhamedovga aytmoqchi edim, xayolim chalkashib... Marhamat, o'ltirsinlar».

Darhol mavlono Gulxaniyga kursi qo'yib berdim. U bahuzur joylashib o'ltirgach, o'rtadagi dasturxonga boqdi, kinoya bilan bosh chayqadi:

«Az karam nest madxali kardan,
Xon nihoni taomi xud xo'rdan.

Beh az on sufra sufrai otash
Ki nasho'd z-o' gurusnai dil xush»¹.

Xijolatdan yuzlarim lov-lov yonmakka boshladiki, vujudimdan ko'tarilayotgan harorat otashiga bahuzur kabob pishirmoq mumkin erdi. Bisyor dovdirab, yana uzr aytgan bo'ldim:

«Qushlar bazmida behad band ekansiz, taqsir, shu vajdan...»

«Haqqast rost, — dedi Muhammad Sharif choy ho'plab, — hozirgina pashshadin to anqog'acha jumla tuyurlarg'a farmon yuborildikim, barcha parrandalar yig'ilsunlar, alarning majlisinda Boyo'g'li qiziga mahr solayin».

«Ko'p ma'qul, majlis qayda bo'lur?»

---

¹ Mehmondan qizg'anib taomni o'zi yeyishi karamdan emas. Och qorin to'ymaydigan sufra (dasturxondan) olov sufrasi afzalroqdir (*fors*).

«Ushbu g'ulomgardishda¹, — dedi mavlono Gulxaniy menga ma'nodor boqib, — shul oshiyona mening didimga xiyla o'ltirishdi».

«Quloqlarim tom bitib, tilim tanglayimga yopishdi. Pashshadan to anqog'acha... demak, bu kecha ham uyqu harom ekan-da. Oq sahargacha uyim yana qushlar bozoriga aylanar ekan.«Nomi kalon, shahri vayron, oti ulug', sufrasi quruq, uyida chaksa uni yo'q, tomining boshida qo'sh tanur, itining oti — Marjon, egasining oti — Kaljon», degan ibora menga, faqat menga sodiq kelur», deb o'ylayman g'amga botib.

«Taom yemakda so'zlab taom yemak sunnatdur. Monandi hayvonotdek xomush taom yemak ozoda mardumlar shevasi ermas», — dedi Muhammad Sharif ta'na qilib.

So'zlashmoqdin o'zga choram qolmadi. Zero, go'dak kabi beg'ubor, navqiron yigit yanglig' sezgir, mo'ysafid misol donishmand bu kimsaning qosh-qovog'iga qismatim bog'langan, qismatdan esa zinhor qochib bo'lmagay.

Men unga dilimni o'rtab yotgan shubhalarni so'yladim. Olamning noraso ishlaridan gapirdim. Ne-ne ajdodlarim aqli yetmagan savollarga undan javob so'radim: odam nedur, nechun dunyoga kelur? Kelmagidan murod nadur, ketmagidan faryod nadur? Nechun haq mudom ta'qibdadur? Razolat hanuz g'olib kelur? Ne bois to hamon suv keltirgan xordir? Bani bashar tokaygacha sabiy qolur?..

Men uzoq so'yladim — beva xotin hasratidek uzoq. Umrin bino bo'lib, o'ttiz yildan buyon neki ranju alam tortdim, kimdan mehr yoxud qahr ko'rdim, qayda vafo badaliga jafu chekdim — barini bir-bir sharhu bayon etdim. Ko'pdan beri hech kimsaga yuragimni bu qadar ochib dard oshkor aylamagan edim — ruhim tozarib, g'uborlar chekinib, bemahal qarigan vujudim yosharib borayotgandek tuyulaverdi. Nihoyat, horib-toliqidim, tek qolib, qarshimda teran sukutga cho'mib o'ltirgan Muhammad Sharifni ko'rdim. Hasratlarim ko'zyoshlarim uchun zarracha xijolat chekmadim — axir, ikkimiz ham sirdosh, ham qayg'udosh edik! Mavlono Gulxaniy menga g'amgin nigohini uzoq tikib turdi, o'zi bilan

---

¹ G' u l o m g a r d i s h — qulxona. Bu yerda: g'ulomning uyi ma'nosida.

o'zi so'ylashgandek ohista: «San manga donishvarlik ko'rguzarsan», dedi. So'ng xiyol sukut saqlab so'radiki: «Aybga buyurma, yigit, nechun hanuz yolg'izsan? Mana, erta oqshom hatto Kulankir sulton chimildiqqa kirur, nainki sening yuragingda ishq o'tidan yilt etgan nishona topilmasa?» Shunda men bisyor to'liqib, savoliga savol berdimki: «Ayo mavlono Gulxaniy, ishq deganlari nadur?» Mavlono Gulxaniy tabassum ila aytdilarki:

«Ishqdur bir nash'ai komilkim, andindur mudom,
Mayda tashviri¹ harorat, nayda ta'siri sado».

Bosh irg'ab xomush o'ltirar ekanman, uni yana ustma-ust savolga tutgim kelardi: e, muhtaram Muhammad Sharif, qay chog'din ishq aro mast o'ldingiz? Muhabbat jomi Sizni faqat sarxush etdimi yoxud saodat bag'ishlagan onlari ham bo'ldimi? Saodatmand oshiq ersangiz, unda bu mahzun baytlar boisi nedur?

Mavlono Gulxaniy, ko'nglimda kezgan xayollarni anglagandek, sas-sadosiz kulib qo'yadi-da, tag'in choy ila mashg'ul bo'ladi. Mening dardmand dilim esa ushbu damlar bir mahrami asror tilaydi...

«Ey hamrozi komil! Men bu sirni o'zim birla qaro yer qa'riga olib ketarman, — deb o'ylar edim, — shu choqqa qadar kimsaga tish yorganim yo'q edi, naylayki, shu hazin kechada qulfi dilim ochilib ketdi, illo, Sizga aytganim — o'zimga aytganim emasmi?

Bu ham bir ishq qissasi edi, mavlono Gulxaniy. Bilmadim, devona ko'nglimni Siz yashab o'tgan zamonlar aqidasi ila Farhod yoxud Majnun ko'ngliga mengzamoq aql va adab yuzasidan joiz bo'lurmikan? Har nechuk, aztahidil shu narsaga iqormanki, muhabbat savdosining katta-kichigi bo'lmas, ishq yo chin, yo soxta bo'larkan, xolods. Ayo Muhammad Sharif, mening barcha sirru asrorim botiniy ko'zdek o'zingizga ayon, yodingizdadur, bir paytlar, bundan ko'p oylar muqaddam, saodatli kechalarda men U bilan

---

¹ T a s h v i r — to'lqin.

qandoq g'oyibona suhbatlar qurib o'ltirardim! U kezlarda Sizga qayrilib ham boqmasdim, zinhor tonmagayman. Axir, ne qilayki, ko'zim Undan o'zga kimsani ko'rmasa, qulog'im Undan o'zga odamning ovozi eshitmasa!

Bayt:

Baloi ishqqa uchrab telbadurman, anglag'il ey shoh,
Kishi mandek baloga muhtalolik ko'rmasun aslo.

U bir gavhari asl edi. Taqdiri azalda esa g'ulomlar manglayiga hech vaqt bundog' davlat bitmagan ekan — bu marvarid gul menga nasib etmadi.

Men mudom uning yonida — kunlar hayotida, tunlar xayolida hoziru nozir edim. Oqshomlari, unutmagandirsiz, shu sovuq simlarga dilim payvasta, yarim tunga qadar u bilan birga nafas olardim.

Eh mavlono Gulxaniy, nimasini aytayin endi, padarlariga la'nat, o't ketsin bundayin nomard dunyogaki, meni bunchalar notavon etib yaratmasa! Notavon bo'lmasam, ko'ksimdagi gulimni ho'kiz poyiga tashlattirib qo'yarmidim, og'zimdagi oshimni itlarga oldirarmidim?! Joni jahonimdan judo bo'lib, bir kechada bor budidan ayrilgan qimorbozdek shipshiydam bo'lib qolarmidim?

Uni ilk daf'a uchratganimning o'ziyoq g'aroyib bir masalga o'xshardi.

So'nggi bor uchratganim esa chin marsiya bo'ldi.

To hanzuz hozirgidek aniq eslayman: yoz payti, o'n oltinchi avgust edi, kun choshgohdan o'tgan, ellik birinchi avtobusda ketib borardim va o'zimcha muqoyasa qilardimki, hammomni ham g'ildirakka o'rnatib, odam tashisa bo'larkan.

Bundog' xomxayolga berilganimning boisi shundaki, maoshgacha yetti kunu kissamda uch so'm qolgan edi. Asli, bunday damlarda miyaning murvatlari ham favqulodda jadal ishlab ketadi. Tezyurar avtobus oynasidan tashqariga lanj va loqayd termilib turarkanman, birin-ketin tirband bo'lib, to'xtab yotgan tramvaylarga ko'zim tushdi va odamzot aqlining noqisligidan ich-ichimda qattiq koyindim. E, bu qandoq nodonlikki, deb mulohaza qildim o'zimcha, shuncha ulov

bir-birining ketiga tiqilib yotmasa-yu, avtobusga o'xshab ba'zi birlarini tezyurar qilib qo'ysa bo'lmaydimi! Keyinroq shu ajoyib fikrni ishxonamda Jo'lliboy degan akamizga aytgan edim, yomon sarosimaga tushib qoldi. «O'ka, — dedi achinib, — bir do'xtirga ko'rinib qo'ygin, baloning oldini olgan tuzuk. Gulxaniyning matali deb adoi tamom bo'psan-ku». Xullas, oftob odamning miyasini atala qilib yuboradigan jazirama kunlarning birida avtobusda xayollar surib kelayotgan edim. G'ala-g'ovur to'polon ichra to'satdan yonginamda nay chalingandek bo'ldi. Hushimni yig'ib, boshimni burib qarasam, oq, oppoq ko'ylak kiygan bir qiz, shoir aytmochi, ko'ksiga soya solgudek uzun kipriklarini hadik bilan pirpiratib turibdi: «Hozir tushmaysizmi, aka?»

Tamom! Ana shu bir og'izgina so'z — «aka» degan kalom taqdirimni hal qilgan edi.

Nihoyat tilga kirib, «Yo'q», deya g'o'ldiradimu shu zahoti afsuslanib, tilimga tirsaklar chiqishini tiladim. Endi ko'nglimni kuchli bir xavotir egallagan ediki, bu bechora novdadek narsa ekan, bu mesh qorinlar, sumraygan basharalar, xaltayu to'rvalar orasidan — issiqda holsizlangan, asabi qaqshab, qonga tashna bo'lib turgan olomon orasidan qandoq qilib o'tib olarkin? Shu tobda unga zig'irdek bo'lsa ham ozor yetishiga, ust-boshining biror yeri g'ijim bo'lishiga sira chidayolmasdim. Istardimki, uning ma'sum chehrasiga hech qachon, hech vaqt na tashvish, na g'am-koyish ko'lanka solmasa, oq, oppoq ko'ylagiga hech qachon, hech vaqt bir dog' tushmasa...

U ur-yiqit to'polon ichra — odamizot o'rmoni ichra o'z manzili sari yo'l izlardi. Nozik-nihol jussasi, hadik to'la ko'zlari bu asov g'alayon orasida yanada mushtipar, yanada shafqatga zor ko'rinar va bunga sari tobora yuragim ezilib borardi. Shundoq yonginamdan, kimsaga malol yetkazmaslikka tirishib, sharpadek sirg'alib o'tarkan, bir soniya, atigi bir soniyagina ukpardek to'zg'igan sochlari iyagimga tegdiyu boshlarim aylanib ketdi. E, xudo, dedim ichimda, o'zing madad ber, e, xudo! U oppoq libosda, sochlari to'lqin-to'lqin chayqalib olg'a borarkan, beixtiyor meni ham o'z ortidan ergashtirdi:

boya yonimdan o'tayotganida ikki tola sochi ko'ylagimning tugmasiga o'ralib qolgan ekan...

Yuragim gursillab, avtobusni larzaga sola boshladi.

Endi o'ylab qarasam, o'shanda soch tolasi emas, taqdir rishtasi bizni bir-birimizga bog'lagan ekan.

Apil-tapil qadam tashlab borarkanman, qo'rqardimki, hozir u ilkisroq bir harakat qilib yuboradiyu joniga ozor yetadi. Bundan ham ko'ra qattiqroq qo'rqardimki, sezib qolib, sochlarini qullik asoratidan qutqaradiyu qaytib uni ko'rmayman... Shu tariqa unga bandi bo'lib, asiru maftun bo'lib, zulfi zanjirini bo'ynimga bog'lab, izlarini ko'zimga surtib tog'u toshlaru bepoyon vodiylar bo'ylab ergashib ketaversam, ketaversam... Mayli, u meni sezmasin, mehru marhamatini in'om etmasin, faqat meni it kabi quvmasa bas, it kabi ortidan uzoq-uzoqlarga ergashib ketaversam, nafasini tuyib tursam, ko'zlarim o'ngida oq, oppoq ko'ylagi hilpirab, to'liqin-to'liqin sochlari chayqalib boraversa... shuning o'zi kifoya. Shunda men armonsiz o'lardim. Shuning o'zi menga ulug' saodat bo'lardi.

Bir mahal ko'zimni ochsam, Alvastiko'prik ustida turibmiz. U — oppoq libosda, ozod, hur, mag'rur, men esa — kulrang ko'ylakda, bandi bechora. Yo'limni topolmayman — hushim o'zimda emas, topsam ham ketolmayman — izmim o'zimda emas.

Yana uch-to'rt qadam soyadek ergashib bordim.

U soyamni ko'rib to'xtadi.

Men ham indamay turaverdim.

— Nima kerak sizga? — dedi u allamahal o'tib, lekin qayrilib qaramadi. Tovushi titrab ketganidan bildimki, cho'chiyapti: axir, qoq choshgoh chog'i, Alvastiko'prik ustida turibmiz-da!

— Hech narsa, — dedim kulimsirab, — tugmamni qo'yvorsangiz bo'lar endi...

— Voy! — dedi u shundagina nima gapligini fahmlab va shosha-pisha ortiga o'girilmoqchi bo'lganida, to'xtatib qoldim, so'ng avaylab tugmamni tutqunlikdan xalos etdimu, biroq o'zim... — Kechirasiz, — dedi u qip-qizarib, yana nima deyarini bilmay takrorladi: — Kechirasiz...

— Shuning uchun kestirib tashlash kerak, — dedim hazillashib.

— Rost aytasiz, o'lsin ro'dapo bo'lmay, jonimgayam tegib ketdi o'zi. Bir kuni avtobus eshigi qisib olib, toza kuydiruvdi, — dedi u hasrat qilib.

— O', hali sen emas, butun boshli avtobusni ham ergashtirib ketganman, deng? Odam-podami bilan?

U sadaf tishlarini yarqiratib kulib yubordi.

Kulgi — ulug' mo'jiza, begonalarni tanish, tanishlarni do'st, do'stlarni qilo'tmas qadrdon qiladi. Mana, mavlono Gulxaniy, siz bilan ham shu bois oshno bo'lib turibmiz, shundoq emasmi?

Uning ismi Qunduz edi. Ismi Qunduz edi-yu, lekin o'zi yulduz edi. Mening qo'lim yetmagan yulduz. Toleim osmonida bir chaq nab so'ngan yulduz...

Bu tasodif taqdiri ilohiyning xayrli nishonasi ekaniga ishonib, unga so'z qotdim, muhtaram Muhammad Sharif. U ham xuddi o'zim singari hech qaysi xaritada zikr etilmagan ovloq bir qishloqdan ekan, men besh yil tuprog'ini yalagan dorilfunun dargohida, farang-rumo bo'limida tahsil olarkan. Alvastiko'prikdan o'tib, nom qurib ketgandek, alifbo harflari bilan atalgan yangi va chalkash mavzelar tomon asta so'zlashib ketdik. U istiqomat qiladigan besh qavatli oshiyon yaqiniga yetganimizda biz go'yo ming yillik oshnolarga aylangan edik.

«Yana shu avtobusga chiqarmikansiz?» deb iltijo bilan so'radim xayrlashayotib.

Uning ko'zlarida noyob bir tuyg'u — hayo aks etdi, boshini quyi soldi.

Ertasi tushdan keyin telba ko'ngil amriga bo'ysunib, dorilfunun sari yo'l oldim. Terakzor maydonchada ko'zim to'rt bo'lib o'ltirdim. Vaqtiki, darslar tugab, talabalar guras-guras chiqa boshladilar. Naq Farangistonu Rumoda tug'ilib o'sgandek bashang tolibu tolibalar, kumush kulgilar, tillo tabassumlar... Ammo, muhtaram Muhammad Sharif, shul tobda Siz aytgan kabi, qulog'im qozon qulog'idek gap eshitmas, ko'zim uzuk ko'zidek hech narsa ko'rmas edi. Bu holat qarshimda to Qunduzning gul ruxsori paydo bo'lguniga qadar davom etdi. U meni uzoqdan ko'rди, ko'rgani on,

sezdimki, yuzlari anordek qizarib ketdi, ko‘zlarini yerga tikdi va shu ko‘yi bosh ko‘tarmay yonginamdan o‘tib keta boshladi. Ro‘baro‘ bo‘lganimizda bor jur‘atimni jamlab salom berdim. U ohistagina javob qaytardi, bir lahza to‘xtab ikki og‘iz so‘zlamogqa doimiy hamrohi — ibo yo‘l qo‘ymadi.

Men esa ertasi ham, indiniga ham, undan keyin ham... yana ko‘p kunlar dorilfunun ostonasida intizor turaverdim. Daraxtlar bargini to‘kdi, yomg‘irlar yog‘di. Muttasil yog‘aversa yomg‘ir toshga ham kor qilarkan, mavlono Gulxaniy. Nihoyat, men ham ishq yo‘lida chekkan azobu zahmatlarim evaziga oliy mukofotga sazovor bo‘ldim: Qunduz oqshomlari sim qoqib turmog‘imga rozilik bildirdi.

Eslaysizmi, o‘sha o‘tgan kunlarni?..

Umrin ma‘no kasb etgandek edi. Hammani, hatto domlam Eshmuhamedovu Rohibarni ham yaxshi ko‘rib qolgandek edim, garchand muhabbat dardiga giriftor bo‘lib, ko‘pdan buyon Siz bilan muloqotni yig‘ishtirib qo‘ygan esam-da, dalli devona dilimni anglashingizga, binobarin, Mu‘tamir podshoh bechora oshiq — arab Uyaynaga homiylik qilganidek, Siz ham bir qoshiq qonimdan kechib, lutf ko‘rgazishingizga, saodatli bir soatda sovchi ham, to‘yboshi ham o‘zingiz bo‘lishingizga aztahidil inonar edim. Axir, umr savdosi bobida Sizga teng sohibtajriba kam, Boyo‘g‘li bilan Yapaloqqushdek ikki chars qaysarni quda-andachilik rishtalari ila chambarchas bog‘laganingizni ahli kitobxon yaxshi bilur. Yodimda, o‘sha kunlar bir uyda bir o‘zingiz, tegrangizda gala-gala qush, inson ovozig, insoniy haroratga zor bo‘lib o‘ltirardingiz. Nadomatki, men buni sezmas, podshoh kabi sarxush, mag‘rur yurar edim, shohning esa, hazrat Navoiy aytmoq-chi, munglig‘ mushavvashlar bilan ne nisbati?..

Ba‘zan Qunduz bilan barcha oshiqlar singari xilvat xiyobonlarda sayr qilmoqni tilab qolardik. Ming taassufki, Toshkentdek poytaxti azimda xilvat xiyobonning o‘zi yo‘qligi bois aksariyat Alvastiko‘prik yoqalarida, buzilib borayotgan bog‘lar atrofida ohista kezib yurar edik. Qunduz o‘qishidan, yumushlaridan, olis qishloqdagi sog‘ingan kekxa ota-onasiyu yosh uka-singillaridan so‘ylab berardi. Uning hikoyalari o‘zidek sof, sodda, ma‘noli bo‘lardi. Farang-rumo bo‘limidagi hoyu

havaslar, yolg'on hashamlar, kibr-havolar unga zig'irdek ham yuqmagan edi, qiz bola boshi bilan bu ohanrabo ta'siridan musaffo qolgani meni mudom hayratga solardi. Uning kiyimlari ham benihoya odmi bo'lardi, men buni kamtarlikka yo'yib quvonardim, biroq endi o'ylab qaragam, o'n to'qqiz yashar qizga kamtarlikni yagona ziynat qilib taqmoq ham insofdan emas ekan. U shohi-~~ipak~~larga, dunyoning anvoyi liboslariga juda-juda munosib edi. Ammo biz bu paytlar bunga zinhor e'tibor bermasdik, mavlono Gulxaniy, mana, non hurmati, chin so'zim shu.

«Uyimizda ikkita sigirimiz bor, — derdi Qunduz ba'zan tuyqusdan ma'yuslanib, — enamning oyoqlari kuzda shishib ketadi, sog'ib ber, deb kimga yalinib o'tirgan ekanlar...» Goho u birdaniga o'yga tolib, o'qishini sirtqi bo'limga o'tqazib ketmoqqa qaror qilganini aytib yuragimga g'ulg'ula solar, goh esa xomush tortib qolganimni ko'rib kular ediki: «Muhabbat gulshaniga sigir oralab ketdi-ku!»

U «Zarbulmasal» kitobini maktabda el qatori varaqlagan edi-yu, biroq so'zlari hamisha zarofatga to'liq bo'lardi, nozik lutflarini tinglab doimo zavq qilardim.

Zarofatli odamning o'zi zamonamizda oz qoldi, mavlono Gulxaniy.

O'shanda Qunduz, bilibmi-bilmay bashorat qilgan ekan: bir qaro kunda biz shunchalar asrab-avaylagan, suq nazarlardan pinhon tutgan ozoda gulzorni sigir emas, quturgan ho'kiz poymol qildi...

Yana kuz keldi. Chaman-chaman ochilgan paxtalarni quvnab-quvnab tergali ming-minglab shahar ahli safarbar etildi.

Jamiki ulov dalaga jo'natildi. Faqat tramvayni jo'natmoqning iloji bo'lmadi. Ro'znomalar sahifasida andoq so'zbo'ronlar boshlanib, ko'z ochirmay qo'ydi; sakson yashar momoning etak tutgani ham, to'qson yashar boboning himmat kamarini beliga bog'lagani ham, besh yashar go'dakning g'o'zaga bo'yi yetmasa-da, umumxalq hashariga otlangani ham, uch kunlik kelinchakning oq saharni paykal og'ushida qarshilangani ham... hech narsa qolmadi. Hammamiz uchun hurmatli zotlar esa «oinai jahon»dan boqib, «million

egatlarga sochilgan» umumqo‘shinga amr qilar edilarki, so‘nggi misqoligacha! Jon berib, qon berib, sharaf-shon berib bo‘lsa-da!..

Yalpi xuruj boshlangan kuni men bir hafta muqaddam Nazarbekdan — oylik yantoq o‘rimidan qaytib endi ishga chiqqan edim. Menga bundoq hayronalik bilan boqmang, mavlono Gulxaniy: garchi biz ilmiy-tadqiqot muassasasi deb atalmish dargohda ishlasak-da, chopiqqa chiqamiz, yagana qilamiz, piyoz o‘taymiz, pichanu yantoq o‘ramiz, patinjondan¹ tortib paxtagacha teramiz va bir misqolini ham qoldirmasdan hukumatga to‘plab beramiz. So‘ngra agar shu ishlardan ozgina fursat orttirgudek bo‘lsak, ilmu urfon bilan ham mashg‘ul bo‘lamiz. Alqissa, oyog‘imni qo‘limga olib farangrumo bo‘limiga qarab chopdim. Hovliqib yetib borsam, afsuski, vatanparvarlik tashabbusiga birinchi bo‘lib qo‘shilgan farangrumolar chidab turolmay hafta burun jo‘nab ketgan ekanlar. Bo‘shashib idoraga qaytdim. Rohibar chaqirtirgan ekanlar, huzurlariga kirib, erta tongda Arnasoyda bo‘lishim kerakligidan xabar topdim. Nazarbekdan kelgan qopim hali og‘zi yechilmay turgan edi, orqalab jo‘nadim. Benihoya xursand edim: Arnasoy bilan Do‘stlikning orasi qochib ketgan emasdir, axir!

Ochig‘ini aytsam, paxta terimiga ilk marta buningdek quvonch bilan otlanmoqda edim. Men tug‘ilib-o‘sgan yurtlarda u paytlar g‘o‘za bitmasdi, shu bois yoshlik chog‘larimizdan kunbotardagi uzoq-uzoq dalalarda yotib terardik. Beshinchi sinfda o‘qib yurgan kezlirimda Ko‘korolga borganimni xotirlayman. Ob-havo odatdagidek noqulay kelib, mavsum o‘sha yili ham achchiqichakdek cho‘zilgan, biz uchun naq yetmish ikki kun davom etgan edi. Parij Kommunasining umricha. Biz ham kommunarlar kabi sabot-matonat ko‘rsatgan edik.

Endi ba‘zan o‘ylab, o‘n ikki yashar bolaning qo‘lidan nimayam kelardi, deb shubhaga boraman. Moziyda-ku misollar ko‘p: Bobur o‘n ikki yoshida Andijon taxtiga o‘tirgan, Motsart, deylik, simfoniya yozgan, lekin eng buyuk daho ham o‘n ikki yasharida Ko‘korol cho‘llarida

---

¹ P a t i n j o n — pomidor.

yetmish ikki kun paxta terolgan emas — tarixni varaq-varaq axtarib ham bu yanglig‘ hodisani hech qaysi solnomadan topolmaysiz.

Ko‘k yomg‘iri ustimizga tomadi, ko‘z yoshimiz — yerga, yer loy bo‘ladi — ahvolimiz voy, paytava quriydi — sho‘rimiz ham, quyosh mo‘ltiraydi — biz ham mo‘ltiraymiz, makaron sho‘rva qaynaydi — jig‘ildon qaynaydi, maymunlar yig‘laydi — biz yig‘lamaymiz. Kuni bo‘yi qo‘shiq aytib paxta teramiz, xuftonda etigimizni sudrab yotoqqa qaytamiz, bir qoshiq obi yovg‘on yutmasimizdan uy egasi — Mammad degan badjahl turk eshikni ochib mo‘ralaydi: apil-tapil kiyinib jo‘naymiz. Turkning o‘n chaqirim narida tomorqasi bor, poyoni yo‘q tomorqasida yeryong‘oq bor, qazib olgani vaqti yo‘q, biroq uyida hasharchi bor, hasharchining tili yo‘q, biroq dili bor, dilida jur‘ati yo‘q, ammo alami bor, oying issig‘i yo‘q, yolg‘iz shu‘lasi bor, ishsevarga tunu kunning farqi yo‘q, ish bor, ish bor, faqat ish bor!

Oramizda Tursun degan bola bo‘lardi. Eng nimjonimiz shu edi. Bir yil avval otasi o‘lgan, doim burnini tortib yurardi. Mavluda degan opachasi maktabga supuriqchi, paxtaga oshpaz bo‘lib kelgan edi. Kechqurun ovqat suzilgan payti biz bo‘rivachchalardek bechora Tursunni o‘rtaga olib talar edikki, Maluv apachang senga karchikani ko‘p solibdi, mana, menikidan ikkita makaron ortiqcha, go‘shting ham ko‘pga o‘xshaydi-ku, ablah?! Nihoyat, Tursun sho‘rlikning yemishini zahar-zaqqum qilib, ko‘nglimiz taskin topar — xusurimiz qongandek bo‘lar edi.

Mehnat hayvonni odamga aylantirganidek, ba‘zan odamni ham hayvonga aylantirishi hech gap emasligiga ana shunda imon keltirganman, mavlono Gulxaniy.

Bir sahar uyg‘onib ko‘zimizni ochsak, boyoqish Tursun kulala bo‘lib tirishgancha ingrab yotibdi. Yaqiniga borib bo‘lmaydi — bad bo‘y dimoqni yoraman deydi. “Kulmanglar, — deb yig‘laydi bechora, — kulmanglar, og‘aynilar, o‘rnimdan turolmay qoldim, voy, qornim, o‘lib qolaman, Maluvni chaqirib beringlar, jon og‘aynilar!..”

Biz esa qornimizni ushlab qotib-qotib kulardikki, ana shundoq bo‘ladi, nafi yomon hayitda o‘lar, deydilar, kinnamiz kirib, teshib chiqibdi-ku, axir!

Oyog‘imiz olti bo‘lib ko‘chaga yugurdik — boshqalardan suyunchi olgani. Radiodan aytsa ham shunchalik tez tarqamas: «Beshinchi «B»dagi Tursun bor-ku, o‘sha ishtoniga...»

Ming la‘nat! Ming karra la‘nat, mavlono Gulxaniy! Endi jirkanaman o‘zimdan — o‘sha paytda Tursun boyoqishdan jirkanganim uchun! O‘shanda boshqalarga qo‘shilib suyunchiga yugurganim uchun! Bir mahal sho‘rlik Maluv keldi, yig‘lab-yig‘lab jigarini pokiza qildi, kimlarnidir qarg‘adi, otasini yo‘qlab yana ko‘zyosh to‘kdi. Biz esa tashqarida, turkning ayvonchasida hamon hiringlashib turardik.

Saldan keyin muallimlar, direktor keldi, «Tez yordam», do‘xtirlar keldi, lekin ulardan avval qazo elchisi allaqachonlar kelib Tursun bechoraning qismatini hal qilgan ekan-u, hech kimsa buni sezmagani ekan.

Tursunni kasalxonaga olib ketishdi.

Keyin biz uni qaytib ko‘rmadik.

Faqat bir oydan so‘ng, maktabda o‘qish boshlangan kunning ertasiga o‘qituvchimiz Eson aka bizni Tursunning uyiga olib bordi.

Eshikni ko‘k kiygan Maluv ochdi.

Shu-shu, Ko‘korolni yomon ko‘rib qoldim. Dorilfununda biz bilan benihoya xushfe‘l, odobli, jajmondek bir qiz o‘qirdi. Ismi Barno edi, men olamda ismi jismiga bunchalar mos tushgan odamni juda kam ko‘rganman. Yigitlarning bari unga oshiq, qizlarning jami unga mahliyo edi-yu, yolg‘iz mengina uni yoqtirmasdim: Barno Ko‘koroldan edi. Ko‘korol rahmatli Tursunni yodimga solardi, Tursunning xotirasi esa menga o‘zimni, o‘zimning o‘sha paytdagi jirkanch qiyofamni eslatardi.

Nimasini aytayin, mavlono Gulxaniy, shundan keyin paxta terimlaridan ham bezillab qoldim. Dunyodagi istagan qora yumushga — go‘r qazishu go‘laxlikka, ichak-chavog‘u molxona tozalashga ham tayyor edim-u, paxtaga chiq, desalar, shaytonlab qolgudek bo‘lardim. Bilmadim, qay g‘addor kimsaning kasri tufayli bezabon, begunoh oq paxta ko‘zimga balo-qazodek yomon ko‘rinib qolgan edi. Mana endi, oradan yillar o‘tib, ilk marotaba paxtaga yorug‘ yuz bilan, umid ham quvonch bilan bormoqda edim. Ich-ichimda hech

narsadan istihola qilmay meni dalaga jo'natgan Rohibardan minnatdor ham edim. Paxta bahona — diydor g'animat.

Mening sodda, sofdil Qunduzim, toleim osmonidagi yorug' yulduzim ishqda tenglik shartini nihoyatda ustun qo'yardi. Bukun men ham shu tenglik darajasiga ko'tarilganimdan behad shod edim: Qunduz hasharchi edi, men ham hasharchi bo'ldim. Yo'lda ketib borarkanman, uning shu xususda aytgan so'zlari beixtiyor yodimga tushardi. Bir kuni nimadir munosabat bilan birovni esladik, uning bo'y yetgan ikki farzandidan voz kechib, taqdirini yosh qiz bilan bog'laganini gurung qildik. Kimdir ko'ngil, dedi, kimdir — muhabbat. Shunda Qunduz xomush tortib aytdiki, men shu odamning samimiyatiga ishonmasdim, negaki, jigarining qonidan bunyod bo'lgan o'z zuryodiga mehr ko'rgazolmagan kishi qanday qilib begona kimsaga mehr paydo qila olsin? So'ngra u o'ylanib aytgan ediki, muhabbatning yagona sharti bor, bu — tenglik-dir, shu tuyg'u yo'q joyda har qanday ezgu niyat g'orat topur, ishq olamida birovning qulligiyu ikkinchi birovnnig istibdodi boshlanur... Keyinchalik men bu borada ko'p fikr qildim va o'zimcha shunday bir qarorga keldimki, o'rtamizda tenglik barqaror bo'lmaguncha, ya'ni Qunduz ham dorilfunun guvohnomasini qo'lga olmaguncha to'y haqida og'iz ochmagan ma'qul. O'zim han ungacha qoqqan qoziqdek joyimda qotib turmasligim, nomzodlik unvoniga erishmog'im kerak. Demak, o'shandagi xomxayollarim bo'yicha ikki yildan so'ng Shahrizabz tomonlarga sovchi bo'lib borishingiz lozim edi, mavlono Gulxaniy. Nasib etsa, albatta. Afsuski, u paytda bu hikmatli kalomni tilimga ham olmagan ekanman. Oxir-oqibat esa... nasib etsa, kelar Shomu Iroqdin, nasib etmasa, ketar qoshu qovoqdin, deganlarining o'zi bo'ldi...

Armasoyga kelib o'rtnashdimu kechqurun Do'stlikka qarab yo'l oldim. Farang-rumo bo'limi tupkaning tagida joylashgan davlat xo'jaligida paxta terayotgan ekan, yarim kechasi yetib bordim. Muhtaram Muhammad Sharif, «Zarbulmasal»da tasvir etganingizdek, muhtasham bir choldevor (bizlar buni barak deymiz, lekin bu aslo chuchvara degani emas), oldida lovillab gulxan yonib turibdi, dorilfununda naq Farangistonu Rumoda tug'ilib o'sgandek ko'ringuvchi barno tolibalaru

o'ktam toliblarni aslo tanib bo'lmaydi — bamisoli Qashqadaryo cho'llariyu Xorazm dashtlaridan kelgan jaydari o'spirinlarga o'xshaydi. Faqat Qunduz, mening Qunduzimgina aslo o'zgarmagan edi. Isliqi kiyimlarda ham yulduzdek chaqnaq, barak yonidagi yakka tup sadaqayrag'ochga suyangancha lovillab yonayotgan gulxanu zikrsimon raqs tushayotgan yigit-qizlarga ma'yus termilib turardi. Meni ko'rduyu birdaniga allanechuk titrab ketdi, beixtiyor parishon, aftodahol alfozda ikki qadam ortiga chekingandek tuyuldi.

«Qunduz! — dedim qo'rqib, entikib, — senga nima bo'ldi, Qunduz? Tobing yo'qmi?»

«Assalom! — dedi u kuch bilan kulmoqqa tirishib. — Menga nima qilibdi? O'zingiz nechuksiz, daragingiz yo'q?»

«Mendan ranjima, Qunduz», — dedim kaftlarini qo'limga olib.

«Nega ranjiyin? Qo'ying, anavilar qarab turibdi. Qachon keldingiz?»

«Hozir. Pichandan to'g'ri bu yoqqa jo'natishdi».

«Ha-a, — deb bosh irg'adi Qunduz va ko'zlarida bir lahzagina ozor aks etdi: — Men esa, mana... yuribman».

«Biz juda yaqindamiz, Qunduz, — dedim hovliqib, — endi har kuni kelib turaman».

Bunga javoban Qunduz lom-mim demadi.

«Yupun kiyinibsiz, G'ulom aka, — dedi achinib, — sovuq ham tushib qoldi...»

«Nega haydayapsan, Qunduz?»

U boshini quyi egib, eshitilar-eshitilmas pichirladi:

«Kech bo'lib ketdi, noqulay...»

«Nimasi noqulay? Nimasi noqulay? Bu farang-rumolaring bari men uchun bir tiyin, eshityapsanmi, bir tiyin!»

«Mayli, G'ulom aka, mayli, domlalarimiz ham...»

«Qunduz! Qiynama meni! Qiynama! Sog'iniblar ketdimku, Qunduz!»

«Xo'p, G'ulom aka, faqat ertaga, ertaga gaplashaylik, xo'p deng, o'zingiz yaxshisiz-ku...»

Mening yana boshim aylanib, zimiston cho'lu biyobonlar ko'zlarimga nurafshon vodiy bo'lib ko'rindi. Qunduzning diydoriyu bir og'iz shirin so'zidan mast, sarxush odamdek

chayqalib, tag'in bo'yinsundim: «Xo'p, Qunduz, aytganing bo'lsin, faqat menga bir kulib qaragin. Ana shundoq! Bo'pti, xavotir olma, hoziroq jo'nayman, ko'zimga qarab ketaman, hech kim bilan yoqalashmayman, yo'lda ham adashmayman».

Yo'lovchi mashinalarga osilib, poyi piyoda yo'l yurib, yo'l yursam ham mo'l yurib, saharga tomon o'z baragingma yetib keldim. Ko'zlarimga qum tiqilgandek achishardi, yotib birpas mizg'imoqchi bo'ldimu, eplayolmadim. Qunduzni o'ylayverdim, yuragim zirqirab, allaqanday begona, mavhum bir xo'rlik tuyg'usi eza boshladi.

Axir, u hech qachon men bilan bu taxlit muomalada bo'lmagan edi-ku! Hech mahal menga bunchalar parishon boqmagan edi-ku! Nega u bu qadar mahzun edi-yu, mahzunligini yashirmoqqa bu qadar zo'r berib urinar edi?

Mavlono Gulxaniy, falak odamizotga ravo ko'rgan uqubatlilar orasida shubha azobidan ham ko'ra og'irrog'i bormikan?

Kun yorishib, odam odamni taniydigan bo'lganida sudralib baragimdan chiqdim. Ishboshimiz Jo'lliboy akaga yo'liqib, ijizat so'radim. Ahvolimni ko'rib, yana qo'rqib ketdi: «O'ka,— dedi bosh chayqab, — adoi tamom bo'psan-ku. Kirib, qimir-lamay yot».

Xaloyiq ishga tarqab, oyoq osti bosilgach, yo'lga tushdim. Ikki soat burun o'tib kelgan yo'llarimdan telbaga o'xshab ortimga qaytdim.

Qunduzni poyoni yo'q paxtazorda, yarim etak ustida kechagidek ma'yus o'ltirgan holda topdim. Kunbotarga qarab nelarnidir o'ylab, g'amga botib o'ltirardi, tepasiga yetib borganimni ham sezmedi. Qo'limda bir siqim paxta, yuragim uvushib, asta qarshisida tiz cho'kdim: «Horma, Qunduz». U yalt etib burilib qaradi, qizargan ko'zlari, qayrilma kipriklarida yosh yiltirab ko'rindi va nogoh boshini ko'ksimga qo'yib, unsizgina yig'lab yubordi. «Qayoqda edingiz, G'ulom aka, — deb shivirladi alam bilan, — qayoqlarda edingiz?!» Men gumroh, tabiiyki, u payt bu so'zlar ma'nosini anglab yetmadim, qiz ko'nglining tammannolari deb qabul qildimu uning yuz-ko'zlarini silab g'o'ldiradim: «Xafa bo'lma, yulduzim, mana, keldim-ku». Qunduz birdaniga yulqinib og'ushimdan chiqdi, ukpardek to'zg'igan sochlarini shosha-pisha tuzatib,

durrasini boshiga tortdi va menga anduh to‘la bir nigoh bilan shunday tikildiki, mavlono Gulxaniy, jigar-bag‘rim uzilib ketgandek tuyuldi. «Nega bunday qaraysan?!» dedim zor qaqqshab. «O‘zim, — dedi u ko‘zlarini hamon ko‘zlarimdan uzmay, — o‘zim...» «Gapir, Qunduz, — deb iltijo qildim titrab, — gapirsang-chi, nima bo‘ldi, axir?! Nega indamay-san, Qunduz?!» Nihoyat, u hushini yig‘ib, o‘rnidan turdi, ust-boshini qoqdi, bo‘g‘ziga tiqilib kelgan xo‘rsiniqni bir kiprik qoqib mardonalik bilan yutdi-da, naq yuragimga xanjar urgandek: «Endi boshqa kelib yurmang, G‘ulom aka», dedi... Shundagina men uning so‘z ohangidan bu gaplar qiz qalbining istig‘nolari emasligini angladim — o‘ltirgan joyimda tosh kabi qotdim. Ko‘zlarimga nur qaytib, oyoqlarimga yana mador ato bo‘lganida Qunduz paykal etagida, boshini quyi solgancha ufq tomon ketib borardi. Ufq esa yaqin edi. Baxtim, saodatim, tole yulduzim lahza sayin mendan abadiyan uzoqlashib ketmoqda edi. Jo‘yaklarga qoqilib-surinib, jonimning boricha ortidan yugurdim. O‘pkam bo‘g‘zimga tiqilib quvib yetdim-u, yelkalaridan tutib o‘zimga qaratgali jur‘atim yetmadi. «To‘xta, Qunduz, — deb yalindim xolos, — meni tiriklayin o‘ldirib ketma, gunohim ne, aytib ket». U qayrilib to‘xtadi, ma’sum kulgichlarida yana zo‘raki kulgi zaif jilva qildi. «Sizda hech bir gunoh yo‘q, G‘ulom aka, — dedi allaqaylarga qarab, — qancha gunoh bo‘lsa, endi mening bo‘ynimda. Men... men sizga teng emasman!»

Bir o‘lib tirilgan kimsaning umri uzoq bo‘ladi, deydilar, muhtaram Muhammad Sharif. Ba‘zan o‘ylaymanki, mening ham umrim uzoq bo‘lsa kerak — o‘sha lahzada bir o‘ldimu so‘ng ne zamonlar o‘tib qayta tirildim.

Hammasini birdaniga yaqqol angladim, ko‘nglim muzdek bo‘lib, unda faqat sovuq qahr qoldi. «Kim u?! — deb so‘radim tishlarim takillab. — Ayt, qaysi haromi u?! Ayt, yo‘qsa, hozir sening o‘zingni... o‘ldiraman!» Qunduz, ko‘zlari to‘la jiqqa yosh, indamay, jallod kundasiga bosh qo‘ygandek, qarshimda bo‘yin egdi. «Arzimaydi, — deb pichirladi bir mahal, — na u, na men bunga arziymiz». So‘zlari ham, xoksor, muztar qiyofasi ham mening tajassumi riyo bo‘lib tuyuldi, aqlimni yo‘qotdim, yuz-ko‘zlari aralash ustma-ust tarsaki tortdim, keyin yana qo‘l

ko'tardimu faqat mehrga, faqat ardoqqa munosib bu nurli chehra, bu teran ko'zlar cheksiz qayg'uga g'arq ekanini ko'rib, ingrab yubordim. Qunduz yuzlarini changallab, bazo'r o'rnidan turarkan, armon bilan bosh chayqadi: «Nega meni ilgariroq urmadingiz, G'ulom aka?!» Shundagina hushim o'zimga qaytdi. «Qo'lim sinsin, Qunduz, — dedim ich-ichimdan bo'zlab, — qo'llarim sinsin...»

Lekin endi na bo'zlash, na qarg'ishu ta'na-nadomatdan zarra naf' yo'q — bo'lar ish bo'lgan, bo'yog'i singan edi. Endi mening chekinga tushgani achchiq armon edi xolos, chekka tushgach esa, cheklashmoqdan o'zga chora yo'q.

Ishongan tog'da kiyik yotmas, deganlari nahot shundoq bo'lsa, mavlono Gulxaniy?

Qunduzning so'nggi iltijosi shu bo'ldi: «G'ulom aka, bilaman, meni hech qachon kechirmaysiz. Faqat unutmangki, men sizga munosib emasman deganim — siz menga munosib emassiz, deganim emas».

Shu jumboqni aytdiyu boshini egib etagini sudrab, ustimdan kulgandek tirjayib turgan paykal aro bora-bora uzoqlashib ketaverdi. Shu palla, shu soniyalarda aqlu idrokim, ko'zim, qo'l-oyoqlarim faqatgina jaholatga, jaholatning qahrli tilidan chiqqan «Ketik!» degan hukmgagina itoat qilar edi — ketdim. Makkapoya bosilgan mashinaga tirik jasadimni ortib baragimga qaytdim.

Bu tun — yigirmanchi oktabr, iliq kuz oqshomi edi, biroq u menga yaldo kechasi kabi benihoya tuyuldi. Tong otmadi. Balki dunyo endi abadiyan zulmatda qolur, deb o'ylay boshlaganimda, ufq uf tortib uyg'ondi.

Devonavor yurib yo'lga chiqdim. Arnasoyda hali hamma uxlab yotardi. Do'stlikka yetib kelganimda oldi odam endi o'rnidan turib bet-qo'lini yuvmoqda edi. Farang-rumo bo'limining yotoqxonasida esa bu vaqt qiyomat-qoyim qo'rgan edi: tong qorong'isida Vohid degan uyg'ur oshpaz bola oshxona eshigini ochib qarasaki, shifta Qunduz...

Shahrizabz — yashil shahar, motam libosingni kiy!

Qunduz ketdi. O'zi bilan birga bir umrlik armonlarimni, to qabrga kirgunimga qadar suyak-suyaklarimni sirqiratadigan intiqom tuyg'usini, alamli va sharmisor bir sirni ham olib ketdi.

Atrofda — tumonat odam. O'ng tomon boqsam ham odamizotga ko'zim tushadi, so'l tomon boqsam ham. Ammo bularning qaysi biri qotil?! Qaysi biridan baxtiqaro Qunduzim uchun, o'zim uchun qonli qasos olayin?! Eh, qani edi, loaqal izlarining gardini topsam, it bo'lib iskar edim, umrim ado bo'lguniga qadar izlar edim... Qayda u, qaysi biri u?! Qay burchakka biqinib olgan?.. Nima qilib qo'yding, Qunduz? Men senga ishonardim-ku? Sen tufayli olamga, odamga ishonardim-ku? Endi kimga ishonayin? Endi qandoq ishonayin?

Talato'p bo'ldi, so'roq-tergov boshlandi. Qunduz umr bo'yi biror odamga, odam nima, hatto chumoliga ham ozorni ravo ko'rgan emas edi, favqulodda ham biror kishiga aytarli ziyon-zahmat yetmadi. Yostig'i ostidan chiqqan ikki enli xatga bir og'izgina qilib: «Charchadim», deb yozib qoldirgan ekan. Men ham el qatori so'roq berdim. Ko'p gapni quduq bo'lib ichimga yutdim. Bilardimki, endi ularning hech biri Qunduzga sharaf keltirmagay. Da'vo-janjal yo'q, guvoh-isbot yo'q, tergovlar tugadi. Yengil-yelpi hayfsanlar, ko'z yoshlari, dafn, hayot abadiyati... Yana yolg'on aytyapman, tergov tugagani yo'q. Toki men tirik ekanman, u davom etmog'i muqarrar, muhtaram Muhammad Sharif. O'zimni hargiz kechirolmayman: o'shanda Qunduzning sabr kosasi to'lgan ekanu men so'nggi tomchi bo'lgan ekanman.

Ba'zan esa, turib-turib o'zgacha xayollarga ham boraman. Axir, u Layli emas, Qunduz edi, men ham Majnun emas — bor-yo'g'i bir G'ulom edim, bas, shunday ekan, ishqimiz qissasini bu qadar qayg'uli xotima topdirmoq shartmidi, deb ham o'ylayman. So'ng o'zimga o'zim javob aylab deymanki, u holda Qunduz Qunduz bo'lmas edi, butkul boshqa kimsaga, ajab emaski, boshqa narsaga aylanib qolardi. Aytaylik, gulbeorga.

Sodir bo'lmish bu voqealarda mening ham gunohim bormidi, deb tunu kun ba'zan o'zimni taftish qilaman. Shunda yuragimning tub-tubidan bir necha o'n ovoz baravariga nido berib hayqiradi: «Aybdorsan! Aybdor!»

O'rtaydigan joyi shundaki, oradan mana, to'rt yil o'tibdi hamki, hali Qunduzni biror marta tush ko'rganim yo'q. Hatto ba'zan yuz-ko'zlari qandayligini ham unutilib qo'ygandek sezaman o'zimni. Sarg'aygan daftarlar qatida saqlanayotgan

ikki-uchta suratni olib qarashga yuragim dov bermaydi. Va mudom shu bois hayron bo‘lamanki, nega endi shuncha vaqt o‘tib, loaqal biror marta uni tushlarimda ko‘rmasam?

Nahotki diydor qiyomatga qolgani chin bo‘lsa?

«Ana shundoq, mavlono Gulxaniy, — dedim nihoyat hasratimga yakun yasab, — notavon qulingizning boshidan mundoq savdolar ham o‘tgan. O‘tinaman, o‘ylamangki, yuragida ishq o‘tidan yilt etgan nishona yo‘q, deb. Yo‘q, aksincha! Ehtimol, to hanuz yuragimni kuydirib yotgan ishq alangasi so‘nganida edi, balki men ham o‘zgaga ko‘ngil qo‘ygan bo‘lurmidim... Hozircha esa, bu o‘tda yolg‘iz o‘zimning yonganim ham kifoya — begunoh bir odamni ham bu alanga domiga tortmoq ayni noinsoflikdir. Imonim komilki, Siz ham buni ma‘qul topmay, zaharxanda bir kinoya bilan qaydadir chimdib o‘tur edingiz». Shunday deb boshimni ko‘tarib qarasamki, ro‘paramda o‘ltirgan Muhammad Sharifdan nom-nishon ham yo‘q. Hayron bo‘lib o‘rnimdan turdim. Qo‘shni xonada qushlarning chag‘ur-chug‘uri tag‘in avjiga chiqqan, patir-putur qanot qoqqan tovushlar baralla eshitilib turar edi.

Asta deraza oldiga borib, ikkala tavaqasini ham lang ochib yubordim. Dimog‘imga achchiq kuyindi isi urildi. Yaqin atrofda qaydadir xazon yoqilardi. Entikib-entikib havo simirgancha tashqari boqarkanman, yuz qadamlar narida, katta yo‘l adog‘ida, jo‘xorisi o‘rib olingan yaydoq dala boshida lovillab gulxan yonayotganiga ko‘zim tushib qoldi. Avvaliga, xazon shu yerda kuydirilayotgan ekan, deb o‘yladim, biroq gulxanning ko‘kka o‘rlagan baland shiddati, tevarak-atrofni kunduzidek yoritib yuborgan yorug‘ shu‘lasi e‘tiborimni o‘ziga tortdi. Diqqat bilan tikilib qarab, buning maxsus yoqilgan gulxan ekanini payqadim. Uning atrofida davra qurib nima haqdadir qizg‘in suhbatlashib o‘ltirgan uch kishining qiyofasi g‘ira-shira ko‘zga chalinardi. Shoshib ortimga burildim, stol ustidan ko‘zoynagimni olib taqdim va dastlab odmi to‘nga o‘rangan Muhammad Sharifning xiyol bukchaygan qomatini ko‘rdim. Yonidagi odamlar ham nihoyatda tanish ko‘rinardi. Sinchiklab qaradimu ko‘zlarimga ishonmay qoldim: tungi hamsuhbatlarning biri qirg‘iyburun, sochlari fatila-fatila bo‘lib yelkasini tutgan, egniga kigiz chakmon tashlab olgan kishi...

yopiray! Nahotki Gogol bo'lsa?! O'lay agar, aslo adasha-yotganim yo'q: quvtabassum, xushmo'ylov bu kimsa poyonsiz xayollar sohibi Nikolay Vasilyevich Gogolning naq o'zi edi, charsillab yonayotgan gulxanga uzun, qoqsuyak qo'llarini tutganча Dikanka qishlog'i oqshomlaridan maroq bilan hangoma qilardi. Uning qarshisida esa qora abo kiygan, rang-ro'yi qorong'i tun zulmatida yanada oqarib ko'ringan boshqa bir tanish siymo kulohsimon qalpog'ini tizzasiga qo'yib alanga shu'lasiga jimgina tikilib o'ltirardi. Xans Xristian Andersen! Yorug' g'ussa bilan yo'g'rilgan sirli qissalar ijodkori! «Yo tavba! — deb pichirladim hayrat barmog'imni tishlab, — odam charchagandan so'ng ko'ziga har balolar ko'rinaverar ekan-da! Nahotki o'ngim bo'lsa? Unda... unda bular yarim kechasi qaydan kelib qolishdi? Muhammad Sharif shu bois g'oyib bo'lib qolgan ekan-da! Yo, qudratingdan!»

Yana hayronalik bilan ular tomon tikildim. Ularning qanday qilib til topishgani menga qorong'i, lekin til topishgani aniq edi — suhbat benihoya qizg'in davom etardi. Gulxandan uch-to'rt qadam narida shotisi ko'tarib qo'yilgan allaqanday bir aravaning ko'lagasi qorayib ko'rinar edi. Umuman, g'aroyib manzara edi bu: tepada — yulduz to'la osmon, tevarak-atrofdada — ufq qadar cho'zilgan dala, o'rtada — lovillab gulxan yonar, uning tegrasida olamning uch zukko donishmandi dunyoning ustidan kulib o'ltirar edi!

Birdaniga ma'yus tortib qoldim, ko'nglim shu gulxan taftini, uning yonidagi suhbat haroratini tiladi. Kiyinib, dahlizga chiqdim, qarshidagi xona eshigiga quloq tutdim: qushlar bozori avjida, osmon uzilib yerga tushsa ham birortasi sezmaydi. Asta tirqishdan mo'raladim: anqodan tortib bulbulgacha, tosqoradan tortib churrakkacha jamiki qushlar bunda charx urar edi-yu, sohibi salotin Muhammad Sharifning qorasi ko'rinmasdi. Xotirjam bo'lib, sekingina tashqariga chiqdim.

Kuz kelgani rost ekan. Muzdek ayoz, oyoq ostida diydiragan bargi xazon buni har qadamda ta'kidlar edi.

Uyni aylanib o'tib, lovillab gulxan yonayotgan tomon yo'l oldim. Ana u, ko'kka sapchib turibdi! Suhbat ham gulxandek qizigan, bedor hamsuhbatlar gurungga shu qadar berilgan edilarki, qo'l cho'zsa yetgudek joydan daqiqa sayin

shu'la sochib g'iz-g'iz o'tayotgan ulovlarga pinak ham buzmasdilar.

O'n qadamlar chamasi qolganda birdaniga o'yladi, qanday qilib boraman? Aytmagan joyga yo'nmagan tayoqday...

Bir zumdan so'ng ko'z o'ngimni to'sgan bu andisha pardasi ko'tarilib, yana oldinga boqdim. Yo falak, ko'r bo'layinki, agar qarshimda qop-qora bo'shliqdan o'zga narsa bo'lsa! Hushim uchib, yon-atrofga sarosimalanib qaradim. Ortimda, huv uzoqda yuz bir ko'zli derazalari bilan ijara uyim gungursdek bo'lib qorayib turibdi, ro'paramda — shipshiydam jo'xoripoya, sal yursam tog' bo'yi uyulib yotgan axlat tepasiga yetaman. Yo qudratingdan! Gulxan qayga g'oyib bo'ldi?! Andersen-chi? Gogol-chi? Muhammad Sharif?! Axir, hozirgina ularni o'z ko'zim bilan, so'qir bo'lgur mana shu ko'zlarim bilan ko'rgan emasdim?! Har birining o'ltirgan joyini hozir ham aniq ko'rsatib bermog'im mumkin!

Aqlu hush boshimdan uchib, yana ijara uyimga qaytdim. Xonamga kirayotib qo'shni xonaga quloq tutdim: jimjit. Qushlar ham sayrab charchab, nihoyat, tingan bo'lsalar kerak. Yon-verimda ro'y berayotgan sirli hodisalardan taajjub va hayratim chandon ortib, asta joyimga cho'zildim. Ko'zim ilindi, bir mahal kimdir eshikni ohista ochib kirayotganini payqab, uyg'onib ketdim. Hovliqib, boshim tepasidagi noparmon tunchiroqni yoqdimu eshik tirqishidan qalami to'ningning etaklarini hilpiratib o'tayotgan Muhammad Sharifning daroz qomatiga ko'zim tushib qoldi.

U gulxan yonidagi tungi bazmdan qaytib kelmoqda edi!

Ertalab o'rnimdan turgan zahoti borib do'xtirga ko'rinishga ahd qilib, yana mudrab ketdim. Jo'lliboy akam aytmoqchi, baloning oldini olgan tuzuk.

Tongga yaqin odatdagidek erinchoqligim tutib, allapaytgacha «ana turaman-mana turaman», deb to'shakdan qo'zg'almay yotdim — issiqqina o'rindan sira chiqqim kelmasdi. Oqibat nonushtani nasiya qilib, chala-chulpa soqol qirtishladimu ishxonaga qarab chopdim. Avtobus bekati tomon yo'rtmoqlab ketarkanman, qiziqish g'olib kelib, atay yo'lni chapga soldim — kechqurun gulxan yongan joyni ko'rmoqchi bo'ldim. Bordim. Ko'rdim. Ko'zimga ishonmadim: yo'l chetida,

shishiydam paykal boshida chala o'chgan shox-shabba, hali hovuri ko'tarilmagan bir uyum kul...

Ishxonada ko'rgan-kechirganlarimni aytib yuragimni bo'shatay desam, ohkim, hamdard yo'q. Yolg'iz ishonganim Jo'lliboy aka, lekin u ham poyintar-soyintar gap-so'zlarimni tinglayverib, shu darajaga borib qolganki, yana bir karra shu xususda og'iz ochgudek bo'lsam, ruhiy kasalliklar shifoxonasiga o'zi qo'shqo'llab eltib tashlashi tayin. Shu sabab hech kimsaga damimni chiqarmay qo'yaqoldim.

Tushlikdan kechroq qaytdim. Xonada tamaddi qilib o'ltirgan Jo'lliboy aka (uning oshqozoni kasal, ovqatni uyidan olib keladi) non kavshagancha: «O'ka, Dinora opangga sim qoqar ekansan», — deb qoldi.

Obbo! Maoshga hali uch kun bor-ku! Ijara haqining muddatini asli moyana kuniga to'g'rilab olsam bo'larkan-u shunga ham hech hafsala qilmadim-da!

Shoshib bekaning ishxonasiga sim qoqdim. Bekamiz bugun ishga chiqmabdilar. Uylariga qo'ng'iroq qildim. Hech kimsa javob bermadi. «Tushlikdan so'ng istirohat qilib yotgan bo'lsalar ajab ermas», degan xayolga borib, yana ishga kirishdim. Kechga yaqin sirli qo'ng'iroqni eslab, tag'in sim qoqdim. Hamon jimlik. Shunda Jo'lliboy akamdan yigirma besh so'm qarz so'radim. Kasaba uyushmasining xazinachisi edi u, o'ng yonboshidagi temir qutida mudom besh-o'n so'm bo'lardi, kalitni esa ishtonbog'iga bog'lagandek qilib ehtiyotlardi. Jonini chiqarib berayotgandek inqillab, arang beshta besh so'mlik olib uzatarkan, to'tiqushdek tinimsiz bir gapni takrorlar edi: «Sayfulla akang bilmasin, jon o'ka!» Qo'lyozmalar bo'limidagi Sayfulla aka uning eski g'animi edi, Jo'lliboy akam undan Azroildan qo'rqqandek qo'rqardi.

Qarzni cho'ntakka solib, kechqurun beg'am-beparvo boyvachcha niqobini yuzimga tortib, bekaning uyiga — Dorilmuallimin tomon yo'l oldim. Muhammad Sharif bukuncha bir tirikchiligini qilar. Ana, bijildoq, erkatoy qushlari bor, bir oqshom shularning rizqiga sherik bo'lib turar!

Dorilmuallimin ishxonamizdan u qadar uzoq emasdi, darrovda yetaqoldim. Husnu hashamning oliy maqomiga ko'tarilgan obod ko'chalar bo'ylab bekamizning uyiga ravona

bo'ldim. Dorilmuallimin shahar chetidagi ozoda, sokin mavzelardan bo'lib, dorilfunun biqinida joylashgan va aksariyat dorilfunun muallimlari istiqomat qilgani vajidan shunday deb atalardi. Ammo uch yildan buyon kelib-ketib yurib, bu yerda muallimlar barmoq bilan sanarli ekaniga ishonch hosil qildim. Bunda har turli katta-kichik arboblari, ahli tijorat, ahli chayqov va turfa xil ahli bekorchi umrguzaronlik ila mashg'ul edi.

Dinora opamizning hovlisi Dorilmualliminning qoq o'rtasida joylashgan. Qo'qon xoni deysizmi, Buxoro amiri deysizmi, Xiva xoni deysizmi, istagan hukmdoringizning o'rdasi bilan husn talashadigan muazzam bir mulk edi. Bekamizning o'zi iftixor bilan aytishicha, qay bir yili yetmish besh mingga xaridor chiqqan-u, bular ko'nishmagan. «Bu joyni joy qilguncha umrim ado bo'ldi, nahot umrimning bahosi yetmish besh ming bo'lsa?!» derdi Dinora opamiz o'ksinib. Pochchamiz Sherlon aka xandon tashlab kular ediki: «Bizning umrimiz-chi, bizning umrimiz hisobga kirmas ekan-da, a, xonim?» «Albatta hisobga kirmaydi, — deb jilmayardi Dinora opamiz, — sizning umringiz bebaho-ku, xo'jayin, biror narsa bilan o'lchab bo'larkanmi? Lekin xudoligingizni ayting, agar men xala qilmaganimda haliyam o'sha uch xonali katalakka tiqilib o'tiraverardingiz, to'g'rimi?» Sherlon aka bunga javoban kulib qo'yardi, xolos.

Ular dastlab hozir men istiqomat qilayotgan oshiyonni sotib olishgan. Ishxonalariga yaqinroq bo'lgani uchun. Er-xotin shahar tashqarisidagi ruhiy kasalliklar shifoxonasida muqim yigirma yetti yil birga ishlab keladilar. Rasman pochchamiz xastaxona boshlig'i, lekin men buning aksincha ekanini allaqachon sezib olganman. Bu oshiyon uchun o'n ming to'lashgan. «O'n ming u paytlar katta pul edi, — deydi Dinora opamiz uh tortib, — qutulguncha o'lib bo'lganmiz. Keyin bu imoratga unnadik. E, ukajon, bu dunyoda qiynalganda pochchangiz ikkalamiz qiynaldik. Endi, ishqilib, bolachaqamiz rohatini ko'rsa — bas. Tirik jonga joy hech ortiqchalik qilmas. Mana, Jahongir ukangiz ham katta bo'lib qoldi».

Ha, Jahongir ukamning ham bo'yi cho'zilib qolgan. Bul-tur uchinchida o'qirdi, bu yil to'rtinchiga o'tibdi. «Agar o'nin-chini bitirib uylansa ham olti yil bor ekan, — deb asta xomcho't

qilaman. — O'ldimi, axir ungacha menga ham ishxonamdan uy-puy tegib qolar». Garchi Jo'lliboy akam shu lallayib yurishim bo'lsa, qirq yil qiyomatda ham boshpana tegmasligini aytib ko'nglimga vahima solib tursa-da, men nekin odam, umid bilan yashayman. Lekin bari bir unga qadar uy xo'jalari bilan munosabatni sariyog'dek silliq olib bormoq lozim. Chunki buningdek soz, qulay ijara uyni men, mana, o'ttiz to'qqiztasini almashtirib endi ko'rishim. Ijaradan ayrilmaslikning yagona yo'li — vaqtida hisob-kitob. Hisobli do'st ayrilmas, deb bejiz aytmaganlar, shunday emasmi, mavlono Gulxaniy?

Yong'oqdan yasalib, naqshu nigor o'ymakorlik ila jilo berilgan darvoza qarshisida bir zum nafas rostlab, asta qo'ng'iroq tugmasini bosdim. Xiyla vaqtgacha biror sharpa sezilmadi. Bir ozdan so'ng yana qo'ng'iroq chaldim. Hech qanday sado bo'lmagach, ostona hatlashga jur'at etdim. Darvozaxonada oqqushdek sollanib turadigan sutrang «Volga» ko'rinmasdi. To'rdagi yarqiragan koshona sari qadam bosmoqqa yuragim dov bermay, darvoza yonidagi bir uy, bir ayvon tomon yurdim. Bu yerda Sherlon akamizning otasi Rahmon bobo yashaydilar. Yoshlarini o'zlari ham aniq bilmaydilar. Bir so'rasangiz, sakson olti deydilar, bir so'rasangiz, bir kam to'qson. Ana, bobomiz xontaxta ustidan yopilgan nimdoshgina ko'rpani sandal qilib kitob ko'rib o'ttiribdilar. Boshlarida guli o'chgan taqya, yaktakning asl rangini kimyoviy tekshiruv yo'li bilan ham aniqlab bo'lmasa kerak. Oyoq ostiga to'shalgan sholchanning tusiga qarab turib, kishi beixtiyor bu matoh Rahmon bobo dunyoga kelmasidan besh-o'n yillar burun shu joyga solingan bo'lsa kerak, degan xayolga borishi tayin. Qorasuvoq uyning tokchalarida ikki-uchta chegalangan choynak-piyola, taxmonda ham uch-to'rtta shaparakdek ko'r-pacha, poygakdagi ulkan qalacha kavush Rahmon boboning parishon ro'zg'orini bezab turadi. Qachonki bu xonadonga kelsam, ota-bolaning turmushidagi tafovutni ko'rib turli o'y-larga borar, ammo biror xulosa chiqarmoqqa, ochig'i, botin-mas edim. Rahmon bobo meni g'ira-shira tanirdilar, har gal o'zimni qayta tanitishimga to'g'ri kelardi. Hozir ham shunday bo'ldi. Salomimga alik oldilaru betimga qarab o'ylanib qoldilar.

— Men G'ulomman, Yunusoboddagi uydan keldim, —

dedim u kishining mushkullarini oson qilib. — Bardam-baquv-
vatmisiz, bobo?

Rahmon bobo mamnuniyat bilan bosh irg'adilar.

— Yunusovotda Mahzar polvon bilan tariq ekanmiz, —
dedilar daf'atan qadim zamonlarga sho'ng'ib. — Mahzar
polvonning xotini o'shog'da chillashir bo'lib o'lgan. Ikki o'g'il
o'shandan qolgan. Keyingi xotinidan uch qiz...

Men sir bermay kulib o'ltiraverdim.

— Kennoyim qayoqdalar, ota? — dedim bir payt u kishini
xayol daryosidan tortib chiqarib.

Rahmon bobo ko'zlarini qisib, menga norozi qaradilar.

— Ketgan, — dedilar xiyla o'tib, noxush kayfiyatda. —
Hammasi ketgan. Sherlon ham, nevaralar ham.

Tag'in so'zsiz qolib, kitob ko'rmoqqa tutindilar.

— Qayoqqa ketishdi, ota?

— Bular bazmsiz turolmaydi. Bugun bojasinikida ziyofat.
Qamoqdan qutulib kepti. — Rahmon bobo shunday deb asta
atrofga alangladilar, so'ng birdaniga tovushlarini pasaytirib
shivirladilar: — Sherlonning topgani harom. Shunaqa. Fitro'za
bermaydi badbaxt. Bir uyiga kiruvdim. Yuztacha piyolasi bor
ekan. Harom hammasi. Choy ichib bo'lmaydi.

Rahmon boboga, xuddi qarshimda muguzli odam
o'ltirgandek, ag'rayib tikildim.

— Kishining moli, — deb uh tortdilar Rahmon bobo.

Tilimga tushov tushgan, nima deyarimni bilmay garang
o'ltirardim.

— Hafta sayin qo'y so'yib turadi, — deb hasratlarini davom
ettirdilar Rahmon bobo. — O'zicha mehribon bo'lib menga
ham chiqaradi. Biror luqmasini og'zimga solsam koshki ekan.
Haromni yeb bo'lmaydi, o'g'lim. Ko'p bo'ldi, men bilan
gaplashmay qo'ygan. Yolg'iz o'g'il edi, xudoga ne yomonligim
o'tgan ekan...

— Xafa bo'lmang, ota, yarashib ketasizlar, — deb tasalli
bergali shoshildim va shundagina sezdimki, Rahmon bobo
meni allaqachon unutib, o'zlariga o'zlari dardlarini aytib
o'ltirgan ekanlar.

— Yolg'on gapiradi. Hammasi. Kelin-ku yamlamay yutadi.
Bolani ham o'rgatgan. Norasidani-ya! Odamning faqat lafzi

halol. Agar lafz ham bulg'anib ketsa, tamom, odamning boshidan oyog'igacha harom. Yaratgandan qo'rqaman, erta bir kun shu noqobil farzand uchun ham so'roq berarman...

Mutaassir bo'lib, bobodan ijizat so'radim. Zero, mening bunda o'ltirishimdan endi hech qanday naf yo'q edi. Ijara haqini unga bersam, battar ranjitmog'im tayin edi, shu bois, qo'shni xotin — Xadicha xolaga qoldirdim.

Uyga qaytdim, Muhammad Sharif haq deb yo'limga termilib o'ltirgan ekan, norizo to'ng'illab qo'ydi. Kulib, uzrxohliklar qilib, darhol bir qoshiq obi yovg'on pishirmoqqa tutindim, so'ng ikkovlon shakarguftorlik ila taom tanovul etdik. Choy mahali unga bekaning uyiga borganimni, Rahmon bobodan eshitgan ajabtovur hangomalarni so'ylab berdim. Muhammad Sharif birdaniga xayolga toldi, o'rnidan turib og'ir uh tortdi, xona bo'ylab nari-beri betoqat odimlar ekan: «Chaynamayin yeganlar og'rimayin ketarlar», dedi.

Ertasi tushga yaqin Dinora opa qo'ng'iroq qildi. «Xadicha xola aytdilar kelganingizni, — dedi u, — sizni faqat shuning uchun yo'qlamovdim. Bu, sizdan beso'roq bir ish qilib qo'ydik, xafa bo'lmaysiz-da». «Xo'sh-xo'sh?» dedim yuragim noxush tortib. «Bir uyatli odam iltimos qilib qo'ymadi, o'g'liga tuzukroq joy axtarib yurgan ekan, yo'q, deyolmadik. Siz endi bitta xonaga o'tib turasiz-da, u bola buyoqqa joylashar. Bugun-erta borib qolishsa, hayron bo'lmang, deb... Men unga o'zimning kalitimni berdim. Endi, men sizga ishonaman, sinashta bo'lib qolganmiz, ko'z-quloq bo'lib turasiz-da, maylimi, G'ulomjon?» «Mayli, — dedim bo'shshib, — o'zi tuzuk bola ekanmi, ishqilib?» «Ha, ko'nglingiz to'q bo'lsin, — dedilar beka xotirjam, — tagi ko'rgan odamlar. O'g'lining oti Shodiyor ekan, ikkinchi kursda o'qirmish. Aka-ukadek yashay-verasizlar, qaytaga gangur-gungur. Axir, mashoyixlar aytgan-ku, erga bersang oshingni — erlar silar boshingni, itga bersang oshingni — itlar tortar boshingni, deb... Bo'pti, G'ulomjon, sizga ishondim-a?»

Oqshom chog'i bu xabardan ogoh bo'lib, Muhammad Sharifning kapalaklari uchib ketdi. Biz sening birla shu umidda ahdu qaror qilibmidik, degandek ta'na bilan qarab qo'ydilar. Shoshib uzr aytdim, xijolat ichra g'o'ldiradimki, nachora,

musofir itning dumi qisiq. Mavlono Gulxaniy o‘rinlaridan turib, yelkalariga to‘nlarini tashladilar: «Avloroq uldurki, avval borib Boyo‘g‘liga uchrasam, harna hijrat tadorigini ko‘raylik, toinki qahraton qish chillasida ko‘chalarda darbadar itdek surinmaylik», deb jo‘nay berdilar. Ming tavallo bilan bazo‘r to‘xtatib qoldim, uyimiz tor bo‘lsa ham, ko‘nglimiz keng, taqsir, o‘zingiz ham, jamiki tuyurlaringiz ham xonamga sig‘asizlar, deya aylanib-o‘rgilib, arang ko‘ndirdim. Bilardimki, Muhammad Sharifdan ayru tushsam, hayotim benihoya befayz, benihoya nursiz bo‘lib qoladi. Mavlono ikkilana-ikkilana rizolik bildirdilar, lekin xonamga ko‘chib o‘tgach ham, sekingina xo‘rsinib: «Tor joyda osh yegandan keng joyda musht yegan afzal», deb qo‘ydilar.

Ertasi tongda barvaqt turib, qo‘shni xonaga chiqdim. Mavlono Gulxaniy kecha oqshom matalgo‘y qushlariga ijozat berib yuborgan, shu sabab xona kimsasiz edi. To‘rt tomonda momiq patlar, xas-cho‘p, qush tezagi sochilib yotar, ko‘p-dan beri supurgi tegmagan bu xonumon xarobalik sari yuz tutgan edi. Har nechuk, ozoda qilib qo‘yayin, eman yog‘ochi-ning egilgani — singani, er yigitning uyalgani — o‘lgani, degan andishaga borib, supurgiyu ho‘l latta ko‘tarib keldim, qandil tugmasini bosib, ne ko‘z bilan ko‘rayinki, xona yog‘ tushsa yalagudek yaraqlab, chinni-chiroq bo‘lib turibdi!

Boshimni qashlab, hayrat barmog‘imni tishlab, damim ichimda, indamaygina izimga qaytdim. Muhammad Sharif oshxonada xo‘rillatib choy ichib o‘ltiradilar.

Kechqurun idoramizda qarori uch kun burun bitib qo‘yilgan navbatdagi mashvarat bo‘ldi. Gapirmagan bir jon qolmasin, deb vahiy kelgandek, qimirlagan kimsa borki, bari so‘zga chiqdi — fikr emas, tilning namoyishi bo‘ldi. Rohibarimiz mashvaratni cho‘zib, cho‘zgan sari huzur qilib, yayrab-yashnab o‘ltirdilar, amal lazzatidan sarxushu sarmast, kengashni mohir darg‘adek bexato boshqarib bordilar. Mansabning shoiri-da Rohibarimiz. Yig‘in tarqab, ko‘chaga chiqqanimizda, zulumot cho‘kkan, kishi kishini tanimaslik darajasiga yetgan edi. «Obbo, — deb to‘ng‘illadi Jo‘lliboy akam, — o‘g‘rigina bolalar, popiris bormi, deb so‘raydigan vaqt bo‘pti-ku!» Ichimni itlar tirnab uyga otlandim — so‘nggi paytlar ustma-

ust kech qolib, Muhammad Sharifni qayta-qayta ranjitmoqda edim. Har qalay, ko'ngli yarim, hujrasidan mosuvo bo'lgan... Shundoq xayollar og'ushida apil-tapil oshiyonimizga yetib keldim, eshik qiya ochiq ekan, qo'ng'iroq tugmasini bosib o'ltirmasdan ostona hatladim va dahlizga kirganim on xijolatdan lavlagi bo'lib ketdim: ovsarlikni qarangki, g'aflat bosib birovning uyiga kirib qolibman! Oyoq ostida — uzun poyandoz lovillab yonar, yo'lakdan sof, sarin bir is ufurar edi, ro'paradagi xonada antiqa xorijiy jihozlar saf tortgan, nimpushti pardalar nafis sollanib turibdi... Xayriyatki, adashganimni hech kimsa sezmedi — uy egalari oshxonada ekan shekilli. Shosha-pisha tashqariga chiqib, eshikni yoparkanman, ko'zim beixtiyor tepadagi so'lkavoydek tunukaga zarb etilgan raqamlarga tushdi: 114. Gangib, devordagi yozuvga qaradim: 8. Aqlim battar shoshdi. Aftidan, o'zimning ijara oshiyonimga o'xshaydi, lekin... Agar shu vaqt ichkaridan gulduragan yo'g'on tovush eshitilmaganda, bilmadim, qay paytgacha eshik ortida besar turar ekanman. «Shadyar! — deb qichqirdi allakim. — Mana buni qayerga qo'yaylik?» Shundagina miyamga fikr yuritmoq iqtidori qaytadan ato bo'ldi. Shodiyor! Demak, ko'chib kelibdi-da.

«Alvido, Boyqush! Alvido, Kordon! Alvido, bazmi tuyur!» — deya xayolan shivirlagancha qo'ng'iroq tugmachasini bosdim. Eshik shu zahoti shahd bilan ochildiyu yarim-yalang'och, xushsurat bir yigit mushaklarini o'ynatib, tahdidomuz so'radi: «Na kerak?» «Salom, Shodiyor, — dedim kulimsirab, — hormang!» «Men Shadyar emas, — dedi u xo'mrayib. — Shadyar kerakmi?» Asta bosh irg'adim, taklifni kutmay ichkari kirdim va yigitning battar nafratiga sazovor bo'ldim. «Kim?» — degan yangroq ovoz keldi oshxonadan, so'ng xitoyi chiyduxobadan bejirim kamzul-shim kiygan, boyagi yigitdan-da ko'rkamroq o'spirin ro'paramda qaddiqomatini namoyon etdi. «Men G'ulomman, — dedim qo'l uzatib va shundagina ismimning bu qadar g'arib ekanligini alam bilan his qildim. Chindan ham, Shodiyor yoki Shadyar degan qarsillagan nom qayoqdayu aytganingda pisillab chiqadigan G'ulom degan ism qayoqda! — Yaxshi keldingizmi?» — deb qo'shimcha qildim azbaroyi takalluf yuzasidan.

Shodiyor bir zum menga hayron tikilib turdi, keyin nimadir yodiga tushgandek, bosh irg'ab qo'l cho'zdi. «Zo'r, — dedi u g'o'ldirab (keyin bilsam, og'zida yelim saqich bor ekan), — keldik. Qayerda ishlaysiz?» Shodiyor ishxonamizning nomini umrida eshitmagan shekilli, yelka uchirib qaydaligini so'radi. «Falon magazin yonida», — deb tushuntirdim unga. «A-a, — deb bosh irg'adi u, — zo'r magazin. U yerda bir qiz bor. Flora. Klassniy tovar». So'ng shu zahoti meni unutdiyu shippagini sudragancha shipillab oshxonaga kirib ketdi, ichkarida uymalashayotgan o'rtoqlariga nimadir qiziqroq gap aytdi chamasi, jo'rovoz qahqaha yangradi.

Ust-boshimni yechib, men ham asta xonamga kirdim. Muhammad Sharif burchakdagi liqildoq kursida qunishibgina o'ttirar, kuni bilan qo'sh haydagan chorakordek horg'in ko'rinar va bu holat unga sira-sira yarashmas edi. «Ha, taqsir? — dedim yasama xushhollik bilan.— Taslim bo'lgan qo'r-g'onbegidek xomushsiz?» Mavlono Gulxaniy ko'zlarini qo'llarining imosi bilan meni tovush chiqarmaslikka undab, sharpadek sassiz yurib yonimga keldi. Qo'shni xona tomon bosh irg'ab shivirladiki: «Mening bunda makon tutganimni zinhor kimsa bilmasin». «Nega endi, mavlono Gulxaniy? — dedim tavajjuh bilan. — Yashirishning hech hojati yo'q. Chumchuqdan qo'rqqan tariq ekmas. Men hoziroq chiqib ularni ogoh etib qo'yurman, toki birortasi sizga noshoyon so'z aytib yurmasin...» «Aslo, aslo unday qilmagaysan,— deya betoqat pichirladi Muhammad Sharif,— agar menga orom tilasang, bunda mavjudligim pinhon tutgil». «Demak, yolg'on so'ylashim lozim?» — deb soxta qovoq uydim. «Yolg'on aytsa bo'lur, — deb uh tortdi mavlono, — aytguchi dono bo'lsa...» «Mayli, lekin sirimiz ikki kunda fosh bo'lur, axir ularning ham ko'z-qulog'i bor». «Ajab sodda G'ulomsan, — deb kuldi Muhammad Sharif, — shuncha vaqtdan beri hamoshiyonu hamtovoq bo'lib, shu narsaga hanuz fahming yetmaydurki, meni faqat qalb ko'zi bilan ko'rmoq, dil qulog'i bilan eshitmoq mumkin. O'zga xatti-harakatlar bari bekordur». «Bas, shunday ekan, — deya bo'sh kelmadim men ham, — unda, bu qadar ehtiyotkorlikka na hojat? Surma yutgan xo'rozdek bo'g'ilmay, tovushingizni qo'yib gapiravering». Mavlono bosh chayqadilarki, o'zingga ehtiyot bo'l-u, qo'shningni o'g'ri tutma...

Taom mahali yetib, qorinlar surnay navosini boshladi. Men esa, azbaroyi g'ulomligimga borib, shu kungacha qariyb xo'jayin bo'lib kelgan uyimda oshxonaga chiqib, biror obi yovg'on pishirmoqqa istihola qilib turardim va bu haqda o'ylaganim sari tobora g'am bosar ediki, boyvachcha bolalarga o'xshaydi, go'shtsiz qozon ossam, ne xayolga borisharkin? Piyoz qolganmidi-yo'qmi? Idish-oyoq ulardan bo'shamagan bo'lsa, qandoq qilaman?

Boshim qotib, Muhammad Sharifga yuzlangan ko'yi aytdimki, shu uy ham jonimga tegdi, ishxonamga uzoq, har kuni it azobida borib-kelaman, isimaydi, sovuqligini qarang, katta ko'chaning og'zi, shovqin-suroni-chi... Mavloni Gulxaniy diydiyomni tinglab, miyig'ida kuldi: sani so'zung anga o'xsharki, bir odam yaxshi ko'rgan do'ppisini tez suvga oqizib, harchand taraddud bilan ololmadi, mahrum bo'lib aytur erdiki: «Yo'qolg'ani ham xo'b bo'ldi, boshimg'a ham tor kelur erdi», deb...

O'zimni tutolmayin kulib yubordim va lahza o'tmay qayg'u aridi: Muhammad Sharif yana bir g'aroyib hangoma so'ylamoqqa boshladi.

Vaqtiki, eshigim tuyqusdan takallufsiz ochilib, Shodiyor kirib keldi.

— Zo'rmisiz? — deb jilmaydi u, so'ng xonamga bir qur nazar tashlab, stol ustida yotgan kitobni nima uchundir qo'liga oldi, orqa-o'ngini aylantirib, varaqlagan bo'ldi. — «Zar-bulma-sal», — deb ajnabiy bir so'zni o'qigandek hijjalab o'qida, lablarini cho'chchaytirib: — Na degani bu? — deb so'radi. Javobimni ham kutib o'tirmay, deraza rafidagi boshqa kitoblarga nigohini yugurtirdi. — Ko'p-ku! — dedi bosh chayqab. — Barini o'qiganmisiz? — Qiziq bola ekan bu: savol berarkanu javobingizni kutmas ekan. Ehtimol, odati shudir, ehtimol, javob berib emas, so'rab o'rgangandir. Eski imlodagi bir risola diqqatini tortdi, avval kitobga, keyin menga sinchiklab tikildi. — Qur'on o'qishni bilasizmi? — dedi, dediyu to'shagimning bosh tomonida yotgan plastinkalarni ko'rib qoldi. — Ortiq yo'qmi? — deya ularga qo'l cho'zdi va tag'in og'iz ochishimga imkon bermay: — Zira bormi? Osh qilyapmiz, — dedi-da, xonadan chiqdi.

Bu g'aroyib muloqotdan chandon hayratlanib, men ham ortidan ergashdim.

Oshxonada boya ostonada ko'rganim yarim-yalang'och yigitdan boshqa yana biri mo'ylovli, biri mo'ylovsiz ikkita daroz o'spirin bor edi. Ichkari kirdimu ag'rayib qoldim: oshxonani tanimadim. Yo tavba, qachon ro'y berdi bu mo'jiza: oshxonamizning devorlariga qordek oppoq har turli katta-kichik javonlar o'rnatilibdi, yarqiroq stolu kursilar paydo bo'libdi. Domlam Eshmuhamedovning oshxonasida ko'rgan edim bundoq olmoniy jihozlarni. Domlam bechora shularga erishaman, deb allaqaysi do'kondorning qizi bilan birga besh yil qayta o'qib chiqqan edi...

Yigitlar mening parishon ahvolimga parvo ham qilmay, qo'l berib ko'rishdilar. Tanishdik. Ikkitasi — O'ktam bilan Qadamboy, bo'lg'usi do'xtirlar, Shodiyorning sinfdosh jo'ralari ekan, Safar esa Shodiyor bilan birga tergovchilikka o'qirkan. Hasharni osh bilan nihoyasiga yetkazmoqqa ahd qilibdilar-u, lekin birortasi ham palov damlashni bilmas ekan. Bu ish mening qo'limdan kelishini bilib, behad suyunib ketishdi. «Yashang-e, og'a! — dedi boyadan beri xo'mrayib o'ltirgan mushakdor Safarboy va o'rnidan turib stoldagi «zahri qotil»dan piyolaga to'ldirib uzatdi. — Oling esa, Shadyar bilan qo'shni ekansiz!» Oldik. Gangur-gungur gaplashib, osh qilishga tutindik. Och qoringa simirilgan sharob ta'siridami, har nechuk, o'spirinlar endi ko'zimga nihoyatda sodda, mard, yoqimtoy ko'rina boshladi, ularni qishloqdagi bo'sh-bayov inilarimdek suy gim keldi, gap-so'zlarini tinglab, zavqim oshdi.

Taom tayyor bo'ldi. Katta xonada tanovul qilmoqqa kelishildi. Bir kosaga suzib (o'zi kechirsin), qo'shnilarimning ko'zini shamg'alat qilib Muhammad Sharifga olib kirib berdim. Deraza qarshisida hanuz g'amga botib o'ltirgan ekan, asta o'girilib qaradi, taomni oldiga qo'yib harchand undasam hamki, churq etmadi. Shodiyor yo'lakdan betoqat baqirdi: «Kelsangiz-chi, axir, osh sovidi!» Mavlono Gulxaniydan uzr so'rab, lekin ko'nglim bir xil bo'lib, katta xonaga chiqdim. Xuddi kelin tushadigan xonadek yasatilibdi. To'rda ko'zgasiga quloch yetmaydigan rangli «oynai jahon», oromijon yumshoq kursilar, oyoq ostida mayin patgilam, billur qadahlar... Og'zim

lang ochilib oshga tikilib qoldim. Bir tilak ikki-uch marta takrorlandiki, eng yomon kunimiz shunday bo'lsin! Taomdan so'ng Qadamboy burchakdagi magnitofon tugmasini bosdi, elsevar xonanda ashula boshladi. Bir nafas ashula aytib tin oldi-da: «Bu yilgi paxta planlarimiz to'lsin», dedi. Guvv etib qiyqiriq, chapak, hushtak yangradi. Xonanda jazava bo'roni bosilishini bir oz kutib turgach: «Biz san'atkorlar xizmatimizni sizga manzur qilolsak, o'zimizni baxtli deb hisoblaymiz», dedi. Yana sharsharadek qiyqiriq, yana olomon yer tepgan... Safarboy ham azbaroyi zavqi jo'shganidan o'ltirgan joyida hushtak chalib yubordi.

Shu tariqa bazmi jamshid davom etarkan, men sekin uzr so'rab, xonamga chiqdim. Choy damlab, mudroq elitgan Muhammad Sharifga ichirdim. «Javr bo'lganda sizga javr bo'ldi, — dedim achinib, — qushlaringiz diydoridan benasib qoldingiz. Qachonki, lozim bo'lsa, bahuzur mening xonamga chorlayvering, hech bir istihola qilmang». «Sen buning tashvishini tortma, — dedi Muhammad Sharif, — jamiki ahli tuyurga fapmon berildikim, bundan buyon kengashga tunda emas, kunduz hozir bo'lg'aylar. O'zingning holing nechuk, mutaassir ko'rinursan?» «Ko'nglim g'ash, taqsir, — dedim rostiga ko'chib, — qo'shnilarimiz baland oxurdan suv ichgan kimsalar ko'rinadi, hayronman... Ona suti og'zidan ketmagan go'dakka buncha as'asayu dabdaba, bilmadim, na hojat ekan». Mavlono Gulxaniy istehzo bilan kuldiki: «Gaplaringdin suq hidi kelur. Unutmaki, suq hasadning qarindoshi bo'lur». «Qo'ysangiz-chi, mavlono, — dedim astoydil ranjib, — kelib-kelib, shu so'takka hasad qilamanmi? Hasad qilganim yolg'on, lekin alam qilgani... rost». «Sabr qil, — deb taskin berdi Muhammad Sharif, — sabr saning dardingga darmon bo'lur». «Tokaygacha?! — deb shivirladim nadomat bilan, — tokaygacha, mavlono Gulxaniy?!»

Savolimning javobi sukut bo'ldi.

Qo'shni xonada yertepar bazm yarim tunga qadar davom etdi. Mehmonlar goh yo'lakka yugurgilashib chiqar, goh ichkaridan shaytoniy qahqaha eshitilar, ularning tolmas chakaklari tinganda magnitofonning temir jag'i ishga tushar edi.

Soat uchdan oshganda qo‘noqlarning birortasi ham umrida andisha ko‘chasidan o‘tmaganiga qanoat hosil qildim, sabr kosam to‘lib-toshdiyu irg‘ib turdim, qahr bilan eshikni ochib kirdim. Ko‘rsamki, to‘rt bahodir to‘rt tomonda tirrayib qolgan, temir quti o‘zi o‘chib, o‘zi aytib yotgan ekan! Hayronaligim battar ortib uni o‘chirdim, tiriklayin kabob bo‘lmoq xavfidan xalos etgani uchun ich-ichimdan falakka shukronalar o‘qib, qaytib chiqdim. Yuz bergan hodisani tasodifga yo‘yib, sharobning kasofati bilan bog‘lab, tongga yaqin, nihoyat, mizg‘ib ketibman.

Kechqurun ishdan kelsam, uy jimjit, Shodiyorning qorasi ham ko‘rinmaydi.

Muhammad Sharif bilan allapaytgacha chaqchaqlashib o‘ltirdik hamki, daragi bo‘lmadi.

Shodiyor shu bo‘yi uch kechayu uch kunduz badar ketdi. To‘rtinchi kuni qora xuftonda burnidan tortsa yiqilgudek bir ahvolda so‘ljayib kirib keldi, egnidagi uzun charm yomg‘irpo‘shini yechib bir burchakka tashladi-da, menga qarab iljaydi: «Zo‘rmisiz?» So‘ng odatdagidek javob kutmay, poyabzalini ham yechmasdan telefonga yopishdi, kimgadir sim qoqib, nimanidir surishtirdi, tag‘in menga yuzlanib: «Safar kelmadimi?» dediyu xonasiga kirib ketdi. Yarim soatlardan so‘ng butunlay o‘zga liboslarda javlon urib chiqdi, oshxona yo‘lagida turganimni ko‘rib, qo‘l silkib qo‘ydi: «Biz ketdik esa».

Ertalab ust-boshimni olay deb, dahlizdagi javonni ochsam, mixda osig‘liq charm yomg‘irpo‘shiga ko‘zim tushdi. Qachon keldi ekan — sezmayman ham.

Namozshomda uyga qaytib, uni onadan tug‘ilgandek bir qiyofatda ko‘rdim: avratini yopib turgan bir parcha lungidek olachipor ishtonchani aytmasa, qariyb shiryalang‘och edi. Borlig‘imda g‘azab o‘ti ishtig‘ollanib, azbaroyi ensam qotganidan churq etmay xonamga qamalib oldim.

Bu olamda mudom o‘z xayollari bilan tanho qolgan inson baxtlidir. Men buningdek saodatni dunyoning hech qaysi laz-zatiga almashmagan bo‘lurdim. Lekin o‘lim yomongakim, hech vaqt yolg‘iz qolmoqqa imkon bermagay! Eshigim ochilib, savatdek sochlari to‘zg‘igan Shodiyor boyagi qiyofada bostirib

kirdi. «Qorin ochib ketdi-ku, oqsoqol, — dedi ishshayib, yoldor ko'kragini qashigancha, — yo bir nima pishiraylik, yo yuring, biror joydan tamaddi qilib kelaylik». Qahrim qo'zib, bir zahrimni sochmoqqa ham chog'landim-u, tag'in shaytonga hay berdim. «O'ka, — dedim Jo'lliboy akamga taqlid qilib, — avval bir odamga o'xshab kiyinib oling-chi, keyin gaplasharmiz». «Qo'ysangiz-e, oqsoqol, — dedi u pinak buzmay, — qiz bormi bunda? Bo'lsa, ko'rsating, gaplashaylik. Issiqni qarang, hammom-ku. Go'sht keltirganman, nima qilay?» «Mayli, avval kiyinib oling», — deb takrorladim qat'iyat bilan. Shodiyor bilinar-bilinmas qizargandek bo'ldi-yu, egniga yengi kalta ko'ylak, jinsi shimini kiyib chiqdi.

Birgalashib taom tayyorlamoqqa kirishdik. Umuman, men unga tushunolmay qolgan edim. Bir qarasang, ko'ngli ochiq, tanti yigitga o'xshaydi, bir qarasang, dordan qochgan kazzobning o'zi. Aytishicha, bu o'qishga qiziqmas ekan, otasi qo'ymay kiritibdi, o'ziga qolsa yo futbolchi, yo artist bo'lmoqchi ekan. «Menga kalla ishlatmaydigan o'qish bo'lsa», — dedi u orzulanib. Dunyoda ikkita narsani — rok-muzikayu mashina haydashni yaxshi ko'rarkan. «Kvin», «Livin-bluz», — dedi u ko'zlari qisilib, — kayf! Shoshmang, hozir qo'yib kelaman». Muzika sadolari ostida meni qalb bisoti bilan tanishtirishda davom etdi. Uylarida o'zining «Jiguli»si bor ekan, «nol olti», o'ninchini bitirar yili tug'ilgan kuniga sovg'a etilgan, yap-yangi turgan emish, otasi, qarzlaringdan qutulib, uchinchi kursga o'tsang, Toshkentga olib kelib beraman, deb va'da qilgan emish. Oilada ikki o'g'il, bir qiz ekanlar, u to'ng'ich emish. Yoshligida o'ladigan kasalga yo'liqibdi, do'xtirlar Maskovning kasalxonalariga yotqizib arang asrab qolgan ekan. Shu kunlarda otasi Toshkentga, sessiyaga kelishi kerakmish. Men merov, g'ulomligimga borib so'radimki: «Nima, otangiz ham sirtqi bo'limda o'qiydilarmi?» «Qanaqa sirtqi bo'lim? — dedi Shodiyor ajablanib. — Anov, katta sessiyaga keladi». So'ng nimadir esiga tushib: «Ey, men ro'yxat tayyorlab qo'yayin», — dedi-da, cho'ntagidan qog'oz-qalam olib, ishga kirishdi. Ro'yxati nima ekan, deb hayron bo'ldim. Ertalab xolodilnik ustida yotgan bir varaq qog'ozga ko'zim tushib, gapning ma'nisiga yetdim. Shodiyor qing'ir-qiyshiq harflar bilan bitgan ro'yxat ushbu turur:

Siyosiy iqtisod — 50 s.

Logika — 40 s.

Diamat — Safarboy qo‘ydiradi (50 s.)

Voyenka — konyak (1 ta, Kazansev.)

Dav. huq. — ?

Ateizm — Xudoyberdi Ollanazarovichga tel.

Angladimki, Shodiyor qishki imtihonga qattiq tayyorgarlik boshlab yuboribdi.

Taomdan so‘ng oshxonada choy ichib o‘ltirar ekanmiz, u tuyqusdan so‘rab qoldi: «Mamashokirov degan domlani tanimaysizmi, falsafadan?» «Yo‘q, — dedim har ehtimolga qarshi, hadiksirab. — Nima edi?» «E, ablah ekan, qo‘ymaypti, — dedi u boshini qashlab, — dekan aytsa ham qo‘ymaypti». «Nega qo‘ymas ekan, qo‘yadi, — dedim dalda berib, — yaxshiroq tayyorlaning-da». «E! — deb qo‘l siltadi Shodiyor, — yuz ellik, desam ham qo‘ymadi. Hay, o‘ziga qiyin. Shunday qilaversa, yaqinda haydalib ketadi».

Shodiyor bu gaplarni ishonch bilan so‘zlar va shu ishonchidan qo‘rqulik edi.

Chidab turolmadim, uni insofu diyonatga chorlab ko‘rdim. «Kasbingiz benihoya nozik, Shodiyorjon, — dedim salmoqlab, — bunaqa chala-yarim o‘qisangiz, erta bir kun qiynalib qolmasmikansiz? Har qalay, inson taqdiri degan gaplar bor». «Ey, qiziq ekansiz, — dedi Shodiyor tamaki buruqsatib, — bitirib olsam, ishning enasini ko‘rsatib qo‘yardim. Otam...» «Ota-onaga suyangan tuzuk, lekin mavlono Gulxaniydan qolgan bir gap borki, o‘z aqling bilan o‘zing kengash». «Qanaqa gulxan?» — deb so‘radi Shodiyor. «Gulxan emas, Gulxaniy. Shoir o‘tgan shunaqa». «Ha, — dedi Shodiyor, — men «Gulxan» jurnalimi deb o‘ylabman». «Shu kishining dono bir hikmati borki, — dedim uning hafsalasi so‘nganiga e‘tibor bermay, — o‘ynashga ishonib, ersiz qolma, degan... Yosh yigitsiz, hali istiqbolingiz oldinda, bir martagina beriladigan umrni harom-harish yo‘llarga sarf qilsangiz, bilmadim, oxiri qandoq bo‘larkin?» «Nima harom-harish? — dedi Shodiyor yelka qisib, — hamma qatori, ko‘pchilik nima bo‘lsa, biz ham shu. O‘zingiz aytdingiz, umr bir marta beriladi, o‘ynab-kulgan qoladi, boshqasi — bir tiyin». «To‘g‘ri aytasiz, — dedim

muloyimlik bilan, — shuning uchun ham hayotning qadriga yetish kerak». «Mana, qadriga yetyapman-ku, — dedi Shodiyor kulib va homuza tortdi. — O‘, soat o‘n ikki-yu. Hay, yotaylik esa, ertalab vaqtlitroq uyg‘onsangiz, meni ham uyg‘otib qo‘yarsiz». So‘ng erinibgina kerishdi-da o‘rnidan qo‘zg‘aldi.

Mavlono Gulxaniy uxlamay meni kutib o‘ltirgan ekan, choy damlab kirdim. «Bolaga ozroq amri ma‘ruf qildim, — dedim, — odam achinadi, yaxshi yigit, hayfki, buzulg‘onda». Muhammad Sharif betimga kinoya bilan boqib, bosh chayqadiki: «So‘zni aytg‘il uqqong‘a, jonni jong‘a suqqong‘a, aytib netarsan onadin bemahal tuqqong‘a...» Men e‘tiroz bildirib dedimki: «Bu bir yosh nihol, tarbiyasi chatoq bo‘lgan, xolos, hali yo‘lga solsa bo‘lur. Ko‘rasiz, men uni shunday mulla qilayki...» Mavlono Gulxaniy ishonchsiz kuldi: «Bemahal niholni o‘zga yerga o‘rnatsalar, ul ham ko‘karmas».

Muhammad Sharifning bu so‘zlarini eshitib, uning chindan ham tarixan cheklanganiga yana bir karra ishonch hosil etdim va shu vajdan u bilan bahslashib o‘ltirmay, charchoqni bahona qilib, uyquga hozirlik ko‘ra boshladim. Shubhasiz, mulla Gulxaniy eski zamonlar — kishi kishiga o‘rtoq, do‘st va birodar emas, bir-biriga bo‘ri bo‘lgan davr farzandi, binobarin, hayotiy aqidasi ham shunga yarasha bo‘luvi tabiiydir. Ko‘z o‘ngimda yosh bir vujudning halokat sari ketayotganini ko‘ra turib, nahotki tinchgina uxlamoqqa mening vijdonim yo‘l qo‘ysa?! Yo‘q, Shodiyorni noto‘g‘ri tarbiya ta‘siridan qutqarib, adlu insof sari boshlamoq lozim. Ishonamanki, uning mudroq ko‘zlarini ochib, rost ko‘chalarga olib kirsam, mendan o‘la-o‘lguncha minnatdor bo‘ladi. Axir, bu bechora ham birov-larning aziz farzandi, to‘qlikka sho‘xlik qilib adashib yuribdi, xolos.

Shu payt ko‘nglimdan kechgan xayollarni anglagandek, Muhammad Sharif deraza oldida o‘ltirgan joyidan ovoz berdi: «Shul bola uch xislatdin tashqari emas: avvalo, ko‘zi bejo — uyatni unutmangdir; ikkinchi, vujudidan taryok isi kelur — af-yunga rag‘bati zo‘rdur; uchinch, boshdin-oyoq zino botqog‘iga botgandur, oxir-oqibat el andin nafrat qilur». «Taqsir, meh-ringizga ham, qahringizga ham taraf yo‘q, — dedim qizish-

ganimni sezdirmaslikka tirishib, — lekin bu safar nazarimda, xiyla oshirib yubordingiz. Mushtdek o‘spiranga buncha malomat toshini otmaylik-da, yaxshisi, uning ham dil asroridan boxabar bo‘laylik. Ne balo, yo meni rashk qilyapsizmi?» Shunday deb boshimni ko‘tarib qarasamki, mavlono Gulxaniy allaqachon pinakka ketibdi...

Shodiyorning xonasida habash xonandalar avj pardada kuylay boshladi. O‘rnimdan turib, eshikni chertdim. Shodiyor olachipor lungisida chiqib keldi. «Iltimos, tovushini pasaytirsangiz», — dedim asta. U hayronalik ila yelka qisdi: «Nega? Yaxshi-ku?» «Men ham yomon deyaotganim yo‘q, lekin atrofda bizdan boshqa odamlar ham bor». «Qisnimgang-e!» — deb kuldi Shodiyor va xonasiga kirib ketdi, biroq oradan sal fursat o‘tib, har tugul, muzika tovushi pasaydi.

Ertalab yuz-qo‘limni yuvib, uning eshigidan ohista mo‘raladim: Shodiyor tosh qotib yotardi. Sekin yelkasidan turtdim: «Turing, graf, sizni buyuk ishlar kutyapti!» Shodiyor betoqat to‘lg‘anib, yonboshiga ag‘darilib oldi. «Turmaysizmi?» — dedim kulgim qistab. «E! — deb norizo to‘ng‘illadi u. — Soat necha bo‘ldi?» «Sakkiz». «Vaqtli ekan-ku, ozgina yotaylik». «Birinchi soat darsingiz yo‘qmi?» «Kim biladi deysiz, — deb esnadi Shodiyor, — bo‘lganda nima...» Bari bir hol-joniga qo‘ymadim, kechqurun Avloniydan keyingi «muallim us-soniylik»ni bo‘ynimga olganim uchun Shodiyorni qayta tarbiyalash ishiga ishtiyoq bilan kirishdim.

Nari-beri choy ichib ko‘chaga chiqdik. Sezib turibmanki, Shodiyor bo‘ynidan bog‘lagandek arang borayotir. Qarasam, yo‘lni ham avtobus bekatiga emas, chapga qarab solmoqchi. «Ha?» desam, «Yuring, taksida ketamiz», deydi. «Hali erta, bemalol ulguramiz». «Ey, sizga na bo‘lgan o‘zi, shu avtobusga chiqib bo‘ladimi?!» «Nega chiqib bo‘lmas ekan? Men har kuni borib kelaman-ku». Shodiyor menga benihoya achinib tikildi. «Yuring, — dedi so‘ng qat‘iy qilib, — men sizni tashlab o‘taman». Taksi tutib, joylashib o‘ltirganimizdan keyin u ayt-diki, otasi, mashinangni opkelib bergunimcha taksida yuraturasan-da, deb uzr so‘ragan ekan. Indamay kulib qo‘yaqoldim. O‘zga olam, o‘zga odatlar...

Shodiyor yo‘lda, o‘qishxonasi yonida tushib qoldi. Unga

sabru matonat, insofu diyonat tilab, men idoramga ravona bo'ldim. Borib, Jo'lliboy akamga maslahat soldim. Taqdir meni umr chorrahasida tarbiyasi qiyin bir o'spirin bilan ro'baro' keltirganini aytib, endi uni to'g'ri yo'lga boshlamoq uchun qandoq sa'y-harakatlar qilishim lozimligi xususida undan kengash so'radim. Jo'lliboy akam, erinmagan odam, ko'zoynagini olib qo'yib, Shodiyorning nasl-nasabi, fe'l-atvorini sinchiklab obdan surishtirdi, oxiri g'amgin bosh chayqab uh tortdi-da, Navoiyning nazmi bilan javob berdi.

Bayt:

«Kim kuchuk birla xo'tikka qancha qilsang tarbiyat,
It bo'lur, eshshak bo'lur, bo'lmaslar aslo odami».

Dunyoda o'zi nekbin odam qolmabdi. Shu achchiq xulosaga keldim-u, ammo qarorimdan qaytmadim: Shodiyorni qutqaraman! U bir nozik novda, qay tarafga egsang, shu tomonga egilaveradi. Mayli, xizmatu zahmatlarim pinhon qolaqolsin, lekin bari bir yaxshilik qilamanu daryoga solaman — xoliq bilmasa, baliq bilur.

Oqshom shu kayfiyatda ishtiyoqmand bo'lib uyga otlandim. Kelib ko'rsamki, xonadonimizda bayram, bayramki, it egasini, mushuk bekasini tanimaydi! Shodiyor va Safarboy ikkita qiz bilan oshiyonimizni butkul zabt etgan, yeru ko'kni zirillatgan ohanglar og'ushida sarmast, «zikr tushib» yotibdi!

Bilmadim, bundog' vaziyatda boshqa odam nima qilgan bo'lurdi, lekin men gangib serrayib turaverdim, nihoyat, oyoq uchida yurib xonamga o'tdim. Birorta kursi yo'q, kitobu qog'ozlarim go'yo bir dasta mirg'azab kelib tintuv qilgandek ag'dar-to'ntar...

Bu holni ko'rib, fig'onim falakka chiqib ketdi. Meni ursalar-so'ksalar, tilimni kessalar churq etmay chidashim mumkin, biroq qog'oz-qalamlarimga daxl qilgudek bo'lsalar, jonim naq bo'g'zimga kelardi, illo ularni mulki mahram deb, inson huquqlari majmuasining ilk bandlariga doxil deb bilardim. Shuncha yillardan buyon odamizot isini xush ko'rmay ijarama-ijara tanho yashab yurishimning ham boisi aslida shu edi. Ne ko'z bilan ko'rayinki...

Vujudimga jaholat o'ti tutashib, bir burchakda qisilib-qimtinibgina o'ltirgan Muhammad Sharifga nayzamni sanchdim: «Taqsir, ishonmagil do'stingga, deganlari shu ekan-da?! Burningizning tagida nobakorlar xonamizni g'orat qilsalar ham bir og'iz «qo'y», deb aytishga yaramabsiz-da?! Sizdan umidimiz bu emas edi, borakalloh!» Mavlono Gulxaniy qo'shni xona tomon bir qarab olib, hazin pichirladiki: «Bu fe'lingdan qayt, ey sodda G'ulom! Yomonning kuchi yapa-loqqa yetibdi bo'lmasin tag'in! Bu gaping birla manga ko'p ozor berding, alfozlaringga borman!» Birdaniga so'zlarimdan o'zim uyalib, taqsirimga ketma-ket uzrxohliklar aytdim. «San bu gapingdan, — deya hamon o'pkalab davom etdi mavlono Gulxaniy. — Tevani bo'tasi onasi birla munozot qilg'onidin bexabar o'xsharsan». «Nechuk bexabar bo'layin?» — dedim xijolatdan nam tortib. «Teva zor yig'lab aytganidek, manda agar zarra kabi ixtiyor bo'lsa edi, bu yanglig' zabun bo'lmas edim». «Axir, bu kasofatni ertalab, ko'rdingiz, yetaklab ketgan edim, insofga enar, deb xayol qilgan edim, — dedim bo'g'ilib, — qachon galasini boshlab kelaqoldi?» «Choshgohdin so'ng, — deb uh tortdi Muhammad Sharif, — endigina tuyurlarni to'plab, Ko'rqush bila Kuykanakdan ahvol so'rab turib edim-ki, qarsillab eshik ochildi, keldilar kirib, qo'llarinda shishalar, boshladilar bazm! Temir qutilarining quloqlarini buradilar, Isrofil sur chalgandek badhazm nag'malar yangradi. Va bir-ikov du jo'ba birla kohili namozni muhtasib tutib urgandek, dangur-dungurga ura berdilar va bir-ikov daf orqasini o'g'ringing orqasini o'tga toblagandek, toblay berdilar. Alqissa, nag'ma navosini falak-falakdagi maloikalarga yetkura boshladilar... — G'azabdin bir tutam bo'lib, jizg'inakka yetgan ersam-da, mulla Gulxaniyning rok-muzikaga bergan bu g'aroyib ta'rifidan zavq qilib, beixtiyor kulib yubordim. — So'ng o'shal ko'zi bejo bacha jo'rasi birla bu yon kirdi, ming shukr ollohgakim, meni ko'rmadi, kursilarni ko'tarib jo'nay berdi, jo'rasi to'xtab kitob-qog'ozlaringni kavlashtirmoqqa tutindi. Har balo bo'lsa — ana shunda bo'lgandur...» Murdor panja tekkan kitob-daftarlarimga hayron tikildim va ich-ichimda Shodiyorni ham, yuvuqsiz jo'ralarini ham la'natlaganacha ahd qildimki, ertagayoq bu noxush ahvolni Dinora opaga

yetkazmoq kerak! Aks holda, bu badbaxt hammamizni sharmanda qilmog‘i tayin. Lekin avval bir tanobini tortib qo‘yayin! Hali mo‘ychinak tishlamagan-da, nonni «nanna» deb yuribdi! Ko‘zlaring bir moshday ochilsa, ana, undan keyin ko‘ramiz!

Qahrning qudrati bilan shaxdam yurib yo‘lakka chiqdim, eshikni qarsillatib ochgan ko‘yi Shodiyorning xonasiga bostirib kirdim. To‘rdagi divanda Shodiyor chordana qurgan, naq biqinida sochlari qop-qora, yoshgina bir qiz mushuk boladek uning yelkalariga suykanib o‘ltirardi. Meni ko‘rib, yovvoyi bir qarash qildi-da, kaftini Shodiyorning tizzasiga qo‘ydi. «Salyut! — deb ishshaydi Shodiyor, — so‘ng qo‘l silkib, dedi: — Zo‘rmisiz? Tortasizmi?» Daf‘atan uning gapini anglayolmay: «Nima?!» — deb so‘radim. Shodiyor iyagi bilan pastak kursi ustidagi kuldonga, tutab turgan bir juft papirosga ishora qildi: «Bir kayf qilaylik axir!» Shundagina uning xira, ma‘nosiz ko‘zlariga, qizning sharmisor qiyofasiga qarab, nima gapligini tushundim, yuragim orqamga tortib ketdi: Muhammad Sharif kechagi bashoratida qanchalar haq ekan!

Qo‘shni xonadan esa Safarboyning bo‘g‘iq tovushi, qiz bolaning qiqir-qiqir kulgisi, «Qo‘lingizni oling... qo‘yving...» degan, e‘tirozdan ko‘ra rag‘batga moyil ovozi baralla eshitilib turardi.

E falak, kimlarga oshno etding meni?!

Bular bilan hozir har qanday muloqot borib turgan bema‘nilik bo‘lur edi, shu bois alamim bo‘g‘zimda, indamay eshikni yopib, xonamga qaytdim.

Tamom! Ertagayoq Dinora opani boshlab kelaman! O‘z ko‘zi bilan ko‘rsin! Mabodo bu battolning otasi ham kelib qolsa, bekaning og‘zidan eshitsin! Men ahmoq, men xom sut emgan banda, kimni panohimga olib, kimni qayta tarbiyalamoq bo‘lib yuribman?! Yetti iqlimda meningdek nodon g‘ulom bormikan? Men dunyodan orqada qolibman, shunday orqada qolibmanki, endi umrimning oxiriga qadar ming jahdu jadal qilsam hamki, yaqin bormog‘im gumon — axir, u meni kutib turmaydi, shitob ila o‘z shahdu shiddatida davom etadi. Ayon, ayon bo‘ldiki, mulla Gulxaniyga qo‘shilib men ham o‘z qobig‘imga o‘ralib, tarixan cheklanib qolibman. Men bilgan

odamizot farzandlari ham o'zgaribdi, o'zga ko'chalarda o'zga aqidalar jilva qilib yuribdi.

Iztirob ichra bo'g'ilib yotarkanman, xayolimdan turli-tuman o'ylar kechdi: shartta o'rnimdan tursamu to'g'ri borib tegishli joydan odam boshlab kelsam, tilsiz guvoh bo'lib turganim bu sharmisor holatdan ogoh etsam!.. Biroq buning ortidan bir talay noxush g'avg'olar tizilib kelmog'i muqarrarki, oqibati, eng yengil ko'chsa, ijara xonamdan ayrilmog'im tayin. Keyin tergovxonaga tanda qo'yib qolamanmi: xo'sh, nashani kim keltirdi? Qaydan keltirdi? Nega ilgariroq xabar qilmadingiz? Sizning xonangizni ham bir ko'rsak... Mulki mahramimga yana daxl qilinsa... Yo'q-yo'q, har nechuk, Dinora opadan bemaslahat bundog' ish tutmagan ma'qul. Uy kimniki, degan savol ham chiqib qolsa, tilimga ko'ndalang kaltak kelmaydimi?

Lekin nega tong otaqolmaydi? Kishiga bu qandog' azobki, naq qulog'im tagida hamon shahvoniy qiyqiriqlar, kayfu safo, raxnagar musiqa... Go'yo bir bog' yantoq ustida yotgandek betoqat to'lg'anar edim. Men bu oshiyonimga Qunduzni bor-yo'g'i ikki marta taklif etgan edim — ortiq haddim sig'magan. U kelib, qo'ymasdan kir-chirimni yuvib, tansiq taomlar bilan meni siylagan, so'ng choy ichib bo'lmasimizdan ketmoq taraddudiga tushgan edi. Endi o'ylasam, o'shanda ikkimiz ham cho'chirdikki, xoli qolsak, kim bilsin, tuyg'ularimizga erk berib yuborarmidik... Bu cho'chish zamirida mavlono Gulxaniydan istihola hissi ham mujassam edi. Qolaversa, ikkimiz ham ich-ichimizda istar edikki, ishqning pinhon mavjlari ming yillar burun ota-bobolarimiz boshidan qandoq kechgan bo'lsa, bizning boshimizdan ham xuddi shundoq sirli va maxfiy kechsin — to'yu tomoshalardan so'ng, bir-birimizga nondek halol bo'lganimizdan so'ng. Zero biz inson, inson farzandlari edik, binobarin, insoniylik tilar edik...

Muhammad Sharif ham bardosh berolmadi, uh tortib, o'rnidan qo'zg'aldi. Tun uzog'i va uqubatidin hazin ovoz bilan shikva qilib dediki:

«Bu nechuk tunki ani tongi yo'q,
Yo muazzinlarini bongi yo'q.

Yo muazzin minora mindimukin?
Yiqilib bo'yni oni sindimukin?!
Yo xo'rozni tamog'idin tulki —
Tutdi mahkam va yo yer yutdi».

Agar mavlono Gulxaniy bilan hamxona bo'lmaganimda, bu g'urbatlarga chidayolmay aqlu hush meni allaqachonlar tark etardi. Mana, hozir ham dilimdagi qayg'u bulutlarini ikki og'iz lutf bilan tarqatib yubordi-qo'ydi.

Yomonlarga insof tilab, nihoyat, tongga yaqin uyquga ketdik.

Ertasi ishxonaga yetib kelganimda hamon jahl otidan tushmagan edim, g'uvillab turgan boshimda har turli alamzada rejalar g'ujg'on o'ynardi. Chindan ham, endi masalani ko'ndalang qo'ymoq lozim. Men-ku, mayli, bo'lari bo'lgan bir g'ulomman, lekin mulla Gulxaniydek pokdomon bir odamni nahs bosgan bu oshiyonda majburan tutib turmoq... Yo ular chiqib ketsin, yo biz!

Bekaga sim qoqdim. Ishxonasidan «Betob», degan javob bo'ldi. Kechga tomon arzi hol qilgani uylariga o'tib bordim. Borsam, bekamiz, darhaqiqat, qattiq uchinib yotgan ekanlar. Egnilarida parcha gulli xalat, boshlarini zangori durra bilan mahkam tang'ib olibdilar, bugun upa-elik surilmaganidanmi yoki betoblik ta'sirimi, ko'rinishlari ham horg'in ham parishon edi. «Yaxshi bo'ldi kelganingiz, — dedilar inqir-sinqir qilib, — endi kimni chaqirsam ekan, deb boshim qotib turuvdi». So'ng kambag'alning chorbog'idek keladigan muhtasham ravonga boshlab kirdilar. Ravonning qoq o'rtasida yig'ma pillapoya turardi. «Mana shu qandilni, keyin anavi isqot qolgur pardalarni olish kerak, — dedilar uh tortib, — kuchim yetmay...» «Mana, hozir-da», — dedim chaqqonlik bilan pillapoyaga tirmashib va birin-ketin pardalarni qisqichidan bo'shatib, bekaga uzata boshladim. Xiyla urinib, chang bosib ketgan zalvarli, kungirador billur qandilni ham bir amallab olishga muvaffaq bo'ldim. «Tinchlikmi? — deb so'radim pillapoyadan tushayotib, — usta chaqirganmisiz?» «Yo'g'-e, — dedilar beka, — o'tgan yili remont qildirdik-ku. Shu, o'zi...» Keyin birdaniga ko'zlari g'iltillab, atrofga olazarak alanglab, shivirladilar:

Sherlon akamiz qamalib qolibdi! Hech narsadan hech narsa yo‘q, quruq tuhmatga uchrab... Iloyo qasd qilganlar past bo‘lsin. Tanangizga o‘ylang, uka, axir, nahot jinnixonada o‘g‘irlyadigan bir narsa bo‘lsa?! Jinnining rizqini yeguncha tosh yegan afzal emasmi?! Bu hammasi bir-ikkita g‘alamisning ishi emish, bekamiz kimligini juda yaxshi bilarkanlar, mayli, ularga ham boqqan balo bordir. U kishi meni o‘ziga ukasidek yaqin olgani uchun bu gapni aytayotgan emish, aslida hech ovoza qilishning hojati yo‘qmish... Turgan joyimda bo‘shashib, g‘o‘ldiradimki, mayli, xafa bo‘lmang, tuhmat bo‘lsa, tagi chiqib qolar... Beka tasalliga quloq ham solmay, gapda davom etdilarki, shu qandil o‘lgurni ham yaxshi niyat bilan ikki yarim mingga olishgan ekan, uzoqroq bir qarindoshlarinikiga eltib qo‘yisharmish. Birdan yuzlari yorishib aytdilar: aqlimning ishlaganini qarangki, xayriyat, mashinani ukamning nomiga olganimiz, kompozitor u, birov shubhalanmaydi. So‘ng lablari lablariga tegmay menga qattiq tayinladilarki, ukajon, endi ehtiyot bo‘ling, birortasi borib surishtirsa, uydagilar yo‘q, komandirovkada deng, men jiyanlariman, bir oyga o‘qishga kelganman, o‘zlari shu yerda turishadi, deng! Men ungacha bu ishlarni bir yoqli qilsam, o‘zim ham o‘tib qolarman. Asli, tuzukroq xaridor chiqsa, shu uyni sotib qutular edim... Shunday deb sirli ravishda pichirlab qo‘ydilar: tergovchi o‘lgurning ham nafi jahannam ekan, o‘nta so‘rayapti.

Bu gaplarni eshitib, holim bisyor faromush bo‘ldi, tag‘in g‘ulomligimga bordim — og‘zimdagi gapim og‘zimda qolib, beka bilan nari-beri xayrlashdim: andisha qildimki, o‘lganning ustiga chiqib tepgan bo‘lmasin.

Imillab ortimga qaytarkanman, Rahmon boboning qiya ochiq darichasiga nazarim tushdi. Bobo shilpiq ko‘zlari yoshlanib deraza oldida ko‘k yaktaklarini yamab o‘ltirardilar. Asta o‘zimni panaga tortdim.

Demak, hijrat muqarrar. Yana qaydin ijara topdim? Qanday bo‘lar ekan qirqinchi oshiyonim?

Uyimizda esa hanuz bayram davom etardi! Cho‘ponning ayroni ko‘p, boyvachchaning bayrami. Bu oqshom Shodiyorning otasi bilan tog‘asi kelibdi. Katta xonadagi dasturxonga odamning jonidan bo‘lak hamma narsa tog‘ qilib uyilgan, ota

bilan tog'a to'rda, Shodiyor Safarboy jo'rasi bilan yelib-yugurib xizmatda!

«Aytaman!» deb qaror qildim ostona hatlashim bilan.

Shodiyorning otasi judayam yosh ekan, bilmagan odam ularni aka-uka deb o'ylashi ham mumkin. Aksincha, tog'asining yoshi otasidan kichik ekan-u, lekin u ancha qarimsiq ko'rinardi: sochlari siyrak, ko'z ostlari salqib tushgan, harakatlari lanj va sust. Aytishicha, oshqozoni kasal, davolatgani Kavkazga ketayotgan ekan, yo'l-yo'lakay jiyanini ko'rib o'tishga ahd qilibdi. Meni darhol izzat-ikrom ko'rgazib to'rga tortishdi, Shodiyor bir og'iz so'z bilan ta'rifimni keltirdi: «G'ulom aka — zo'r!» Ota menga yuzlanib hol-ahvolimni so'radi, bugun bekamiz bilan ko'rishganini, u meni maqtaganini aytdi, biroq bechora bekamizning boshiga tushgan savdolar haqida og'iz ochib o'ltirmadi, men ham churq etmadim. Bag'oyat xushchaqchaq, ulfat odam ekan, birpasda o'ziga rom qildi-qo'ydi. Tog'a bilan Samarqandda birga o'qigan ekanlar, talabalik kezlari boshlaridan o'tgan g'aroyib va kulgili hangomalarni galma-gal so'ylamoqqa tutindilar. Har zamonda ota yonida o'ltirgan Shodiyorning sochlarini to'zg'itib, bag'riga bosar, suyguvchi, sog'ingan padarning bu izhori dili g'oyat mutaassir ko'rinardi. Bir mahal tog'a anor so'ymoq bo'lib pichoq so'radi. Safarboy oshxonadan yelim dastali pichog'imizni keltirdi. Tog'a unga sinchiklab nazar tashladi, ko'ngli tortmadi shekilli, dasturxon chetiga qo'ydi-da: «O'tmas ekan, Shadyar, diplomatimni ochsang, pichoq bor, birini ol-chi», dedi. Shodiyor dik etib o'rnidan turdi. Tog'a guldor qinga solingan pichoqni avaylab sug'urdi, olma kesib, anor so'ydi, so'ng pichoqni sochiq bilan artib Shodiyorga uzatdi: «Ma, tutib yurarsan. Esdalik. Men ikkita olib edim». «E, zo'rsiz, tog'a!» dedi Shodiyor va tog'asini o'pib qo'ydi. Pichoqni bir-bir qo'lga olib, tomosha qildik. Nafis naqshlar ila ziynatlangan sopidan sal pastroqda «Chustdan sovg'a» deb arabi imloga taqlidan qiyshaytirib bitilgan yozuv ko'zga chalinardi. Birdan ota xushxabar aytdi: erta-indin garaj muammosini hal qilib ketar ekan, keyin Shodiyorning mashinasini shafyori olib kelib berarkan. «O'zim haydab kelay?» deb yalindi Shodiyor, biroq ota muloyimgina qilib, lekin qat'iy javob berdiki, yo'q, sen

o'qishingning payidan bo'l. Shunday degan odam, butun suhbat davomida bir og'iz o'g'lining o'qishini surishtirmadi. Kim bilsin, balki ota-bola bu xususda men kelgunimga qadar so'ylashib olishgandir?

Hanuz qarorimdan qaytmagan edim, biroq odamning yuzi issiq, Shodiyorning dasturxonida o'ltirib, uni otasiga yomonlagani tilim bormas edi. Ehtimol, ertalab mavridini topib aytarman.

Talabalik hangomalari tugab, may ta'siridami yoki avvaldan o'zi shunday betakalluf ekanlarmi, qaynog'a-kuyov endi «anov mavzular»da ham bir-birlariga oshkora so'ylay boshladilar. Tog'a siyrak sochlarini siypagancha, o'sha yillari birga davron surgani Gavharxon bilan kechmish ishqiy sarguzastlarini batafsil so'ylar, Shodiyor bilan Safarboy bir-birlariga ko'z qisib, zavqqa botib tinglar edilar. Oshqozoni kasal odamning bu qadar ko'p ichishi va ichib mast bo'lmasligi meni qattiq hayratga solmoqda edi. Ota ham chetda turgisi kelmadi shekilli, tog'a bilan bir kecha «jononga borganlari»ni kula-kula hikoya qilmoqqa tutindi. Qotib-qotib kuldilar. Qizig'i shundaki, o'shanda armiya bayrami ekan, xotini unga ertalab xorijiy mayka sovg'a qilgan ekan, borgan joyida maykasini unutilib qoldiribdi, tongga yaqin uyga qaytib, yotoqxonasida yechinayotganida xotini «Maykangiz qani?» deb so'rganida ko'p mushkul ahvolga tushgan ekan... Bu voqea ularning talabalik yillarida emas, yaqinda, ya'nikim qaynog'a-kuyov bo'lganlaridan so'ng sodir bo'lgan, biroq ikkovi ham bu hodisada hech qanday g'ayritabiiylik ko'rmas, aksincha, «yigitchilik» deya mamnuniyat bilan izoh berib o'ltirar edilar.

Eh, Shodiyor, sho'rlik qushim, uyangda ko'rganing qursin!
Endi men yana nima deyin?!

Oxiri zamon bo'ldi, desam, birov ishonadimi?!

Meni jinniga chiqarmaydimi?!

Negaki...

Oxiri zamonda ham mundoq ishlar bo'lmagay!

Axir, qaysi zamonda qaysi inson ko'ribdiki, ota o'g'liga dasta-dasta pul tutqazib: «Buning bari haromdan kelgan, haromga ketishi kerak. Ma, o'g'lim, ye, ich, o'yna-kul, eng zo'rlarini sur», desa! Qaysi zamonda qaysi inson ko'ribdiki,

tog'a jiyani bag'riga bosib: «Kavkazga opketay, onasi o'pmanlari o'zi qo'yingga kiradi», deb aytsa!

Alhazar, alhazar! Bulardan qochmoq kerak! Faqat qochib qutulmoq kerak!

Lekin qayga?

Qaydasiz, Muhammad Sharif? Mening aqlim shoshdi, endi o'zingiz madad bering, ne qilayin: dasturxoniga tufurib turib ketayinmi yoki betimni sidirib, shular qatori tuban tushib, dilimda borini aytayinmi? Nega bosh chayqaysiz, mavlono Gulxaniy? Eshakning qulog'iga tanbur chertmakdan naf yo'qligini o'zim ham yaxshi bilurman, ammo...

Vaqtiki bemahal, ota bilan tog'a chayqala-chayqala o'rinlaridan turdilar. Mehmonxonaga qaytajaklarini aytib, takror-takror xo'shlashdilar. Ota qo'limni mahkam qisarkan, amirona ohangda dedi: «Martning boshida kutaman, Shodiyor olib boradi. Barraga to'yib kelasiz». Bir-birlarini surgashib, yo'lakdan pastga tushib ketdilar. Qadam tovushlari tindi. Eshik-derazalarni lang ochib, barcha xonalarni shamollatdim. Qamalgan g'uborlarni quvdimu qo'noqlardan qolgan badgo'y xayollarni quva olmadim.

Bu tun xonada yolg'iz edim. Muhammad Sharif meni ogoh etmay, qaygadir g'oyib bo'libdi. Sezib yuribman, so'nggi paytlar u ana shunday kishibilmas ko'zdan yo'qoladigan odatlar chiqardi. Churq etib og'iz ocholmayman. Ehtimol, bu oshiyonda qaynasa qoni qo'shilmas kishilar bilan hamnafas bo'lgandan ko'ra yaydoq dalada bazo'r miltillab turgan gulxan yonida ozoda ko'ngil bilan dildirab o'ltirmoqni afzal bilar? Eh, qani edi, imkonim bo'lsayu men ham boshimni olib bir sari oyoq yetguncha ketsam! Dunyoning tunganmas tashvishlaridan xalos bo'lib, dilim faqat hur xayollarga to'lib!

Shu o'y bilan qanday qilib kiyinganimni bilmay qolibman. Yon-verimga boqsamki, katta ko'chaning qoq o'rtasida turibman. Poyi piyoda yo'lga tushdim. Bir paytlar, umrimning mas'ud onlarida Qunduz bilan bearmon kezgan yo'llarim bo'ylab asta yurib ketdim. Borar manzilimning tayini yo'q, lekin bundan yuragimda aslo qayg'u yo'q, o'zim o'zimga bek, o'zim o'zimga xon, ko'nglim istagancha ketaberdim. Ko'cha-ko'ylar jimjit, har zamon-har zamon olislarda daydi itlar huradi, kech

qolgan mashinalar chirog'i miltillab ko'zga chalinadi. Alvastiko'prik tomonlarda, teleminora poygaklarida shamol hushtak chalib, qadimgi bir kuyni xirgoyi qiladi. Shu lahzada shamolga benihoya havas qilardimki, qani edi, men ham shundoq erkin bo'lsam... Ariqlarda yiltirab ko'ringan suvlarga boqib xayol surardimki, qani edi, men ham mana shundoq o'z holimcha oqib yotsam... Boshimda boshpana tashvishi, yomonlar qutqusi bo'lmasa... Ne uchundir, ko'nglimning bir burchida bir umid pinhon ediki, mana hozir mavlono Gulxaniy yoqib o'ltirgan gulxan qarshisidan chiqurman!

Biroq girdo-girdim quyuoq zimiston, hech qayda gulxan shu'lasidan asar ham ko'rinmas edi.

Falak ko'k toqida quyoshdan gulxan yoqquniga qadar bedor kezib yuraverdim. Xayriyatki, tong otdi, yo'qsa, shu ketishda qishlog'imga dovur piyoda borib qolardim. Boya parishon kezib yurgan chog'im yuragimda shundoq bir yengib bo'lmas istak uyg'ongan ediki... Chindan ham, men o'zi bu yerlarda nima qilib sargardon tentirayman? Bu shahri azimda itim adashganmidi? Shu kungacha nima topdim? Bundan keyin nima topaman? Topamanmi o'zi yoki faqat yo'qotamanmi?!

Qadrdom oftob momo tillo sochlarini tarab, muloyim jilvalar qilgan cha menga tasalli bermoqqa boshladi. «Qo'y, o'g'lon, — deb tabassum qilardi u, — xayolingni buzma, og'ir toshni qo'yningga sol, qara, atrof qandoq go'zal, o'zing qandoq navqironsan! Idorangga bor, yumushlaring boshini qo'yib seni kutib yotibdi, Jo'lliboy og'ang ham muntazirdir. Tushingni suvga aytib yurgandan ko'ra, ilojini topsang, oshiyoningdan xabar olib o't, boyoqish Muhammad Sharifning holi ne kechdi ekan, u bechoraning sendan boshqa kimi bor?..» Ezgu o'gitlari uchun momo quyoshga minnatdor boqdim, yuz-qo'limni anhorning muzdek suvida yuvib, ishxonamga ravona bo'ldim.

Jo'lliboy akam rangi-ro'yimni ko'rib, darhol tashvishga tushdi. Ko'rgan-kechirganlarimni unga munchoq tergandek bir-bir tizib bayon qildim. U so'z qo'shmay tinglab turdida, keyin mendan ranjidi: «Odam bo'lmasan, o'ka, shuncha kundan beri yorilib ketmaganingni qara! — So'ng bosh chayqab, aftini bujmaytirdi, xo'rsinib: — Hay ajalga omon

bersa, bir ilojini qilarmiz. Men mahallamdan surishtirib ko'ray-chi, joy-poy chiqib qolar, — dedi. — Ungacha, uyingga boraverasanmi yoki biznikida yotib turasanmi?» Jo'lliboy akamga tashakkur aytib, hali birov mushugimni pisht demaganini, demoqqa haddi ham sig'masligini pisanda qilib, tuzukroq joy chiqsa, o'ylab ko'rishimni egardan tushmay bildirib ham qo'ydim. Jo'lliboy akam soxta navozishlarimga pinak ham buzmay, ishiga sho'ng'idi.

Kechqurun yuragim tag'in taka-puka bo'lib qaytdim-u, har tugul, bu safar uyimizni osuda topdim. Kutilmagan holki, Shodiyor katta xonada qog'oz-kitobga ko'milib o'ltirardi. Meni ko'rib, ko'zlari ravshan charaqlab ketdi. «Keldingizmi, oqsoqol, — dedi quvonchini yashirmay, — zo'rmisiz? Bir palov qilaylik. Gap bor». Shunday deb ko'zlarini ma'noli qisib qo'ydi. Obbo, dedim yana bezillab, tag'in bir baloni boshlasa kerak. Vaqtim yo'qligini bahona qilib qutulmoqchi edim, lekin buni qarangki, Shodiyor hozirgina aytgan gapi shu ondayoq esidan chiqib, xonamga daftar-kitobini ko'tarib kirdi. «Bir ko'mak berib yuboring-e, — dedi tirsagimdan tutib, — boshim ishlamay yotir. Sizga cho't emas-ku bunday narsalar, qotirib tashlaysiz. Ha, partiya tarixidan, mana, temasi, savollari ana bu yonda. Ko'p emas, o'n-o'n besh bet bo'lsin. — Samimiy jilmayib, bo'yniga oldi: — Meni o'ldirsangiz ham eplab yozolmayman. Gonorar oldindan. — Kissasini bamaylixotir kavlab uchta o'n so'mlik chiqarib, daftar ustiga tashladi. — Xo'p esa, men bir yerga borib kelaman».

Turgan joyimda hangu mang qotib qoldim. Qachon bu qadar sir berib ulgurdim, qachon?!

«Menga qara, bola, — dedim hansirab, tishlarim qisirlab singudek bo'ldi, — meni kim deb o'ylayapsan, maraz?!» Shodiyor hech narsaga tushunmay, soddalik bilan ko'zlarini pirpiratdi: «Ha, ozmi? Kafedrada doim shunchaga to'g'rilab beradi-ku?» «Yo'qol ko'zimdan!.. — dedimu shaytonning so'ziga kirib, unga qo'l ko'tardim, so'nggi lahzada arang o'zimni bosib, shaq-shaq qaltirab qichqirdim: — Iblis, yo'qol deyman, odamni dindan chiqarma!» «Ibi, nega qichqirasiz? — deb aztahidil hayron bo'lardi Shodiyor.— Men, nima, bir yomon gap aytdimmi, sizga?!»

Yo‘q, bekor, bari bekor!

To‘ng‘illab so‘kingancha, eshikni qarsillatib yopdi.

Muhammad Sharifdan hanuz darak yo‘q.

Ust-boshimni yechmayoq, o‘zimni karavotga tashladim. Yuragim alamdan yorilmoq darajasiga yetgan, «Ur! Ur!» deya gij-gijlab gursillar edi.

Nahot bu kecha ham Alvastiko‘prik bo‘yida tong ottirsam?

Qachonki, dunyo ko‘zimga ignaning uchidek tor ko‘rinsa, poyoni yo‘q olam ichra o‘zimni qo‘ygali bir qarich joy topolmay qolsam, yagona ovunchim — «Zarbulmasal» kitobini jimgina varaqlar edim. Bu safar ham jamiki xo‘rlik-haqoratlarni qult etib yutdimu uzanib, mudom boshim ustida, stolimning o‘ng tomonida xizmatga shay turadigan «Zarbulmasal» kitobiga qo‘l cho‘zdim. Umidim ul ediki, zora dunyoi qo‘tirni unutsam, sohibi farosat va xushchaqchaq qushlar suhbatiga quloq tutib, gavharu marvaridlarga bergisiz hikmat ma‘nilarini tersam...

Afsus, samo tangrilari bu oqshom qatlim sari qasd qilgan ekanlarmi, kitob joyida yo‘q edi. Ko‘nglim kuz yaprog‘idek uvishib, bir zumda hammayoqni tit-pit qilib tashladim. Tumshug‘imni suqmagan biror teshik qolmadi. Hech qayda yo‘q, go‘yo umuman, mavjud bo‘lmagandek. Darvoqe, kecha bor-midi?.. Aniq eslayman, ishxonaga olib borganim yo‘q, birovga bermaganman. Magar zilzila-pilzila bo‘lib, yer yutmagan bo‘lsa... Yer yutadigan bo‘lsa, avvalo anavi betavfiqni yut-masmidi?

Bisotimda bu kitobning bir necha nashri bor edi-yu, biroq piyoz po‘stidek yupqagina, kaftim ichra bemalol jo bo‘ladigan shu mo‘jaz risola men uchun ayricha qadr, ayricha qimmatga ega edi: Reyx degan benazir iqtidorli yahudiy musavvir ajib bir mahorat ila tortgan g‘aroyib suvratlar muqovani bezab turardi. Men soatlab shu suvratlarga termilib o‘ltirar va inson xayolining cheksizligiga qayta-qayta tahsin o‘qir edim. Musavvir «Zarbulmasal»da zikr qilinmish jamiki jonzotlarni tirik odam qiyofatida tasvir etgan, nozik, zakiy bir uslub vositasida har bir chizgi zamiriga pinhoni ma‘nolar yashirgan edi. Mana, zarbof to‘n kiyib, yostiqdek keladigan kitobni qo‘ltiqib olgan ayyor tulki quv tabassum-la boqib turibdi; nortuya, egnida olacha to‘n, tumshug‘ini osmonga ko‘targancha na‘ra tortgan

kabi qah-qah otib kulayotir, baland, naqshinkor ravonda taqya kiygan taqvodor To'tiqush bilan sallani kibr ila qo'ndirgan bukri Yapaloqqush istehzo ichra uni kuzatishmoqda. Bir burchakda esa — quloqlarida qashqari baldoqlar yarqiragan nozparvar Kunushbonu eshikni qiya yopmoq bahonasida mahallaning shu alomat namoyishiga mo'ralaydi... Orqa tomonda mahobatli gumbaz, ingichka minorayu mezanalar sharpasi, paxsa devor ayrisiga zanjirband toshfonos osilgan, ko'kda singan qilichdek hilol... Bu tasvirga boqqanim sari dilimda shundoq taassurot sezardimki, go'yo men bag'riga beaded sirlar ko'milgan shu egri-bugri ko'chalarda juda ko'p bor kezganman, go'yo butkul umrim shunda kechgan, har bir g'isht, har qarich tuproq gardi bolalik chog'larimdan tanish, yuragimda og'riq kabi sog'inch uyg'otgudek qadrdon...

Yo'q, harchand tirishganim bilan bu suvratga tikilib tuygan zavqu hayratlarimni aytib bitirolmayman. Faqat bu emas: bu kitob necha yillardan buyon bedor tunlarimning, oshuftahol kechgan kunlarimning yolg'iz yodgori edi, sarg'aygan sahifalarini qayta-qayta varaqlab Muhammad Sharifning diydoriga to'yar, uning siyratidagi go'zal sifatlariga oshino bo'lib o'ltirar edim. Qatlarida tanho o'zimgagina ayon o'nlar, yuzlar, yuzlarcha qaydlarim bor edi, ular odamizot farzandlarining turfa fe'l-atvoriga aksariyat lol qolganimni ifoda qilardi. Faqat bu emas: uni menga Qunduz Shahrisabzdan olib kelib bergan edi. Sahifalarida Qunduzimning qo'l izlari, ko'z nurlari, qaytmas nafasleri...

Nahot endi shularning baridan judo bo'lsam?!

Va birdaniga xayolimda barcha ko'rgiliklarim sababkori tulkitabassum bilan iljayib qad rostladi: «Zo'rmisiz?»

«Shodiyor! Ablah Shodiyor! — dedim ichimda qaltirab, sirtimda esa, tegirmon toshini yelkamga ortgandek vazminlik bilan so'radim: — Kitob qani?»

Shodiyor hafsala bilan tirnog'ini tozalab o'ltirardi, ishidan bosh ko'tarmay savolimga savol bilan javob qaytardi: «Qanday kitob?» «Mening kitobim. «Zarbulmasal», — dedim ta'kidlab. «Men ne bilay?! — deb to'ng'illadi u va yarim o'girilib, kaftidagi tirnoq ostidan qidirib topgan kirini bir chetga puflab yubordi. — Men ne bilay? — deb takrorladi yana, — o'zimning

kitobimni ochib ko'rishga erinaman, siznikini boshimga uramanmi...» «Qani bo'lmasa?!» — dedim qichqirgudek bir alfozda. Shodiyor labini jiyirib, menga iljayib qaradi. Odatda, ko'cha-ko'yda yuradigan beozor tentak hangomatalab kishining joniga tekkanda mana shundoq irganib qarab qo'yadilar. Buni yaqqol sezib tursam-da, parvo qilmay qasdi-basdiga olaverdim: «Siz ko'rmagan bo'lsangiz, jo'ralaringiz tekkandir, mehmonlaringiz». «E!» — deb qo'l siltadi betoqat Shodiyor va etagini qoqib o'rnidan turdi-da, varanglatib magnitofon qo'ydi, joyiga uzala tushib, shiftga tikilib yotaverdi. Xona o'rtasida serrayib qoldim. Ko'nglimga ishtiboh tushdi. Chindan ham, bu kitobga qayrilib qaraydigan banda emas. Faqat bitta kitobni kechayu kunduz boshiga yostiqliq qilib yotganini ko'rardim: «Dekameron». «Zo'r!» — derdi ko'zlari charaqlab. Bu olmagandan keyin jo'rasi ham... «Safarboy kitoblarimni ko'rgan ekan...» dedim kuppakunduzi birovga tuhmat qilayotgan kimsadek bo'shahib. Shodiyor uzoq esnab, yonboshiga ag'darildi: «Yo'qolgan pichoqning sopi oltin bo'lar ekan-da? Hov, ana Safarga telefon qiling». So'ng erinibgina raqam aytdi. Shundan ma'lum bo'ldiki, Safarboy ham el qatori yotoqxonada emas, telefoni bor alohida bir joyda yashar ekan. Kim bilsin, u ham birovni mana shunday qaqshatib turar?

Telefon betoqat Safarboyini chorlar, ammo narigi tomondan, chamasi uning arvohi ham yo'q edi. Eshik tirqishidan kuzatib o'ltirgan Shodiyor hiringlab kuldi: «Qaysi go'rdan birortasining butiga tiqilib yotgandir...»

Umidim bilan birga yuragim ham uzilgudek bo'lib, xonamga chiqdim. To'rt devor iskanjaga olib siqa boshladi. Xona bo'ylab asabiy tanobchilik qilar ekanman, angladimki, to'rt devor ichra bo'g' ilmoq uchun albatta feodal o'tmishda tug' ilmoq shart emas ekan.

Muhammad Sharifdan hanuz darak yo'q.

Derazadan tashqariga boqaman. Yana xazon isi dimoqlaringa uriladi. Qaydadir aniq gulxan yonayotir. Tegrasida mavlono Gulxaniy, shubhasiz, rindnafas ulfatlari bilan davra qurib o'ltiribdi. Mening bunda chekkan iztiroblarim, yo'liga intizor termilganlarim — hamma-hammasi yodidan ko'tarilgan. Eh, muhtaram Muhammad Sharif, oshinolik qoidasi ham shundoq bo'lurmi?

Yarim kechasi zahar tang qilib, hojatxonaga kirdim. Uyqu-sizlikdan qizargan ko'zlarim ko'rsaki, «Zarbulmasal» kitobim sakkiz bo'lakka bo'linib, yelim tutqichga qistirib qo'yilibdi!..

Vaqt bemahal bo'lgani bois, o'ng yelkamdagi rahmon qattiq uxlab yotardi. Chap yelkamdagi qutqutalab shaytonning joni kirib, vujudimni jaholat bo'ronida pirpirakdek uchirib, naq Shodiyorning oldiga eltib tashladi. Es-hushimni unutib, ustidagi ko'rparasini yulqib ochdim: «Bu enangning mahriga tushganmidi, nega yirtding, it?!» Shodiyor talmovsirab, quti o'chib, sapchib turdi. «Nima?! Nima bu?! Kim bu?!» deya o'pkasi bo'g'ziga tiqilib beo'xshov qichqirdi. Shartta chiroqni yoqib, qalt-qalt titragancha kitob parchalarini tumshug'iga niqtadim: «Nega yirtding, deymen, gazanda!» Shodiyor nihoyat gapning tagiga yetib, besaranjom yuzlari alam bilan burishib ketdi: «E, kitobing boshingni yesin, — deb so'kindi, — uyquni harom etib... — So'ng yerda sudralib yotgan ko'rparasini olarkan, g'udranib: — Ahmoq Safar, eshshak... — deb jo'rasi-ning onasini «ishladi». To'satdan menga o'girilib qo'lini paxsa qildi: — Nastoyashchiy psix ekansan! Meniyam psix qilmoqchimisani?! Safar svoloch yirtgan bo'lsa, men nima qilay?! Bor, o'ziga borib dodla!» Beixtiyor ikki qadam ortimga tisarildim — jahl ustida shu qaro tunda bir kori hol qilib qo'yishdan cho'chirdim... Shodiyor buni o'zicha tushunib, picha ruhlandi, ustimga bostirib kelib, tishining orasidan chiqqan bir ovoz bilan so'radi: «Xo'sh, qancha turadi shu matohing? O'n baravar to'lasam, qutulamanmi? Yuz baravar to'lasam, tinch qo'lasanmi?» «Sensirama, ablah!» — dedim yana bir qadam chekinib va shu zahoti ortimda eshik borligini, bundan ortiq chekinib bo'lmasligini sezdim. Shodiyor shiddat bilan qo'limdan kitob bo'laklarini yulqib oldi, orqa-o'ngini ag'darib, bahosi bitilgan joyini axtarib topdi, yoruqqa solib ko'rdi va adoqsiz bir zaharxanda bilan tantana qilib: — To'qqiz tiyin! — deb qichqirdi, so'ng shodligiga chidayolmay qah-qah otib kuldi: — To'qqiz tiyin! Ah, o'laman, to'qqiz tiyinga hali... Mana, mana senga o'n tiyin, bir tiyini siylov — suv olib ichasan! Vox-xa, to'qqiz tiyin, to'q...»

Ana shunda shuncha paytdan buyon qo'rqib turganim voqea sodir bo'ldi — men ikki qo'lidan mahkam tutib turgan shayton

changalimdan otilib chiqib ketdi, burchakdagi kursini olib, Shodiyorning boshiga qarab otdi...

Shodiyor so'nggi lahzada boshini olib qochishga ulgurdi, kursi qarsillab yelkasiga tegdi va og'riqning zo'ridan qichqirib yuborgancha bukchayib qoldi. «O'ldiraman! — deb quturardi shayton menga bo'y bermay, — o'ldiraman seni!» Kursi ikkinchi bor otilganda Shodiyor bor kuchi bilan iyagimni mo'ljallab kalla qo'yib yubordi. Ko'zlarimda mushak porlab, boshim devorga gumburlab urildi. Urildi-yu, yorilmadi. Yorilgani tuzuk edi. Faqat, og'zim sho'rta'm bo'lib qoldi, pastki labim muzlab, kurak tishim sinib ketganini payqadim.

Ikkimiz ham odamlilik suratidan chiqib, hayvonlik qiyofasiga kirgan edik, hansirab-irillashib bir-birimizning kekirdagimizni uzishga intilardik. Nihoyat, o'ng yelkamda uxlab yotgan rahmon ham cho'chib uyg'onib ketdi. «Odam emas ekansan! — deb shivirladi quti o'chib. — O'ldirib qo'lasan-ku! O'ldirib qo'lasan! Bas qil! Hoziroq bas qil!» Shayton esa bosh-ko'zimni aylantirgancha dumi bilan g'azabimni qo'zg'ab aytar ediki: «O'ldir buni, o'ldir! Shunday xumordan chiqasanki...» Rahmon, bunga sari kapalagi uchib, ko'zlarini vahima bilan katta-katta ochib pichirlar edi: «Qamoqda chiriysan! Qamoqlarda chirib ketasan...»

Andishaning rahnamosi — rahmon bu safar ham g'olib chiqdi: changalimda mushuk boladek big'illab yotgan Shodiyorni qo'yib yubordim-da, hamon titragan ko'yi xonamga chiqdim. «Enangni ko'rasan hali! — deb to'lg'angancha xirillardi Shodiyor. — Kallangni uzdiraman, ko'rkalamush!»

Oshxonaga kirdim, qaltirayotgan qo'llarim bilan to'kib-sochib bir piyola suv ichdim, keyin yana... Soat endi uch yarim bo'libdi.

Bir ozdan so'ng Shodiyorning ingragani eshitila boshladi. Ingrash turib-turib kuchayar edi. Yuragimga vahima oraladi: o'lib-netib qolsa-ya? Kim biladi, qaltisroq zarb yegan bo'lsa...

Endi nima qildim?

Do'xtir chaqirsam, do'xtir melisa ham chaqirsa... Yo'q, har balo bo'lsa ham bu ishga begonani aralastirmagan ma'qul. Ammo bir kor-hol bo'lib qolmasa edi!

Ko'nglimda pushaymonlik uyg'ongan, lahza o'tgani sayin u vijdon azobiga aylanib, yuragimning tub-tublariga igna sanchar

edi. Shartmidi shuncha jaholat? Uxlab yotgan odamga qo‘l ko‘tardim-a! Axir, uyqu — o‘lim bilan teng, deydilar! Yo‘q, egilgan boshni qilich kesmas, harna bo‘lsa-da, kirib, holidan xabar olayin — har holda, tirik jon...

Shodiyor bet-boshini sochiq bilan tang‘ib, qon tufurib yotardi. Menga ko‘zi tushdi-yu, besaranjom tipirchilab, yon-veridan qo‘lga ilingudek biror narsa qidirdi. Yostig‘i tagiga billur kuldon yashirgan ekan, olib jon-jahdi bilan ko‘tardi. «Bas! — dedim ham qo‘lini, ham shahdini qayirib. — Bo‘ldi deyman! Nega inqillayapsan? Qani, ko‘zingni ko‘rsat-chi!» «Yo‘qol! — deb baqirdi Shodiyor qizarib-bo‘zarib va yulqingancha betimga tufurdi, boshimni olib qochishga ulgurdim, tufugi ko‘rpasiga tushdi. — Ko‘zimga ko‘rinma, ablah!» Mardlik qilib, shunday deb qichqirishga qichqirdiyu shu zahoti og‘riqning zo‘ridan ihrab, joyiga gurs etib quladi. Indamay, o‘rnimdan turdim, sochiqni ho‘llab kelib, qo‘llarini panjara qilib yuzini bekitib yotgan Shodiyorning peshonasiga bosdim, iyagidagi, yonoqlaridagi qotib qolgan qon izlarini artdim. U endi negadir ko‘zlarini yumgancha churq etmay yotardi. A‘zoyi badanini sinchiklab ko‘zdan kechirib, picha yengil tortdim: xayriyat, hech yeri sinib-netmabdi. Chap qovog‘i salgina yorilibdi, xolos. Oshxonaga chiqib, bir piyola iliq choy bilan dori keltirib, og‘ziga tutdim: «Ich buni». Shodiyor quturgan yo‘lbarsning ko‘zlari bilan menga o‘qraydi: «Nima bu?» «Uyqu dori. Og‘riqni ham qoldiradi». Lom-mim demay dorini ichib yubordi, sochiqni peshonasiga bosgancha ters o‘girilib oldi. «Birinchi yordam» ko‘rsatilgan, endi xotirjam pinakka ketaversam bo‘lardi, biroq buning o‘rniga o‘ng‘aysiz bir vaziyatda qolib, qoziqday qotib turaverdim. So‘ng uning ko‘rpasini tuzatib, oyoq tomonidagi kursiga cho‘kdim. «Hushingni yig‘ib ol, bola, — dedim nihoyat, tovushimga bardam tus berishga tirishib, — bunaqada bir kunmas-bir kun birovning qo‘lida o‘lib ketasan. Buni shahri azim deb qo‘yibdilar, bedarvoza emas». «Ko‘ramiz! — deya xirilladi Shodiyor yotgan joyida. — Birovga o‘lim tilaguncha, o‘zingga umr tila!» Albatta, Shodiyor bu gapni aytgani yo‘q, ichida shunday deb o‘ylayotgandir, deb gumon qildim men. «Hali yoshsan, ko‘zingni och, — deya nasihatda davom etdim, — bu ketishda oxiri shunday afsus qilasanki, lekin unda kech bo‘ladi.

Bilmadim, mushtday boshingdan buncha buzg'unchilik, buncha fitna, axir, men senga yaxshilik qilmoqchi edim, nahot, yaxshilikka yomonlik qaytaversa?» Shodiyor sachrab o'rnidan turdi: «Ha, yaxshilikka yomonlik ekan! — dedi lablari gezarib. — Men senga yaxshilik qilib, uyimga qo'yib o'tiribman! Nimaga baqrayasan? Men bu uyni sotib olganman! Ichidagi hamma narsasi bilan! Seni ham qo'shib! Yigirma mingga, bildingmi! Xohlasam, uyga qo'yaman, xohlasam, ketingga tepaman! Tushudingmi?!»

Cho'chib-sapchib o'rnimdan turdim: Shodiyor bu gal mening xayolimda emas, ro'paramda ro'y-rost so'zlamogda edi!

Qaydasiz, Muhammad Sharif? Qadringizga endi yetayotirman. Meni mudom «ajab sodda G'ulomsan», deb suyar edingiz. Endi bildim, siz meni azbaroyi ayaganingizdan shundoq deb atar ekansiz. Aslida men ajab laqma, ajab ahmoq g'ulom ekanman.

Birdaniga miyam ajabtovur ravishda ishlab ketdi: tunov kungi Dinora opaning hasratlari, otaning to'satdan tashrifi... Axir, o'sha kun o'z og'zi bilan aytdi-ku, opangizni ko'rdim, deb! Uh, sotqin beka, sotqin dunyo! Endi men nima degan odam bo'ldim? Ustimdan o'zgalar bir buyumdek savdo qilgach, men chinakam g'ulom bo'lmay, kimman? Lekin nega bu chayonvachcha shuncha kundan buyon churq etib og'iz ochmadi?

«Nega menga aytmading?» — deb alam bilan vishilladim.

Shodiyor xira pashshadan bezor bo'lgan kimsadek qo'llarini hafsalasiz to'lg'adi: otasining gapini ikki qilolmabdi. Otasi tayinlagan ekanki, bu ko'rkalamushni qo'ldan chiqarma, kallasini ishlaydigan ko'rinadi, o'qish-po'qishingga yordami tegar, osh-ovqatingga qarab, xizmat-pizmatini qilib yurar, debdi. Hali men qon qusishim tayin ekan. Hali Shodiyorning oyoqlarini o'par ekanman — u titrab-qaqshaganicha og'zidan ko'piklar sochib, istiqbolimni ana shundoq bashorat qilar edi.

«Mayli, Shodiyor, sen ham shoshma! Biz endi kurashga kirdik. Bilasanmi, kurashda faqat qullar hech narsadan toymaslar — zero, ularning kishandan o'zga yo'qotadigan narsalari yo'qtur! Sen endi o'zingga ehtiyot bo'l, Shodiyor uka!»

Xayolan ana shundoq o'tli nutq irod qilib, aslida esa toru mor bo'lib xonamga chiqdim. Ha, endi ming otashzabonlikdan foyda yo'q — yov ketgandan so'ng qilichingni yerga chop.

Sudralib kiyindim, sudralib yig'ishtirindim. Bir sidra ust-boshimni, eng zarur kitob-qog'ozlarimni oldim, qolganini puxta saranjomladim. Eshigimning qulf-kalitsiz ekaniga afsuslanib, bir parcha qog'ozni yelimlab yopishtirdim-da, xonani «muhrladim». So'ng moli dunyomni Shodiyorga, Shodiyorni jaholat tangrisiga topshirib, uydan chiqib ketdim. Ishqilib, Shodiyorga insof bersinu abgor ro'zg'orimni derazadan uloqtirmasin!

Alvastiko'prik yoqasiga yetganda birdaniga yuragim uvushdi: Muhammad Sharifning holi ne kechadi? Axir, u horib-tolib meni izlab kelsa-yu, arvohimni ham topolmay... Nobakor Shodiyor ziyon-zahmat yetkazmasmikan?

Ammo hozir olamda hech kuch yo'q ediki, meni ortga qaytarolsa.

Boshim qotib, xiyla vaqt ko'prik ustida ikkilanib turdim. Axiyri, taqdir inoyatiga umid bog'lab, tavakkal bilan olg'a ketaverdim. Hali so'fi obdastani qo'liga olmasidan ishxonaga yetib keldim. Oynavand derazani chertib, yo'lakdagi ko'hna divanda tamshanib uxlab yotgan qorovulimiz Oxun buvani uyg'otdim. U ko'zlarini ishqay-ishqay to'ng'illab eshikni ochdi, lekin sal o'tmay xursand bo'lib ketdi: birgalashib choy ichdik.

Bugun Jo'lliboy akamning uyda ishlaydigan kuni edi, kechqurun «semiz» jurnalga yozayotgan maqolamni maslahatlashish bahonasida hovlisiga o'tib bordim. Osh yeb, g'iybat aralash suhbatga berilib ketganimizdan maqola paqqos yodimizdan ko'tarilibdi, bemahal bo'lgani uchun yotib uxladik va ertalab nonushta payti unga dardimni aytdim. Jo'lliboy akam xotinini chaqirib dedi: «Mana shu G'ulomni ijaraga qo'ysak, nima deysan? Bir bo'lmag'ur joyga ham bekorga oy sari yigirma beshdan to'lab yotgan ekan». «Gapingiz qursin, — dedi yanga xijolat bo'lib, — joygayam pul oladimi odam? G'ulomjon, hech tortinmay, o'z uyingizdagidek turavering. Mahallamizda yaxshi qizlar ko'p, zora shu bahona boshingiz ikkita bo'lib qolsa». «Ha-ya, ajabmas, ikkita bo'lgandan keyin boshing

ishlab ketsa», — dedi Jo'lliboy akam piching qilib va birgalashib idoraga jo'nadik.

Jo'lliboy akam bilan Oypora yangamning ikkita o'g'li bor edi. Shu kundan e'tiboran men «uchinchi o'g'il» bo'lib, shu yerda istiqomat qila boshladim.

Chorshanba kuni kechqurun menga ajratib berilgan kunjak xonada yuragim siqilib, parishon kitob varaqlar edim. Qachon bir boshpana topiladi-yu, qachon yana o'z xayollarimga ko'milib o'ltirar ekanman, deb o'ylardim. Joy topsam, Shodiqo'rg'onda qolgan ko'ch-ko'ronimni olib kelar edim. Jo'lliboy akam bilan xotini chandon mehribonliklar ko'rsatgani sari men battar xijolatga tushar edim. Ko'nglim harchand keng bo'lgani bilan katalakdek hovliyu pastak bu xonalar...

Tuyqusdan eshik ochilib, kitobdan ko'zimni uzdim. Jo'lliboy akamning to'ng'ich o'g'li Kuntug'mish odatan shu paytlarda taomga aytib chiqardi. Lekin, taajjubki, eshik ochildi-yu, hech kimsa kirmadi. Hayron bo'lib o'ltirganimda yelkamga kimdir asta qo'lini qo'yganini sezdim va shoshib o'girildimu jilmayib turgan Muhammad Sharifni ko'rdim! Ham hayrat, ham sevinchdan tilim kalimaga kelmay qoldi. Keyin o'zimni picha bosib, qo'rqqoq oldin musht ko'tarar qabilida do'q qilmoqqa boshladim: «Ha, taqdir, qayoqlardan so'raymiz?» Mavloni Gulxaniy, yuzlarida hanuz o'sha tanish tabassum balqib, bosh chayqadi: «Bilmadim, har kim o'z boshini quruqqa olib qochaversa, olamning ahvoli ne kechar ekan...» «Qochgan kim, axir?» — dedim bo'sh kelmay. «Yo'q, xotiring jam bo'lsin, — dedi Muhammad Sharif va ko'zlarini yerga oldi, — senga ta'na-malomat taqmoq niyatida emasman. Imon qochayotir, imon». Bir muddat so'zsiz qoldik. «Hay, qaylarda edingiz, odamni xavotir qilib, — dedi mulla Gulxaniy, — avval — Urgut, soniyan — Yangiqo'rg'on, Rabot, Pushog'ar, Eski sabot, Mo'g'ulchikin, Firuz, Shahrison, Beshsaroy, Mang'it, Kenagas, Yangiariq, Bekobod, Xayrobod... Kunushbonu oyimning mahrlarini bitirdim. Va shu tariqa «Zarbulmasal» kitobim ham adog'iga yetdi. Qissamning intihosida behad ma'yus bo'lib qoldimki, har nechuk sodda G'ulom bo'lsang ham, senga o'rganib qolg'on ekanman. Huzuringga oshiqdim: bedarak ekansan. Izlay-izlay, mana, oxir,

topdim...» Beixtiyor ko'zlarimdan yosh chiqib ketdi. «Yuragim shundoq g'ash edi, — dedim shivirlab, — shundoq g'ash ediki, bu oqshom sizni ko'rmasam, bilmadim, holim ne kechardi. Shukr taqdirgakim, loaqal Siz meni yo'qlab keldingiz...» «G'alat so'ylaysan, yigit, — dedi Muhammad Sharif, — boshingdan kechmish jamiki savdo menga ayon. Xotiringda bo'lsa, men o'shandayoq ogoh etgan edimki, har kimki nojinsdin muruvvat tilar, go'yo tol yog'ochidan zardolu tilaydur. Boshingni ko'tar, ko'ngling ozodadur. Rub'i maskunda bundan-da buyuk saodat yo'qtur. Sen endi bundoq xonanishin bo'lma, dunyo kez, ko'rasanki, olam bepoyon, yaxshilik ham, yaxshilar ham olam ichra behisob. Yomonlar ham ulardan oz emas, ammo shularni deb o'z yog'iga jahonni qovurmoq oqillar ishi emas. Dunyo kezsang anglagaysanki, inson behudud borliq qarshisida bir zarradir. Shunda sen dilingni o'rtagan qabohatlarni unutgaysan. Yaxshilik — olamning ustuni ekaniga imon keltirgaysan. Na choraki, zaru zo'r hamma zamonlarda ham bo'lgan. Bu ofatning davosi nadur? Ojiz aqlim bunga yetmaydur. Ammo sochim oqarib, tubiga yetganim hikmat shul: inson ekansan, inson qalbiga yaxshilik urug'ini sochginu uni mehr chashmasi bilan sug'orgil. Endi esa, ey sodda G'ulom, agar ijozat etsang, tun yarimdan o'tganda kulbanga ahli tuyurni chorlasam. Ajab emaski, sen ham ularni sog'ingan bo'lsang?»

Shu tun yana bag'rim to'lib qoldi.

Tonglasi Jo'lliboy akam suyunchi so'rab chiqdi: ikki mahalla naridan menga bir joy topibdilar. Yon-atrofi buzilayotgan ekan, lekin hali ikki-uch yil daxlsiz turarmish, ungacha esa — yo eshak, yo podsho, yo Afandi. Eng muhimi, hovli egasiz ekan. Choy ham ichmasdan, hovliqib ko'rgani bordik. Egnidagi moshrang kamzuliga GTO, DOSAAF nishonlarini qatorlashtirib taqib, ko'zlariga surma qo'ygan bir soqolsiz oqsoqol bizni kutib oldi, indamay eshikni ochib, hovliga boshlab kirdi. Ayon bo'ldiki, bu joy mahalla qo'mitasining sobiq idorasi ekan, qo'mita choyxona yonidagi yangi binoga ko'chib o'tganidan so'ng bu yer bo'shab qolibdi. Bir uy, bir ayvon, tomi shifer bilan yopilgan. Imorat ancha puturdan ketgan, lekin bundan tuzukrog'ini menga hozir ammamning eri ham topib berol-

maydi. Biror yil amal-taqal qilib turarman. Tunuka, qog‘oz, karton bilan naridan-beri o‘ralgan devor ortida keta-ketguncha chaldevor, uzoqda saf tortib qad rostlab kelayotgan osmon-o‘par binolar. Chaldevorni ko‘rib, yuzim yorishdi: Muhammad Sharif qushlari bilan yayraydigan bo‘ldi-da! «Ma‘qul», — deb yubordim shu xayol ta‘sirida. «Yaxshilab supurib-sidirilsa, binoyidek joy», — dedi bizni boshlab kelgan Siddiqxo‘ja aka. U mahalla qo‘mitasining raisi ekan. «Xo‘p, ijara haqi nima bo‘ladi?» deb so‘radim taraddudlanib. Oqsoqol bu gapni eshitmagandek qo‘l siltadi. Keyin Jo‘lliboy akamdan bilsam, bir tiyini ham kerakmas, debdi, faqat shu qo‘mitaga shior-pior kerak bo‘lganda, qarashib yuborsa bas. Chamasi, Jo‘lliboy akam shunaqa hunariyam bor, deb narximni oshirgan bo‘lsa kerak.

Oqsoqolning bu xususda shart qo‘ygani bejiz emas ekan — bo‘lg‘usi oshiyonimni sinchiklab ko‘zdan kechirgach, bunga ishonch hosil qildim. Ayvonning burchagida qor-yomg‘irda ivib puturdan ketgan besh-oltita qulochga sig‘mas alvon-taxtalar taxlab qo‘yilgan ekan. Birini ag‘darib, rangi o‘chgan yozuvlarga nazar tashladim: «Chorvachilik — zarbdor front!» Ikkinchisida: «Ishlamagan — tishlamaydi!» Xonaning is bosgan devorlari ham har turli tashviqot qog‘ozlari bilan ziynatlangan edi. Ularning birida fildek keladigan pashsha tasviri bo‘lib, tagida qat‘iy buyruq zikr etilgan edi: «Sog‘liq dushmani — pashshalarni qiring!» Chap tomondagi devorning qariyb yarmini egallagan afishasimon qog‘oz esa ahli fuqaroni jamg‘armalarini omonat kassalarda saqlashga da‘vat qilardi. Oyoq ostidagi polning chirigan yog‘ochlari qadam bosganim sari g‘ijjakdek nolavor bir musiqa chalardi.

Tabiiyki, bu Yunusobodagi ordona qolgan muhtasham oshiyon emas, biroq o‘ziga yarasha fazilatlariga ega edi. Eng muhimi, yerga yaqin, bo‘yradek bo‘lsa-da, sahni bor. Girdo-girdidagi chaldevorni aytmaysizmi!

Ishdan barvaqtroq qaytdimu boshimni mahkam tang‘ib kulbai vayronani obod qilmoqqa kirishdim. Mavloni Gulxaniyning xursandchiligi cheksiz edi. Uning yelkasida mudom tumshayib o‘ltiradigan Boyo‘g‘lining ham chiroyi picha ochilgandek. «Men qizimni jamolig‘a yarasha qalin solurman, — derdi u. — Ming chaldevori tokchaband bo‘lsa, yangi ganj-

xok qilg'on bo'lsa, hech Boyo'g'lini soyasi tushmagan bo'lsa, unarman va illo mundin biri kam bo'lsa, unamasman». Muhammad Sharif menga sekin ko'z qisib, battol Boyo'g'lining qaysarligidan unsizgina kulardi.

Alqissa, ikki kecha vaqtimni sarflab, boshpanani odam kirs bo'lgulik bir ahvolga keltirdim. Eshigimning og'zini mahalla ahli kultepa qilib olgan ekan, bazo'r tozalab, uzoq o'yovlardan so'ng devorga ilk shior bitdim: «Axlata tashlagan axlatday xor bo'lsin!» So'zning qudratini qarangki, ertasi ham, indini ham hech kimsa bu yerga cho'p tashlashga ham jur'at etolmadi! Holbuki, devorga o'qlog'iday-o'qlog'iday harflar bilan bitilib, kultepa tagida ko'milib yotgan boshqa bir yozuv ham bor ekan: «Axlata tashlaganga — 50 so'm jarima!!!» Jarima olmaydigan bo'lganim uchun uni ohak bilan oqlab qo'yaqoldim.

Oqsoqolga bu ishim benihoya ma'qul tushibdi. Lekin shiornavisligim boshimga bitgan balo bo'ladi shekilli: Jo'lliboy akamning aytishicha, oqsoqol shu shiordan yigirma-o'ttizta yozib berishimni iltimos qilibdi. Eshitib, yelka qisdim. Nachora, aravasiga tushgandan keyin ashulasini ham aytishga to'g'ri keladi.

Kuni bo'yi qo'sh haydagan chorakordek horib-charchab, namozshomdayoq uxlab qoldimu kechasi to'rt yil mobaynida birinchi marotaba Qunduzni tushimda ko'rdim! O'sha ilk daf'a uchratganimdek oq, oppoq ko'ylakda, sochlari to'lqin-to'lqin chayqalib osmoni falakda, parqu bulutlar ustida qaygadir ohista uchib ketayotgan emish. Harchand zo'r berib chorlasam hamki, ovozim yetmashmish. Bir mahal naq qulog'im ostida uning: «Shahrisabzga keling, G'ulom aka, — degan qadrdon tovushini aniq-taniq eshitdim, haroratli nafasini yaqqol tuyib, a'zoyi badanim bir totli jimirlab ketdi. — Shahrisabzga keling, — deb takrorlardi u, — ko'klamda, maylimi? Albatta kelasiz-a?» U benihoya yuksakda, qo'l yetmas, ko'z yetmas samo bag'rida oqqushdek suzib yurardi-yu, men uning ma'sum chehrasini shundoqqina ravshan ko'rib turardim...

Ko'nglim bir xil bo'lib uyg'ondim. Talay vaqt shiftga termilib yotgancha tushimga ta'bir izladim. Qunduz, Qunduz... Endi men Shahrisabzga qandoq borayin? Nima deb, qaysi yuz bilan borayin? Sen bo'lmaganingdan keyin Shahrisabz

tugul, shu sabzai olam menga tatirmidi? Lekin nega menga bu qadar iltijo bilan o'tinding? Kim bilsin, huzuringga eltar yo'llarni o't-o'lan ko'mib yubordimikan? Ko'klam kezlari, ehtimol, qabring poyida bir kalima so'z bilan yod etmog'imga intizordirsan? Bilmayman, bilmayman, biroq, har qalay bu bejiz alomat emas. Shahrisabz bormog'im kerak. Zudlik bilan!

Yuragim shoshib, o'rnimdan turdim.

Hamma narsa taxt bo'lib, shanba kuni kechqurun ko'ch-ko'ronimni olib kelmoqqa ahd qildim. Tushdan so'ng sekin chiqib jo'nayotgan edim, Jo'lliboy akam to'xtatib aytdiki, «sen borib lash-lushingni yig'ishtirib turaver, men Shokirni olib boraman, ikki soatda ishdan qaytib keladi». «Ovora bo'lmang, — dedim, — taksi-paksi qilib kelarman». «Jinnimisan, men qo'shnimga aytib qo'yanman», — dedi Jo'lliboy akam ranjib. «E, ag'darma moshinga ortadigan buncha mol-dunyoni qaydan olaman»,— dedim boshimni qashib. Bir chetda jimgina kuzatib turgan Muhammad Sharif miyig'ida kulimsirab so'z qo'shdi: «Kambag'al bo'lsang, ko'chib boq».

Borar joyni Jo'lliboy akamga yaxshilab tushuntirib, Yunus-obodga ravona bo'ldim. Borsam, Shodiqo'rg'on taqa-taq berk, derazalar zimiston. O'sha kuni jahl ustida cho'ntagidagi kalitni uloqtirib kelgan nodon G'ulomni so'kkancha bo'g'ilib kuta boshladim. Na Shodiyordan, na Jo'lliboy akamdan darak bo'ldi. Tajangligim tutib, tevarak-atrofnii aylanib kelishga qaror qildim. Avtobus bekatigacha bordim, undan bozorga o'tib, qo'limni cho'ntagimga suqqancha narx-navo bilan qiziqdim, to'rva-xalta ko'targan kampirlarga qo'shilib, kartoshkaning bahosi osmon baravar sapchiganidan darg'azab bo'ldim, Ganja Qorabog'dan kelib po'rtahol sotib o'ltirgan qoshi qora, ko'zi qora bog'bonlardan bitta qizil pulga bir kilo po'rtahol oldim. Jo'lliboy akamning o'g'illari Kuntug'mish bilan Alpomish har oqshom po'rtahol deb xarxasha qilar, otasining esa har oqshom esidan chiqib qolar edi. Esidan chiqmay nima ham qilsin: po'rtaholning kilosi o'n so'm, maoshgacha hali olti kun bo'lsa... Izimga qaytib qaragam, sobiq makonimning derazalarida chiroq ko'rindi. Hovliqib, sakkizinchi qavatga ko'tarildim. Bir vaqtlar qadrdon bo'lgan, endi esa butkul begona eshik ortida bir zum nafasimni rostlab, qo'ng'iroq

tugmasini bosdim. Qo'ng'iroq bulbul bo'lib sayradi, lekin ichkaridan qilt etgan sharpa sezilmadi. Yana ustma-ust qo'ng'iroq bosdim. Anchadan keyin Shodiyorning uyqu va zarda aralash bo'g'iq ovozi eshitildi: «Kim?!» «Oching. Narsalarimga keldim», — dedim bosiqlik bilan. Eshik sharaq-shuruq qilib ochildi, Shodiyor, ko'zlari qizargan, sochlari to'zg'igan, doimgidek qariyb yalang'och qiyofada yo'lakda turardi, betimga qayrilib ham qaramadi — to'g'ri xonasiga kirib ketdi. Tan olib aytishim kerakki, tergovchilik o'qishiga tobi-toqati bo'lmasada, qonun-qoidadan birmuncha xabardor ekan — bir paytlar men istiqomat qilgan, endi esa uning xususiy mulkiga aylangan xona eshigidagi so'rg'ichlangan «muhr» daxlsiz turardi. Ichkari kirib, dimiqib ketayozdim. Supurgi tegmagan xonumon xarob, deb bejiz aytmaydilar, gard-g'uborga to'lgan sobiq makonimda nafas olib bo'lmasdi. Darhol derazani lang ochib yubordim, so'ng shosha-pisha narsalarimni yig'ishtirmoqqa boshladim. Hozir Jo'lliboy akam ham kelib qolsa kerak. Shodiyorning xonasidan hamon o'sha rahnagar musiqa eshilib turar, chamasi, bu oqshom ham yolg'iz emas edi.

Bir mahal telefon jiringladi. Xo'jayin shipillab chiqib keldida, dastakni qulog'iga tutdi, keyin turgan joyidan menga qarab o'qraydi: «Telefon!» Jo'lliboy akam ekan. «Bir oz kutasan-da, o'ka, — dedi, — Shokir endi keldi. Ovqat yeb olay, jo'naymiz, deyapti. Faqat yo'lda bir joyga kirib o'tsam, deydi. Birpasga». «E, mayli, — dedim suyunib, — bemalol, men hali tayyor bo'lganim yo'q». «Ha, bo'пти», — dedi Jo'lliboy akam xotirjam tortib.

Shodiyorning xonasidan qichiq nag'mayu ayol tovushi bilan birga taralayotgan o'tkir bir hid butun yo'lakni tutib ketgan edi. Nima ekan-a bu? E, menga nima! O'liblar ketmaydimi!

Kitoblarni o'rab-bog'lab, o'rin-ko'rpamni yig'ishtirayotganimda to'satdan boshimda qattiq og'riq his etdim. Go'yo mana hozir yorilib ketadigandek tuyulardi. Yodimga tushdi: bir safar suvaraklarni qiraman, deb, haddan ziyod dori sepib yuborib, ikki-uch kun mana shundoq boshimning og'rig'iga chidayolmay yurgan edim. Ro'bi ro'zg'orimni yig'ishtirib taxt qilgach, benihoya chanqaganimni sezdim. Qani endi, bir

piyolagina qaynoq choy bo'lsa! Choynak-piyolani joylab qo'yanimdan qayta ochishga erindim-da, oshxonaga chiqib, muzdek suv ichib keldim, so'ng xona o'rtasida, kursiga suyan-gancha qo'ng'iroq kuta boshladim.

Shodiyor ikki marta shisha ko'tarib o'tdi.

Jo'lliboy akam negadir hayallab qoldi. O'rnimdan turib, deraza oldiga yaqinlashdim. Ko'zim yetganicha uzoqlarga tikildim. Kuz kuni ham bir tutam, soat sakkiz bo'lmasidan hammayoq zimiston, naq yarim kechaga o'xshaydi. Havoda achchiq kuyindi isi kezadi. Chamasi, hanuz yaqin-atrofdan xazon yoqilmoqda. Xazon bo'lgan yaproq ham ko'p ekan-da, hali-hamon yoqib ado qilisholmaydi. Iya, anavi nima? Gulxanmi? Ha-ha, gulxan, lovillab, ko'k toqiga chirmashib, atrofni kunduzdek yoritib yonayotgan gulxan! Xuddi o'sha eski joyida — bir mahallar meni naq es-hushdan ayirgudek hayratga solgan yaydoq jo'xoripoya adog'ida gurillab yonmoqda! Tegrasida uch-to'rt kishi davra qurib o'ttiribdi. Qiyofalari tanishdek. Bor quvvatimni ko'zimga to'plab, mijjalarimni qisib o'sha tomonga tikildim va ohista gurgung berib o'ttirgan Muhammad Sharifni ko'rdim. Tinmagur odam ekan-da bu mulla Gulxaniy! Qachon bu yerga yetib kelmoqqa ulgurdi ekan? Yuragimda yana havas qo'zg'aldi. Hamsuhbatlari kimlar bo'ldi ekan? Rindnafas shoirlar — Mahzub, Majzub, Muntazirmi? Poyonsiz xayollar sohibi Gogolmi? Anduhga yo'g'rilgan sirli qissalar ijodkori Andersenmi? Nimalarni so'ylamoqda ekan ular? Shu gulxan tegrasida davra qurganlarda ham armon bormikan?

Yonginamda nimadir gumburlab quladi, keyin kimdir jonining boricha qichqirdiyu shu zahoti uning faryodini qasira-qusur musiqa sadolari bosib ketdi. Ilkis qayrilib qaradim: Shodiyorning xonasida oto'yin boshlangan edi. Ayol jon-jahdi bilan yer tepar, yig'i aralash allanimalar deb qichqirar, Shodiyor g'o'ldirab tahdid qilar, habash xonandalar esa uyni boshlariga ko'tarib ularning ikkalasidan ham baland kelmoqqa tirishar edi. Bilmagan odamga bu makonda qiyomat qo'pgandek tuyulishi mumkin, ammo bundagi siru asrordan boxabar kimsa pinak buzmasligi tabiiy, zero bu Shodiyorning odatiy kunlaridan biri edi, xolos. Shu bois eshikni zichlab yopdim-da, qo'limga ilingan kitobni varaqlashga tutindim. Besh-o'n daqiqa

o'tdi, ayolning jazavasi battar kuchaydi, u endi yolg'iz o'zi to'rtta zabardast zanjining na'ravor nag'malarini bosib uvvos tortar edi: «Qo'yvor! Qo'yvo-o-r! A-a-a! Onajon, voy, onajon! Qutqaringla-ar!»

U «onajon»lab bejiz dodlamas — quturgan Shodiyor hozir onajonini ko'rsatayotgani aniq edi. Yana nimadir qarsillab sindi, nimadir gumburlab ketdi, Shodiyor boloxonador qilib so'kindi, temir karnaylar quloqni qomatga keltirib hayqira boshladi. Ortiq bu mashmashaga chidab turolmay, pastga tushib kutmoqchi bo'ldim, endi o'rnimdan turgan ham edimki, qarshimdagi eshik sharaqlab ochildi yu qip-yalang'och bir ayol jon talvasasida o'zini mening xonamga qarab otdi. Bu voqea ko'z ochib-yumguncha ro'y berganidan ilon avragan baqadek qotib qoldim. Ayol ichkari kirasolib, qo'lidagi singan kursi oyog'ini eshik tutqichiga tiqdi, shu zahoti Shodiyor bir ho'kiz kuchi bilan eshikni itarib-tepishga tushdi: «Och, qanjiq! — deb vahshat solardi u hansirab, — ochmasang, naq onangni...» Joyimda hamon qimir etmay o'ltirardim, zero bu mojaroda men tilsiz guvohlikdan o'zga ishga yaramas edim. Beixtiyor ayolga ko'z qirim bilan nazar soldim va uning bu qadar yosh, bu qadar chiroyli ekanini ko'rib, alam bilan yuzimni chetga burdim. «Battar bo'! — deb qahr ila pichirladim o'zimcha. — Senlarning jazoingni Shodi ayg'irlar bersin!» Ters o'girilib o'ltirarkanman, nima qilarimni bilmas edim. Hozir Jo'lliboy akam Shokirni boshlab kelsa, bu ne sharmandalik? Yemagan somsaga pul to'lab... Yo'q, hozir chiqib ketaman, menga desa bir-birini pishirib yesin!

Shartta o'rnimdan turdim. Qiz deraza raxida yotgan yirtiq gazetani parda qilib, o'rin-ko'rpalarim ortida biqinib yotar, yelkalari dir-dir titrar edi. Buni ko'rib, jon-ponim chiqib ketdi: to'shagimni nahs bostiradi! «Tur o'ringdan! — deb baqirdim. — Bir narsamga qo'lingni tekkizsang!..» Qiz, ko'zlari sarosima ichra telbalanib, qaltirab-qaqshab, burchakka to'rt oyoqlab surgaldi, vahshiy hayvondek bo'ynini ichiga tortib, uvvos soldi. Yuz-ko'zi momataloq, qon-qus, sochlari kirpitikan bo'lib hurpaygan... Shodiyor eshikni qasira-qusur urgancha endi ikkalamizni qo'shib so'ka boshladi: «Ochlaring! Och, deyapman, o'ldiraman ikkovingniyam!» Eshik oldiga yaqinlash-

ganimni ko'rdiyu qiz jonholatda it kabi emaklab kelib, oyoqlarimga yopishdi, g'ayrishuuriy bir tarzda qichqirdi: «Ochmang! Ochmang! Jon aka, qutqaring meni! O'ldiradi, ochmang!» Irganib, shartta oyog'imni tortib oldim. «Opkelgan akajoning qutqarsin seni, — dedim nafratimni bosolmay, — kelishga kelvolib, nega endi big'illaysan?!» «Aldadi meni, aldadi, — deb ho'ngillab yig'lardi qiz, — bilmay qoldim, aldab...» «Aldadi?! — deb so'radim istehzo bilan, — aldasa bu yerga holva yegani kelibmiding?! Battar bo'!» Eshik tutqichiga qo'l cho'zdim. Shunda qiz kutilmagan bir abjirlik ila sapchib o'rnidan turdi, jon-jahdi bilan meni itarib yubordi. Ko'zlarida moda arslonning dahshati yonardi! Hozir hech balodan qaytmas edi u, hayiqib, deraza oldiga chekindim. Shu payt eshikning o'rtasidan mushtdek joy o'pirilib tushdi — Shodiyor bolg'a yo bolta bilan gursillatib urmoqda edi. Qiz qo'llari bilan ko'ksini chala-yarim bekitgancha, avratini ham yashirmoqni unutib, Shodiyorga ham atalgan qahru g'azabini qo'shib, menga mislsiz nafrat bilan tikilardi. Shu tariqa qancha vaqt o'tdi — bilmayman. «Urdimi?» deb so'radim bir mahal asta. Qiz eshikka suyangancha tiz cho'kdi, yuz-ko'zlarini changallab, eshilar-eshitalmas shivirladi: «Ursa, urib o'ldirsa ham mayli edi... Aytolmayman, aytolmayman... A-a-a!» U shunday deb o'kirib yubordi, ajal g'arg'arasi tutgandek, ustma-ust o'qchib, behol bukchayib qoldi.

Boshimdan oyog'imga qadar jivirlab, vujudimga titroq kirdi. Shunchalar tuban ketding-a, inson farzandi!..

Shodiyor qo'shqo'llab eshikni urar, tepar, gumburlagan tovush ketma-ket so'roq bo'lib miyamga qadalmoqda edi: ey, baxtiqaro, badbaxt qiz! Otang o'lganmi sening? Otang o'lgan bo'lsa, onang ham o'lganmi? Ota-onang o'lgan bo'lsa, aka-ukang ham o'lganmi? Aka-ukang ham o'lgan bo'lsa, ornomusing ham o'lganmi? Ozod ayol bo'lib, qishlog'ingdan shu umidda kelibmiding? Xudobexabar onang, go'l, landovur otang, ehtimol, o'lmagandir, qizim otin bo'lib keladi, deb shishinib yurgandir! Shubhasiz, bir kun otin bo'lursan — qariganingda! Ey ablah Shodiyor, nega o'shanda seni o'ldirib qo'yaqolmagan ekanman?! Savobga qolardim — yana bir manglayi qorani juvonmarg qilmas eding!

Qachon odam bo'lasan, ey odamizot?!

Shu lahza eshik qarsillab qizning ustiga quladi. U dodlab, eshik tagidan arang o'rmalab chiqdi-da, menga yopishib oldi. Shodiyor, ko'zlari qonga to'lgan, bir qo'lida go'sht qiymalaydigan bolta, bir qo'lida pichoq, ostonada shipdek bo'lib turardi. «Tegma! — deb qichqirdi menga qarab. — Meniki u! Eshityapsanmi, meniki! Pulini men to'laganman! O'ldiraman, qo'yvor!» Qizning changalidan siltanib chiqib, Shodiyor tomon ikki qadam yurdim. Qiz burchakka tiqilib, g'ujanak bo'lib oldi, qinidan chiqayozgan ko'zlari goh menga, goh Shodiyorga telbalanib boqar, og'zi bir tomonga qiyshayib borar edi. «Tashla qo'lingdagilarni! — deb amr qildim va tovushimning titramay chiqqaniga o'zim ham hayron qoldim. — Tashla, men hozir ketaman». «Yo'q-o-ol!» — deb qichqirdi. Shodiyor va boltasini boshi uzra baland ko'tarib, tikka bostirib kela boshladi. Shundagina hushim uchib ketdi: u mutlaqo o'zini bilmas edi. Boyagina butun uyni tutib yotgan burqiragan isning nimaligini endi angladimu yuragim orqaga tortdi. To men o'yimni o'ylagunimcha bolta yonginamdan ship etib havoni sermab o'tdi, bazo'r chap berib qoldim. Shodiyor bir sakrashda qizning tepasiga yetib bordi, sochidan changallab, eshik sari sudradi. Qiz ilondek to'lg'anib, o'zini ko'tarib otar, boshini tars-tars devorlarga urar edi. Ko'zlarim tinib, nafasim bo'g'zimga tiqildi. Daf'atan, Shodiyor men umrimda birinchi marotaba ko'rib turgan, yetti yot begona, nasl-nasabi betayin bir qizni emas... Qunduzni sudrab ketayotgandek tuyuldi!

Balki Qunduz ham o'shanda, o'sha mash'um soatda mana shundoq vahshiy mal'un changaliga tushgandir? Bundan battar qiynoqlarga duchor bo'lgandir? O'shanda ham madad qo'lini cho'zgali biror kimsa topilmagandir? Qunduz, sho'rlik, baxtiqaro Qunduz...

Seskanib tushdim. Shodiyorning orqasidan borib, qo'lga jon-jahdim bilan urdim. Bolta uchib ketdi. Yelkasiga chang soldimu qizga qarab qichqirdim: «Qoch! Joning boricha yugur! Tez!» Qiz orqa-o'ngiga qaramay, yo'lak tomon emakladi. Shodiyor, tuman bosgan ko'zlarida misli ko'rilmagan bir olov chaqnaq, ortiga o'girildi, xuddi bo'g'izlangan odamdek xirillab: «O'ldiraman seni!» deb pishqirdi. Ta'qibdan qochib, orqaga

chekinar ekanman, tuyqus xona o'rtasiga yetganda yer bilan bitta bo'lib sochilib yotgan, Kuntug'mish va Alpomishga atalgan po'rtaholning birini bosib olib toyib ketdimu naq ko'z o'ngimda yaraqlagan pichoq sopidagi «Chustdan sovg'a» degan yozuvga ko'zim tushdi, Shodiyor ko'ksimga minib, nafasidan o't sochib yaqinlashganida tom bitib borayotgan quloqlarimga yovvoyi bir qichqiriq chalingandek bo'ldi va shunda bildimki...

...anda Boyo'g'li bildiki, taqdirni tadbir yangi bilan yashirib bo'lmas ekan...

So'ng nigohi qarshisida lovillab yonayotgan gulxan paydo bo'ldi. Gulxan atrofida o'ltirgan Muhammad Sharif xuddi shu lahza yuragi bezovta sanchib, irg'ib o'rnidan turdi, qo'llarini u tomon cho'zib, faryod solgancha yugurib kela boshladi. Afsus, ming afsuski, u harchand yugurgani bilan hargiz bu sodda G'ulomga ko'makka yetib kelolmasdi — axir, oralarida ikki asrdan ziyodroq masofa bor edi-da...

Gulxan esa hamon gurillab yonar, dengizdagi mayoq kabi tobora o'ziga chorlar, G'ulom o'zidan, o'zligidan butkul kechib, shu porloq alanga tomon ketib borar edi. Vujudi pardek yengil bo'lib qolgan, lablari mahkam qimtilgan, go'yo hozir bir himo bo'ladiyu osmoni falaklarga uchib ketadi. Parvozga chog'langan ozod qush yanglig' ohista qanot qoqar ekan, «Ko'ngul ozodadur, — deb shivirlar edi u, — ko'ngul ozodadur, dunyog'a arzi ehtiyoj etmaz...»

1986

